

EUSEBII PAMPHILI

DE VITA BEATISSIMI

IMPERATORIS CONSTANTINI

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM. — CAPUT PRIMUM. Proœmium, de morte imperatoris Constantini. — II. De filiis ejus imperatoribus. — III. De Deo pios principes honorante, et tyrannos puniente. — IV. Quod Deus Constantinum honoraverit. — V. Quod XXX quidem annis regnavit: vixit autem plusquam LX. — VI. Quod Dei quidem famulus, gentium autem victor fuerit. — VII. Comparatio ejus cum Cyro Persarum et Alexandro Macedonum rege. — VIII. Quod orbem propenodum universum subegerit. — IX. Quod pii imperatoris filius imperium filii reliquit. — X. Quod historia hæc necessaria et ad formando moris utilis sit. — XI. Quod sola Constantini gesta quæ ad pietatem pertinent narraturus sit. — XII. Quod Constantinus in tyrannorum œdibus, sicut Moses, educatus sit. — XIII. De patre ejus Constantio, qui Christianos ut Diocletianus et Maximianus persequi noluit. — XIV. Quomodo Constantius exprobrata ipsi a Diocletiano paupertate, ærarium impleverit, et postea collatoribus pecuniam reddiderit. — XV. De persecutione ab aliis concitata. — XVI. Quomodo Constantius simulans se simulacra colere, eos quidem qui sacrificare parati essent expulserit: illos vero qui se Christianos profiteri maluissent, in palatio retinuerit. — XVII. De affectu et amore Constantii erga Christum. — XVIII. Quod post abdicationem Diocletiani et Maximiani, Constantius primus Augustus fuit, numerosa prole insignis. — XIX. De filio ejus Constantino, qui adhuc adolescens, usa cum Diocletiano in Palæstinam venit. — XX. Constantinus propter Diocletiani et Galerii insidias ad patrem revertitur. — XXI. Mors Constantii Constantinum filium imperatorem relinquens. — XXII. Quomodo elato Constantio Constantinus a militibus Augustus appellatus sit. — XXIII. Interitus tyrannorum brevis conuentionis. — XXIV. Quod Constantinus imperium Deo arbitrio sit consecutus. — XXV. Constantini de Britannis et Barbaris victoria. — XXVI. Quomodo Romam Maxentii tyrannide liberare decreverit. — XXVII. Quod Constantinus Gentilium interitum considerans, Christianismum potius elegit. — XXVIII. Quomodo Deus oranti visionem ostenderit in caelo sub meridie, crucem v. delicta lucidam cum inscriptione, monente ut in hinc vinceret. — XXIX. Quomodo Christus Constantino in somnis visus, præcepit ut signo ad crucis formam facto uteretur in bellis. — XXX. Fabricatio ejus signi ad crucis similitudinem. — XXXI. Descriptio signi instar crucis formæ, quod Romani labarum vocant. — XXXII. Quomodo Constantinus Catechumenus factus, sacras Scripturas legerit. — XXXIII. De adulteriis a Maxentio Romæ perpetratis. — XXXIV. Quomodo uxor præfecti pudicitia servanda causa mortem sibi conscivit. — XXXV. Cædes populi Romani jussu Maxentii. — XXXVI. Magica artes Maxentii, et alimentorum penuria Romæ. — XXXVII. Maxentii exercitus in Italia superati. — XXXVIII. Maxentii interitus in ponte Tiberis. — XXXIX. Ingressus Constantini in urbem Romam. — XL. De Constantini statua crucem tenente, et de ejus inscriptione. — XLI. Exultatio provinciarum, et largitiones Constantini. — XLII. Honores episcopis delati, et ecclesiarum extructiones. — XLIII. De Constantini in pauperes beneficentia. — XLIV. Quomodo synodus episcoporum inter fuit. — XLV. Quomodo insipientes toleraverit. — XLVI. Victoria de Barbaris relate. — XLVII. Mors Maximiani et aliorum quorum insidias Deo revelante Constantinus deprehenderat. — XLVIII. Constantini decemalia. — XLIX. Quomodo Licinius Orientem afflixerit. — L. Quomodo Licinius Constantino insidiatus sit. — LI. Licinii insidiæ adversus episcopos, et prohibitio synodorum. — LII. Christianorum exilia et proscriptiones. — LIII. Edictum Licinii ne mulieres una cum viris in ecclesiam convenirent. — LIV. Quomodo eos qui sacrificare renuissent, militia solvit, et carcere inclusos alii vetuit. — LV. De iniquitate et avaritia Licinii. — LVI. Quomodo persecutionem adversus Christianos tandem excitaverit. — LVII. Qualiter Maximianus fistuloso ac terminante ulcere perdomitus pro Christianis legem scripserit. — LVIII. Qualiter Maximianus Christianorum persecutor, fugiens servitii habitu sese occultaverit. — LIX. Quomodo vi morbi excæcatus Maximianus legem pro Christianis dedit.

CAPUT PRIMUM.

Proœmium de morte imperatoris Constantini.

Nuper quidem universum hominum genus secunda ac tertia magni Imperatoris nostri decennalia certis temporum spatii redeuntia festivitibus et conviviis celebravit. Nos quoque ipsi nuper eundem victorem ac triumphatorem cœtu famulorum Dei circumseptum, laudatione in ejus vicennialibus dicta venerati sumus. Sed et tricennialium orationum coronas ei textentes, nuper in ipso palatio sacrum ejus caput redimivimus. Verum nunc anceps animi hæreo; cupiens quidem aliquid more solito proferre, sed quo me vertam, prorsus ignarus, inusitata rei spectaculo percussus. Nam quocumque mentis oculos intendo, sive ad Ortum Solis, sive ad Occasum, seu universum terrarum orbem, seu cœlum ipsum circumspicio, beatissimum Principem ubique presentem intueor. Ac liberos quidem ejus quasi nova quædam lumina, terrarum ambitus omnes paternis radiis implere animadverto,

PATROL. VIII.

A illumque ipsum auctoritate ac potentia etiamnum viventem, resque humanas multo præstantius ac potentius moderantem; quippe qui filiorum successione diffusus sit atque amplificatus. Qui prius quidem honore Cæsarium affecti fuerant: nunc vero totum patrem indui, ob eximiam religionis virtutem imperatores et Augusti renuntiati sunt, cuncta patris ornamenta præ se ferentes.

CAPUT II.

Proœmium de filiis Constantini imperatoribus

Cumque eum qui paulo ante in mortali corpore cernebatur, et nobiscum una versabatur, admirabili quadam ratione etiam post obitum, quo tempore natura quidquid superfluum est, tanquam alienum refutat, iisdem regiis ædibus et honoribus ac laudationibus frui video, incredibili admiratione percellor. Jam vero cum ad ipsos usque cœli fornices mentis meæ aciem extendi, atque illic beatissimam ejus animam cum ipso Deo versari cogito; terrestri quidem ac mortali integumento liberatam, circumdata vero

splendidissimæ lucis stola : eamque non jam brevi temporis curriculo in his caducis sedibus volutari, sed corona perpetuo virente, et immortalis vita ac beato ævo donatam esse intelligo : mutus hæreo, et linguæ rationisque usu penitus destitutus. Ac vocem quidem proferre nullam possum : sed meam ipse tenuitatem ulro condemnans, mihi ipse silentium indicens, cedo potiori has partes, ut pro meritis congruas laudes expromat : illi scilicet qui cum immortalis Deus sit ac Dei sermo, solus sua ipsius dicta firmare et rata facere potest.

CAPUT III.

De Deo pios principes honorante et tyrannos puniente.

Cum enim prædixerit, eos a quibus cultus et honoratus fuisset, maximis præmiis a se vicissim remunerandos esse; illos vero qui se hostes atque inimicos ipsius professi essent, sibimetipsis perniciem creaturos, promissorum ac verborum suorum veritatem jam inde ab hac vita comprobavit. Quippe impiorum quidem Deique adversariorum tyrannorum abominandos exitus nobis ob oculos proposuit : famulo autem suo non vitam solum, verumetiam mortem felicissimam et maximis laudibus dignam præstitit : adeo ut hæc etiam omnium posterorum sermonibus celebrari, nec tantum caducis, sed etiam immortalibus honoribus affici meruerit. Mortalium quidem genus solatio aliquo letiferi interitus excogitato, consecratis imaginibus, tanquam immortalibus honoribus superiorum hominum memorias colere solitum est. Et alii quidem adumbratis encausticæ picturæ coloribus; alii inanivis materiæ sculptura similitudinem hominum exprimentes; quidam in ligneis aut lapideis tabulis litteras alius incidentes, eorum quos colebant virtutem ad æternam posteritatis memoriam consecrare instituerunt. Verum hæc omnia caduca, et temporis longiquitate pereuntia; utpote quæ mortalium corporum figuram, non immortalis animi formam exprimerent. Hæc tamen sufficere iis videbantur, qui post hujus mortalis vitæ exitum nullius spem boni animo conceperant. Deus vero, Deus inquam, communis omnium rerum Servator, qui pietatis amatoribus majora quam quæ cogitatione hominum comprehendere possint, apud se recondidit bona, primitias futurorum præmiorum in antecessum quasi pignus dat in hoc sæculo; immortalium rerum spem mortalibus oculis quodammodo exhibens ac repræsentans. Hoc vetusta Prophetarum oracula quæ scriptis mandata sunt, aperte prædicant. Hoc vitæ Deo carorum virorum qui variis virtutibus relulserunt, posterorum memoria etiamnum celebratæ confirmant. Hoc ipsum ætatis nostræ testimonio verissimum esse convincitur, cum Constantinus solus omnium qui Romano unquam imperio præfuerunt, summo omnium Regi Deo acceptus, quasi illustre quoddam religiosæ vitæ exemplum cunctis hominibus est propositus.

CAPUT IV.

Quòd Deus Constantinum honoraverit.

Hoc denique Deus ipse quem veneratus est Con-

stantinus, evidenti suffragio comprobavit, dum illi non modo in exordio, sed etiam in progressu et in fine imperii semper propitius benignusque adfuit, quippe quem humano generi ad divini cultus informationem proposuerat. Hunc certe unum ex omnibus quos unquam auditione accepimus imperatoribus, velut clarissimum quoddam jubar, et velut quendam veræ religionis præconem maxima voce inclamantem, innumeris in eum congestis bonis, designavit.

CAPUT V.

Quod xxx quidem annis regnavit : vixit autem plusquam lx.

Ac tempus quidem imperii ipsius, tribus denum annorum circulis absolutis et aliquanto amplius honoravit; totius autem vitæ tempus quam inter homines duxit, duplo majore spatio circumscripsit. Porro cum eundem velut imaginem monarchiæ suæ proponere vellet, victorem eum omnis tyrannici generis præstitit, et impiorum Gigantum extinctorem, qui desperatæ mentis audacia impulsus, contra ipsum Deum summum omnium Regem impietatis vexillum sustulerant. Verum hi quidem cum momento temporis extitissent, momento quoque ac dicto citius extincti sunt. Famulum autem suum Deus qui unus est ac solus, cum solum adversus multos divina armatura muniisset, ejusque opera orbem terrarum impiorum hominum multitudine liberatum repurgasset, cultus sui magistrum universis gentibus constituit; clara voce cunctis audientibus testantem, se verum quidem Deum agnoscere, falsorum autem Numinum errorem aversari.

CAPUT VI.

Quod Dei quidem famulus, gentium autem victor fuerit.

Et hic quidem tanquam bonus ac fidelis servus, id egit ac prædicavit; servum se palam nominans, summi Regis famulum se fateri non erubescens. Deus vero protinus ipsum remuneratus, Dominum ac victorem, solumque ex omnibus qui unquam fuerunt imperatoribus, semper invictum atque insuperabilem præstitit : et ob victorias ac tropæa tantum imperatorem eum effecit, quantum nemo unquam superiori memoria ullum extitisse recordatur; adeo felicem et Deo carum, adeo pium ac fortunatum, ut plures quidem gentes ac nationes quam priores imperatores sub ditionem suam redegerit : imperium vero omni molestia vacuum ad extremum usque diem obtinuerit.

CAPUT VII.

Comparatio ejus cum Cyro Persarum et Alexandro Macedonum rege.

Cyrum Persarum regem præ cunctis qui unquam exstiterint enituisse vetus narrat historia. Verum ille nequaquam felicem exitum vitæ, immo turpem potius atque ignominiosum sortitus esse dicitur, utpote a muliere interfectus. Alexandrum Macedonum regem innumerabiles gentes domuisse prædicant Græci : sed priusquam ad virilem ætatem pervenisset, compassationibus et temulentia confectum,

immatura morte periisse. Et hic quidem duorum ac triginta annorum spatium totius vitæ cursum absolvit; quorum non plus quam tertiam partem tempus regi illius sibi vindicat. Grassatus autem est per cædes instar fulminis, gentes atque urbes integras absque ullo ætatis discrimine crudeliter servituti subiciens. Sed cum vix dum in ipso ætatis flore ageret, et amosium suum lugeret, mors repente superveniens, illum improlem; nulla stirpe, nulla fundatum domo; in externo et hostico agro, ne humanum genus diutius vastaret, extinxit. Mox regnum ejus varia in membra divulgum est, singulis ejus ministris partem sibi rapere atque auferre contententibus. Verum hic quidem ob hujusmodi mala laudibus effertur.

CAPUT VIII.

Quod orbem propemodum universum subegerit.

Noster vero imperator ex eo ætatis anno regnare cœsus est, quo Macedo ille decessit. Ac vitæ quidem spatium duplo majus habuit quam ille; regni vero triplo longius. Ceterum cum exercitum suum mansuetis ac modestis religionis præceptis munivisset, in Britanniam quidem et in eos qui in ipso habitabant Oceano ad Solis occasum longe lateque diffuso, signa intulit. Scythiam vero universam quæ sub ipso Septentrione posita, in plurimas gentes et nomine et moribus discrepantes dividitur, suo adjunxit imperio. Jam vero cum ad extremos meridiei fines imperium propagasset, ad ipsos nimirum Blemmyas et Æthiopas: eos quoque qui ad Solis Ortum incolunt, in suam ditionem redigendos putavit. Denique, ad ultimos usque continentis terminos, hoc est, ad extremos Indos et circumscitos undique populos, cunctos mortales qui universum terrarum orbem incolunt, splendidissimis pietatis radiis illustrans, Regulos, Præfectos et Satrapas gentium Barbararum, sibi obnoxios ac subditos habuit: qui sua sponte et cum gaudio ipsum salutabant, et Legatos cum muneribus ad eum mittebant, ejusque notitiam atque amicitiam plurimi æstimabant. Adeo ut eum in sua quisque provincia partim imaginibus, partim statuis publice dedicatis honoraret: solusque ex imperatoribus Constantinus, ubique terrarum notissimus esset ac celeberrimus. Igitur ad has usque gentes regiis allocutionibus Deum suum cum omni libertate prædicavit.

CAPUT IX.

Quod pater imperatoris filius imperium filii reliquit.

Ceterum non id verbis quidem præstitit, re autem ipsa frustratus est. Sed in omni genere virtutis semet exercens, variis pietatis fructibus abundavit; amicos quidem ingentibus beneficiis sibi devinciens; subditos vero clementiæ legibus moderans, et imperium suum placidum cunctis atque optabile exhibens. Donec post longa annorum curricula, Deus quem coluerat, variis illum certaminibus defessum immortalitatis præmiis remuneratus, ex mortali regno ad immortaliam vitam sanctis animis apud se præparatam transtulit; trium liberorum sobole, qui in imperio ei succederent, excitata. In hunc igitur modum imperialis di-

gnitas a patre quidem transmissa ad ipsum pervenit; jure autem naturæ liberis ac nepotibus servata, et in perpetuum deinceps tanquam paterna quædam hæreditas propagata est. Ac Deus quidem ipse qui beatissimum illum Principem adhuc nobiscum in terris agentem divinis honoribus sublimavit, eundemque morientem eximia quadam prærogativa dignitatis ornavit, solus vitæ illius scriptor fuerit idoneus; quippe qui certamina illius resque præclare gestas in cœlestibus tabulis consecraverit.

CAPUT X.

Quod historia hæc necessaria, et ad formandos mores utilis sit.

Ego vero tametsi tanti quidem viri felicitate dignum quidpiam dicere difficile admodum esse intelligam, silere autem tutum ac periculo vacuum: necessarium nihilominus puto piissimi Principis imaginem, exemplo mortalis picturæ, verborum coloribus expressam ad sempiternam posterorum memoriam consecrare, ut desidiæ atque inertiae crimen a nobis depellamus. Me enim profecto puderet mei ipsius, nisi omnem meam industriam ac facultatem, licet admodum levis sit atque exigua, in hunc qui divinum Numen summa observantia veneratus est, conferrem. Sed et ad communem hominum vitam utile, mihi que imprimis necessarium hoc opus fore confido, quo generosissimi imperatoris res gestæ, summo omnium imperatori Deo acceptæ, comprehenduntur. Quomodo enim turpe non fuerit, Neronis quidem et aliorum impiorum tyrannorum qui longe illo deteriores fuerunt, memoriæ non defuisse diligentissimos scriptores, qui mala argumenta eleganti sermone exornantes, numerosis historiarum voluminibus cœdidissent: nos vero silere, quibus Deus ejusmodi imperatorem qualem nulla unquam ætas vidit nancisci, et in ejus conspectum, notitiam ac colloquium pervenire concessit.

CAPUT XI.

Quod sola Constantini gesta quæ ad pietatem pertinent narraturus sit.

Quamobrem si cuiquam alteri, nobis certe præcipue convenit, ut tot ac tanta quæ audivimus bona, iis nuntiemus, quorum mentes honorum operum exemplo ad amorem Dei excitantur. Quippe alii quidem vitam hominum minime gravium, et res gestas ad morum emendationem prorsus inutiles, aut gratia, aut odio quorundam, aut ad doctrinæ suæ ostentationem scribere aggressi, turpissimorum flagitiorum narrationem magnifico verborum apparatu aliter quam decuit amplificaverunt: iis qui singulari Dei beneficio malorum expertes fuerant, pessimorum operum et quæ oblivione ac tenebris involvi debuerant, magistros se præbentes. At nobis oratio quidem ipsa quamvis suscepti operis magnitudini prorsus impar sit, sola tamen pulcherrimorum facinorum narratione illustrari posse videtur. Ipsa vero operum Deo acceptorum commemoratio, iis utique qui animum recte comparatum habuerint, non inu-

tilem sed in primis fructuosam lectionem præbitura est. Itaque quamplurima alia quæ de hoc principe narrari possunt: conflictus et prælia, fortia facinora atque victorias, tropæa ac triumphos de hostibus partos, et quæ præterea ad singulorum utilitatem ab eo constituta sunt: leges ad subditorum et Reipublicæ commodum latis; alios denique plurimos Principatus labores ab eo exantlatos, qui in omnium ore ac memoria versantur, prætereundos mihi nunc esse arbitror: quippe cum instituti operis argumentum admoneat me, ut ea sola quæ ad Dei cultum pertinent, dicendo ac scribendo persequare. Cæterum cum hæc ipsa numero pene infinita sint; ex iis quæ ad notitiam nostram pervenerunt opportunissima quæque dumtaxat; et posterorum memoria dignissima seligens, quam potero brevissime exponam. Si quidem tempus ipsuum hanc deinceps licentiam nobis concedit, ut beatissimi Principis laudes quovis orationis genere libere prædicemus (*Eccl. ii*). Nam antea quidem id facere nequaquam licebat, propterea quod vetitum est ne quemquam ante obitum ob incertas vitæ mutationes beatum pronuntiemus. Proinde Deum adiutorem invoco, ac cœleste ejus verbum precor, ut in hoc opere aspirare mihi velit. Ordinar autem a prima illius ætate in hunc modum.

CAPUT XII.

Quod Constantinus in tyrannorum ædibus, sicut Moses, educatus sit.

Vetus narrat historia, gentem Hebræorum a sævissimis olim tyrannis oppressam fuisse: Deumque cum oppressos benigno ac propitio vultu respexisset, providisse ut propheta Moses, qui tum adhuc infans erat, in mediis tyrannorum ædibus et in ipso eorum gremio educaretur, omnemque quæ apud illos erat sapientiam perdisceret. Postea vero cum ille progressu temporis ad virilem pervenisset ætatem, et divina justitia quæ oppressis opitulari solet, pœnas ab iniquis tyrannis exposceret; tunc Dei Propheta ex ipsis tyrannicis profectus ædibus, divinæ voluntati ministerium suum exhibuit. Et ipsos quidem tyrannos a quibus fuerat educatus, re ac verbis aversatus est: eos vero qui revera fratres et cognati erant, amicos ac familiares elegit. Posthæc Deus cum illum totius gentis ducem constituisset, Hebræos quidem acerbissima apud hostes servitute liberavit: tyrannorum autem genus cœlitus inflictis suppliciis ejus opera ultus est. Vetus, inquam, hæc historia, instar fabulæ a multis accepta, omnium aures mortalium implevit. Nunc vero idem nobis Deus majora omnibus fabulis miracula ipsis oculis spectare concessit, quod genus spectaculi apud eos qui recens viderunt, omni auditione fide dignius habetur. Nostra enim ætate tyranni quidem qui adversus Deum summum omnium Regem bellum movere instituerant, ejus Ecclesiam graviter oppresserunt. Constantinus vero qui postea tyrannorum interfector fuit; dum adhuc adolescens esset et juvenili lanugine decorus, in medio illorum, ut quondam ille Dei famulus Moses, in ipsis

A tyrannorum ædibus subsedit. Neque tamen eosdem cum impiis mores, tametsi admodum adolescens, sectatus est. Quippe jam inde ab illa ætate, egregia indoles divino Spiritu impulsa, ipsum ad piam Deoque acceptam vitam, incitabat. Sed et patris æmulatio stimulos admovebat, qua ad virtutis et honorum actuum imitationem juvenis provocabatur. Pater siquidem ei fuit (nam et hujus memoriam opportune renovare congruum est) Constantius: imperatorum nostri temporis nobilissimus. De quo nonnulla quæ ad filii commendationem pertinent, breviter a nobis exponenda sunt.

CAPUT XIII.

De patre ejus Constantio, qui Christianos ut Diocletianus et Maximianus persequi noluit.

B Cum imperium Romanum a quatuor Augustis regeretur, hic diversum a collegis suis vitæ institutum æmulatus, solus cum Deo rerum omnium moderatore pacem firmavit. Illi enim ecclesias Dei expugnare adorti, solo æquarunt, et oratoria una cum ipsis fundamentis aboleverunt. Hic vero a nefaria illorum impietate puras manus atque integras servavit, nec se ullatenus eorum similem præstitit. Et illi quidem Dei cultorum tam virorum quam mulierum cædibus, tanquam civili quodam bello provincias sibi subjectas polluerunt. Hic vero animum ab hujusmodi scelere purum atque inviolatum semper servavit. Illi coacervatis impiissimæ superstitionis malis, seipsos primum, ac deinde subditos omnes nequissimorum dæmonum fraudibus manciparunt. Hic profundissimæ pacis intra imperii sui fines auctor ac signifer, subditis suis permisit ut absque ulla molestia divino cultui inservirent. Denique illi cunctos mortales gravissimis exactionibus opprimendo, vitam illis minime vitalem et quavis morte acerbiorum præstitit. Solus Constantius placidum ac tranquillum principatum suum subditis exhibens, paterna quadam cura ac sollicitudine eos fovit. Porro cum aliæ quoque innumerabiles hujus viri virtutes ab omnibus prædicentur, uno et altero ejus facinore commemorato, ex quibus conjectura fieri possit de iis quæ silentio prætereuntur, ad propositum nobis scribendi argumentum transgrediemur.

CAPUT XIV.

D *Quomodo Constantius exprobrata ipsi a Diocletiano paupertate, ærarium impleverit, et postea collatoribus pecuniam reddiderit.*

Cum hic princeps crebris hominum sermonibus celebraretur, quod mitis esset ac placidus; quod optimus Deique amantissimus; quodque ob incredibilem erga subditos indulgentiam, nullam pecuniam in thesauris reconditam haberet: imperator is qui tunc temporis supremum imperii gradum obtinebat, missis ad eum quibusdam hominibus, objurgavit ejus in republica gerenda negligentiam: et paupertatem ipsi probro vertit; hoc maxime argumento fidem dictis faciens, quod nihil in thesauris reconditum haberet. At ille eos qui ab imperatore venerant rogavit, ut

apud se aliquantisper morari vellont. Deinde ex omnibus provinciis quæ ipsius imperio parebant convocato opulentissimo quoque, se pecunia opus habere illis significavit; hancque occasionem oblatam esse, quæ suam quisque erga principem benevolentiam sponte declarare deberet. Illi vero, utpote qui jam pridem in votis habuissent, ut suum erga illum studium testificandi aliquando offerretur occasio: hoc audito, confestim auro, argento ac reliquis opibus thesauros ejus compleverunt: ambitiose certantes inter se, ut se invicem in largiendo superarent: idque lato atque hilari vultu omnes præstitere. Post hæc Constantius homines a seniore Augusto ad se missos, thesaurorum suorum spectatores esse jussit, et ea quæ vidissent renuntiare. Se quidem impræsentiarum hæc apud se congregasse: cæterum ea jam pridem apud ipsos dominos tanquam apud fidos depositarum opum custodes sibi servari. Et hi quidem admiratione hujus rei perculsi sunt: humanissimus autem princeps post eorum discessum opum dominos accivisse dicitur: et obsequio illorum ac studio erga se magnopere laudato, jussisse ut cunctis opibus suis receptis domum reverterentur. Hoc igitur unum illius principis facinus est, quo singularis ejus humanitas perspicue declaratur. Alterum facinus, illustre ejus erga Deum pietatis indicium præbet.

CAPUT XV.

De persecutione ab aliis concitata.

Præsides provinciarum per universum orbem viros divino cultui deditos imperatorum jussu persequuntur. Primique omnium ex ipsis imperialibus palatiis progressi Dei amatissimi martyres, pro religione certamina obierunt; ignem et gladios marisque altissimos gurgites, et cuncta mortis genera alacri animo perpassi. Adeo ut brevi temporis spatio cuncta imperatorum palatia cultoribus Dei viduata sint. Quo maxime factum est, ut hujus sceleris auctores, Dei præsentia atque auxilio orbatu remanerent. Dum enim cultores divini numinis persequuntur, eadem opera preces pro semetipsis fieri solitas abegerunt.

CAPUT XVI.

Quomodo Constantinus simulans se simulacra colere, eos quidem qui sacrificare parati essent expulerit: illos vero qui se Christianos profiteri maluissent, in palatio retinuerit.

Soli Constantio sapiens quoddam consilium venit in mentem. Acres quidem ipsa quam gessit mirabilis est auditu; factu tamen longe admirabilior. Palatinis omnibus qui in ipsius aula militabant, ad ipsos usque iudices in summis potestatibus constitutos, data eligendi utrum mallent facultate, hanc conditionem detulit, ut siquidem dæmonibus sacrificassent, manere ipsis in palatio et consuetis honoribus frui liceret: si vero id facere renuissent, ab ipsius aditu excluderentur, et ab ipsius notitia ac familiaritate remoti discederent. Cum ergo universi bifariam di-

rempti essent; aliusque in hanc, alius in illam partem discessisset; et uniuscujusque propositum ac sententia explorata fuisset: tunc eximius princeps consilium suum quod hactenus latuerat, detegens, illorum quidem timiditatem ac nimium sui ipsorum amorem condemnavit: hos vero ob devotam divino numini conscientiam magnopere probavit. Ac deinde illos quidem tanquam Dei proditores, ne principis quidem obsequio dignos judicavit. Nam quomodo, inquit, fidem erga principem suum servaturi sunt, qui erga Deum perfidi esse deprehenduntur? Itaque ejusmodi viros a regis ædibus procul ablegandos esse censuit. Illos vero quos Deo dignos esse veritatis ipsius testimonio constaret, eodem erga principem animo futuros esse affirmans, protectores atque imperii ipsius custodes constituit; ejusmodi homines inter præcipuos amicorum et maxime necessarios habendos esse dicens, multoque pluris æstimandos quam maximarum opum thesauros.

CAPUT XVII.

De affectu et amore ejusdem Constantii erga Christum.

Hujusmodi fuit Constantini pater sicut a nobis breviter indicatum est. Qualis autem exitus vitæ illi contigerit, cum se talem erga Deum præstitisset, quantumque discrimen inter illum et reliquos imperii consortes is quem coluerat Deus esse voluerit, quisquis rem ipsam attentius expenderit, facile cognoscet. Postquam enim multa regis virtutis indicia diutissime præbisset, unum quidem summum omnium Deum agnoscens, eorum vero qui plures Deos, colerent impietatem condemnans, et sanctorum hominum precepcionibus domum suam undique munivisset, reliquum deinceps vitæ tempus expedite ac tranquille summa cum gloria exegisse dicitur: compos ejus felicitatis quam vulgo perhibent in eo positam esse, ut neque ab aliis afficiamur neque alios ipsi afficiamus molestia. Ad hunc igitur modum toto imperii sui tempore, quod æquabile perpetuo ac placidum fuit, universam familiam, conjugem scilicet ac liberos cum omnibus ministris, uni omnium Regi Deo consecravit. Adeo ut multitudo eorum qui in ipsius palatio simul versabantur, nulla re ab Ecclesia Dei differret. Inter quos erant etiam ministri Dei, qui continuis precepcionibus pro salute principis Deum venerabantur: cum tamen vulgo apud alios ne ipsum quidem Dei cultorem nomen proferre fas esset.

CAPUT XVIII.

Quod post abdicationem Diocletiani et Maximiani, Constantius primus Augustus fuit, numerosa prole insignis.

Porro eas ob res non diu posthac mercedem a Deo est consecutus: in tantum ut primum imperii locum obtineret. Nam cum seniores Augusti nescio quo pacto imperio se abdicassent, quæ repentina mutatio proximo post ecclesiarum eversionem anno illis contigit; solus exinde Constantius primus Augustus renuntiatus est. Qui initio quidem Cæsarum

diademate cum Galerio decoratus priorem gradum obtinuerat: postea vero enim in illa Cæsaris dignitate egregium sui specimen edidisset, summum apud Romanos honoris fastigium adeptus est; inter quatuor qui postmodum designati sunt, primus Augustus appellatus. Sed et numerosæ sobolis præstantia reliquos imperatores superavit, maximo liberorum utriusque sexus choro circumdatus. Denique cum in extrema senectute positus, debitum communi naturæ persolurus atque ex hac luce migraturus esset, ibi Deus admirabilem potentiam suam ei de novo exhibens, providit ut filiorum ipsius natu maximus Constantinus jamjam morituro ad capessendum imperium præsto esset.

CAPUT XIX.

De filio ejus Constantino, qui adhuc adolescens una cum Diocletiano in Palæstinam venit.

Quippe hic una cum imperatoribus patris sui collegis versabatur, et quemadmodum vetus ille Dei propheta Moses in medio illorum, sicut jam diximus, degebat. Cumque transacta pueritia jam adolescentiæ annos ingressus esset, summo in honore apud supra dictos imperatores erat. Cujusmodi nos quoque eum vidimus, cum per Palæstinam provinciam transiret una cum seniore Augusto. Ad cujus dextram assistens, cunctis qui videndi desiderio tenebantur præstantissimus apparebat, et qui regie cujusdam celsitudinis animi jamtum indicia præberet. Nam quod ad pulchritudinem et proceritatem corporis attinet, nemo erat qui cum illo conferri posset. Sed et virium robore adeo inter æquales eminebat, ut ab illis etiam formidaretur. Animi vero virtutibus longe illustrior quam dotibus corporis fuit. Ac primum quidem modestia animum exornavit: deinde humanioribus disciplinis; et tum innata prudentia, tum sapientiâ divinitus infusa non mediocriter eum excoluit.

CAPUT XX.

Constantinus propter Diocletiani et Galerii insidias ad patrem revertitur.

At imperatores illius temporis, cum adolescentem viderent generosum ac fortem, magnumque et excelso animo præditum, invidia simul ac metu ob id torqueri cœpere. Itaque tempus opportunum captabant, ut malo atque ignominia juvenem afficerent. Id juvenis cum intellexisset (quippe insidiæ semel atque iterum ei comparatæ, Dei nutu detectæ fuerant) fuga salutem sibi quæsivit, magnum illum prophetam Mosem in hoc etiam imitatus. Porro Deus in omnibus illum adjuvit, providentiâ sua sic cuncta disponens, ut patri ad successionem imperii præsto esset.

CAPUT XXI.

Mors Constantii Constantinum filium imperatorem relinquentis.

Cum ergo evitatis insidiarum dolis, celeri cursu ad patrem profectus esset, ipse quidem post longum temporis spatium in patris conspectum venit. At

Constantio sub idem tempus ultimus vite dies imminabat. Qui cum filium insperato sibi adesse cerneret, lecto exiliens, ambabus ulnis eum amplexus est: huncque unum quoangebatur dolorem, ex absentia scilicet filii conceptum, jam ex animo penitus excussum esse affirmans, gratias Deo maximas egit, posthæc mortem omni immortalitate potiore sibi esse testatus. Dispositis deinde ex arbitrio rebus suis, et vale dicto liberis suis utriusque sexus qui instar cujusdam chori ipsum undique cingebant; in palatio et in regio cubili jacens, imperii administratione, ut naturalis ratio postulat, filio natu maximo in manus tradita, ex hac luce migravit.

CAPUT XXII.

Quomodo elato Constantio, Constantinus a militibus Augustus appellatus sit.

Neque tamen idcirco absque imperatore remansit respública, quippe Constantinus paterna ornatus purpura, et ex paternis ædibus progressus, Constantium patrem tanquam redivivum et in filio adhuc regnantem cunctis exhibuit. Posthæc funus paternum antecedens cum ingenti paternorum amicorum multitudine, quorum alii anteibant, alii subsequabantur, pulcherrimo apparatu exequias Deo devoti principis celebravit. Cuncti beatissimum imperatorem acclamationibus et laudibus prosequabantur; unoque animorum consensu mortuum principatu filii restitui atque in lucem revocari censebant; et faustis acclamationibus novum principem, imperatorem, Augustum, primo statim impetu appellabant. Et hæc quidem filium laudantium voces patri mortuo ornamentum afferebant: filium vero beatum prædicabant, qui tanti patris successor esset renuntiatus. Sed et omnes provinciæ ejus imperio subjectæ, maximo gaudio et inexplicabili lætitiâ perfusæ sunt; utpote quæ ne minimo quidem temporis momento imperiali providentiâ destitutas se fuisse sensissent. Hujusmodi piorum ac Dei amantium hominum exitum esse Deus in imperatore Constantio universis nostræ ætatis hominibus declaravit.

CAPUT XXIII.

Interitus tyrannorum brevis commemoratio.

Qualis vero exitus fuerit aliorum qui Ecclesias Dei tanquam indicto bello oppugnavunt, nequaquam hic commemorandum esse duxi, nec bonorum memoriam, malorum attexta commemoratione esse violandam. Sufficiunt certe res ipsæ, ad reprimendos et in officio continendos eos qui scenam omnem calamitatum quæ singulis illorum acciderunt, ipsis oculis atque auribus accepere.

CAPUT XXIV.

Quod Constantinus imperium Dei arbitrio sit consecutus.

In hunc modum universorum auctor et totius mundi moderator Deus Constantinum tali parente genitum, principem atque imperatorem per se ipse provexit: adeo ut, cum cæteri omnes aliorum suf-

fragio hunc honorem consecuti sint, solus hic fuerit A de cuius promotione nemo mortalium gloriaretur.

CAPUT XXV.

Constantini de Britannis et Barbaris victoriae.

Postquam igitur in imperio firmatus est, primum quidem imperii partibus sibi a patre transcriptis prospicere cœpit; universas provincias quæ antea sub patris administratione fuerant, cum summa humanitate perlustrans. Sed et Barbaros qui ad Rhenum et occidentalem oceanum positi novos motus concitare ausi essent, cunctos suæ dominationi subjiciens, ex feris mansuetos reddidit. Alios vero reprimere contentus, tanquam feras bestias ab imperii sui finibus absterruit: eos videlicet quorum insanabiles animos ad tranquillam et quietam vivendi rationem traduci nullo modo posse animadverterat. Quibus ex animi sententia confectis, reliquas orbis partes sibi ob oculos proponens, interim quidem adversus Britannicas gentes in intimo oceani recessu sitas trajecit. Eas vero cum subegisset, ad alias mundi partes oculos convertit, ut ea quæ auxilio ipsius indigebant, persanaret.

CAPUT XXVI.

Quomodo Romam Maxentii tyrannide liberare decreverit.

Posthæc universum terrarum orbem instar vasti cuiusdam corporis animo complexus, ipsamque totius mundi caput et imperii Romani dominatricem urbem, tyrannica dominatione oppressam conspiciens; primum quidem eam vindicandi ac liberandi C partes iis cessit qui reliquas imperii romani portiones obtinebant, utpote ætate potioribus. Sed cum nullus eorum opitulari posset, adeoque ipsi qui id tentare voluerant ignominiosum exitum nacti essent; vitam sibi minime vitalem esse professus, si urbem omnium dominam tanta ægritudine affectam despiceret, ad extinguendam tyrannidem sese adcinxit.

CAPUT XXVII.

Quod Constantinus eorum qui simulacra coluissent interitum considerans Christianismum potius elegit

Jam vero cum intelligeret præter militares copias præstantiore aliquo subsidio sibi opus esse, ob maleficas artes magicasque præstigias quas tyrannus studiose consecratur: Deum sibi adiutorem quæsivit; armorum quidem apparatus et militum copias secundo loco ducens; auxilium autem divini numinis invictum et inexpugnabile esse sibi persuadens. Igitur cogitare apud se cœpit, quemnam sibi Deum adscisceret. Quod dum sollicitè inquirat, hæc illi subiit cogitatio: ex plurimis qui ante se imperium tenebant, eos quidem qui in deorum multitudine spem suam collocassent, et qui victimis illos ac donariis coluissent, primum vaticiniis ad assentationem compositis, et oraculis fausta omnia pollicentibus delusos, tandem infausto mortis genere interiisse; nec deorum quemquam præsto illis adfuisse, qui eos in vincto divinitus exitu liberaret. Solum ipsius patrem,

qui contrariam prioribus illis viam iniisset; et qui eorum quidem errorem condemnasset, animum vero supremum omnium Deum toto vitæ spatio coluisset; eundem servatorem ac imperii custodem, et omnium bonorum auctorem habuisse. Hæc ille cum apud se expendisset; recteque animadvertisset, illos quidem qui in deorum multitudine fiduciam posuissent, in multitudinem quoque exitiorum esse delapsos; adeo ut nec generis illorum ac sobolis, nec stirpis ac nominis, nec memoriæ ullum inter homines vestigium remanserit: contra vero Deum patris sui, multa eaque illustra potentia suæ documenta ipsi præbuisse. Cumque præterea considerasset, eos qui jam antea copias adversus tyrannum duxerant, cum deorum multitudine ad pugnam profectos, turpem exitum B habuisse. Alter enim re infecta cum omnibus copiis ignominiose recesserat: alter in medio exercitu jugulatus, tanquam fortuita mortis præda exsisterat. Hæc, inquam, omnia cogitatione sua complexus, deos quidem qui nusquam essent colendo nugari, et post tot ac tanta documenta cæco adhuc errore ferri, summæ dementiæ esse existimavit: solum vero Deum genitoris sui sibi esse colendum censuit.

CAPUT XXVIII.

Quomodo Deus oranti visionem ostenderit in cælo sub meridiem, crucem videlicet lucidam cum inscriptione, monente ut in hac vinceret.

Hujus ergo opem implorare cœpit, orans atque obsecrans ut se ipsi noscendum præberet, ac præsentibus negotiis adjutricem manum porrigeret. Hæc precanti ac suppliciter postulanti imperatori, admirabile quoddam signum a Deo missum apparuit. Quod si quidem ab alio quopiam diceretur, haud facile auditores fidem essent habituri. Verum cum ipse Victor Augustus nobis qui hanc historiam scribimus, longo post tempore, cum videlicet in ejus notitiam et familiaritatem pervenimus, id retulerit et sermonem sacramenti religione firmaverit; quis posthac fidem huic narrationi adhibere dubitabit? Præsertim cum id quod subsecutum est tempus, sermonis hujus veritatem testimonio suo confirmaverit. Horis diei meridianis, sole in occasum vergente, crucis tropæum in cælo ex luce conflatum, soli superpositum, ipsis oculis se vidisse affirmavit, cum hujusmodi inscriptione: Hac vince. Eo viso et seipsum et milites omnes, qui ipsum nescio quo iter facientem sequabantur, et qui spectatores miraculi fuerant, vehementer obstupefactos.

CAPUT XXIX.

Quomodo Christus Constantino in somnis visus, præcepit ut signo ad crucis formam facto uteretur in bellis.

Interim ipse, ut aiebat, addubitare animo cœpit quidnam hoc spectrum sibi vellet. Cogitanti ipsi et diu multumque apud se reputanti, nox tandem supervenit. Tum vero Christus Dei dormienti apparuit cum signo illo quod in cælo ostensum fuerat, præcepitque, ut militari signo ad similitudinem ejus quod in cælo

vidisset fabricato, eo tanquam salutari præsidio in præliis uteretur.

CAPUT XXX.

Fabricatio ejus signi ad crucis similitudinem.

Ille primo statim diluculo surgens, arcanum omne amicis exposuit. Convocatis deinde auri ac gemmarum fabricis, medius inter eos sedens, speciem signi eis sermone depinxit, jussitque ut auro ac lapillis similitudinem ejus exprimerent. Quod et nos aliquoties videre meminimus.

CAPUT XXXI.

Descriptio signi instar crucis formati quod Romani labarum vocant.

Erat autem ejusmodi. Hasta longior auro contexta, transversam habet antennam instar crucis. Supra in ipsa hastæ summitate corona erat affixa, gemmis et auro contexta. In hæc salutaris appellationis signum; duæ videlicet litteræ, nomen Christi primis apicibus designabant, litera, *p*, in medio sui decussata. Quas quidem literas imperator in galea gestare posthæc etiam consuevit. Porro ex antenna quæ oblique per hastam trajecta est, velum quoddam dependebat; textum videlicet purpureum preiiosis lapidibus inter se junctis, et luminis sui fulgore oculos præstinguentibus coopertum, multoque intertexto auro inexplicabilem quamdam pulchritudinis speciem intuentibus præbens. Atque hoc velum antennæ affixum, latitudinem longitudini æqualem habuit. Ipsa vero recta hasta ab infima sui parte in magnam longitudinem producta, in superiori parte sub ipso crucis signo ad ipsam veli variis coloribus depicti summitatem, auream Deo cari imperatoris et liberorum ejus imaginem depictam pectore tenus sublimem gestabat. Hoc igitur salutari signo, tanquam munimento adversus oppositas quorumvis hostium copias imperator semper est usus; atque ad ejus similitudinem expressa signa cunctis exercitibus præferri jussit.

CAPUT XXXII.

Quomodo Constantinus Catechumenus factus sacras Scripturas perlegerit.

Sed hæc postea. Tunc vero admirabili visione obstupefactus, cum nullum alium præter illum quem viderat Deum sibi colendum esse statuisset, Sacerdotes arcana illius doctrinae mysteriis instructos ad se accersivit; et quisnam ille Deus esset interrogavit, quidve signi illius visio sibi vellet. Illi hunc quidem Deum esse dixerunt, unius ac solius Dei unicum Filium: signum vero illud quod ostensum fuisset, immortalitatis symbolum esse, et tropæum victoriæ quam ille in terris olim versatus, de morte retulisset. Simul causas illius adventus eum docuerunt, accuratam incarnationis rationem ei exponentes. At ille hos quidem sermones discendi cupidus auscultabat. Cæterum Dei præsentia suis conspectibus exhibitæ admiratione tenebatur. Cumque cœlestem illam visionem et sacerdotalium sermonum interpretationem inter se contulisset, confirmatus est animo, harum rerum cognitionem Dei ipsius magisterio sibi tradi pro

A certo habens. Exinde ipsemet divinorum librorum lectioni vacare instituit, et cum sacerdotes Dei sibi assessores adscivisset, Deum illum quem viderat, omni observantia colendum esse duxit. Posthæc munitus spe bona quam in illo collocaverat, tyrannici furoris incendium restinguere aggressus est.

CAPUT XXXIII.

De adulteriis a Maxentio Romæ perpetratis.

Quippe ille qui urbem regiam per tyrannidem occupaverat, eo impietatis ac flagitii processerat, ut quodvis nefarium atque impurum facinus audacter susciperet. Etenim uxores per divortium a maritis sejunctas violavit, easdemque violatas ad maritos remisit. Neque vero homines obscuros atque ignobiles, sed ipsos primores senatus Romani, eo contumeliæ genere affecti. Cæterum cum innumeras fere mulieres ingenuas fœde violaret, immoderatam tamen animi sui libidinem nullatenus poterat explere. Sed postquam mulieres christianas sollicitare cœpit, nullis artibus perficere potuit ut earum congressu frueretur. Hæc namque animam leto objicere, quam corpus ei ad stuprum permittere malebant.

CAPUT XXXIV.

Quomodo uxor præfecti, pudicitia servandæ causa mortem sibi conscivit.

Quidam ex his, nupta senatorii ordinis viro qui præfecturam administrabat, cum satellites quibus tyrannus hujusmodi flagitiorum ministris utebatur, pro foribus adesse comperisset, et virum suum metu adactum permisisse illis ut se prehensam abducerent (erat autem mulier christiana) breve temporis spatium concedi sibi flagitavit ad corpus solemnem cultu exornandum. Et cubiculum ingressa, solam se relictam videns, gladium pectori immersit; statimque exanimata, cadaver quidem perduetoribus reliquit. Ipsi vero factis quæ omni voce clarius resonant, cunctis qui nunc sunt et qui posthac erunt mortalibus declaravit, pudicitiam penes solos christianos invictam atque inexpugnabilem, nec morti obnoxiam esse. Atque hæc quidem ita se gessit.

CAPUT XXXV.

Cædes populi Romani jussu Maxentii.

Eum igitur ad ejusmodi facinora cum omni audacia prorumpentem cuncti reformidantes, tam plebei quam magistratus, tam nobiles quam obscuro, gravissima tyrannide opprimebantur. Ac tametsi quiete agerent et acerbissimam servitatem patienter tolerarent, ne sic tamen vitare poterant cruentam tyranni atrocitatem. Denique, quodam die levissimam ob causam populum Romanum prætorianis militibus obruncandum dedit. Atque ita innumerabilis multitudo populi Romani, non Scytharum ac Barbarorum, sed civium suorum hastis armisque in media urbe trucidata est. Quantæ porro Senatorum cædes factæ sint, ut in bona uniuscujusque eorum invaderetur, numerari nullo modo potest; cum quotidie plurimi confectis variis criminibus interficerentur.

CAPUT XXXVI.

Magicae artes Maxentii, et alimentorum penuria Romae.

Tandem vero tyrannus sceleribus suis quasi quoddam fastigium, magicæ artis præstigias imposuit, nunc mulieres gravidas dissecans, nunc infantum recens in lucem editorum rimans viscera, leones quoque interdum mactans, et quædam nefanda peragens sacra ad dæmones evocandos, et ad bellum quod jam instabat, depellendum. His enim artibus victoriam se adepturum sperabat. Hic igitur dum Romæ tyrannidem exercet, vix dici potest quot quantisque malis subditos oppresserit atque in servitutem redegerit: adeo ut ad extremam truci sint alimentorum penuriam, qualem antea Romæ unquam fuisse, nulla hominum ætatis nostræ memoria recordatur.

CAPUT XXXVII.

Maxentii exercitus in Italia superati.

Ob hæc cuncta dolore ac miseratione commotus Constantinus, omni bellico apparatu adversus tyrannidem sese instruxit. Cunque summum omnium Deum patronum sibi adscivisset, Christumque ejus Filium servatorem atque auxiliatorem invocasset; et victoriæ tropæum, salutare scilicet signum ante milites ac stipatores suos statuisset, cum omni exercitu progressus est, eo consilio ut Romanis libertatem quam a majoribus suis acceperant, interventu suo restitueret. Porro cum Maxentius magicarum artium præstigiis magis quam subditorum benevolentia confusus, ne quidem extra urbis portas progredi auderet; cuncta vero in circuitu urbis Romæ ac totius Italiæ loca, oppida, regiones quas servitutis jugo oppressas tenebat, innumerabili armatorum multitudine et dispositis ad insidiandum exercitibus undique muniisset: divino fretus auxilio imperator, primam, secundam ac tertiam tyranni aggressus aciem, cunctis primo statim impetu fuscis ac fogatis, in interiora Italiæ penetravit.

CAPUT XXXVIII.

Maxentii interitus in ponte Tiberis.

Tandemque ad ipsam urbem Romam propius accessit. Verum ne unius tyranni causa Romanos omnes oppugnare necesse haberet, Deus illum quasi vinculis quibusdam constrictum quam longissime extra urbis portas protraxit: simulque prisca illa adversus impios edita miracula, quæ sacris voluminibus continentur, et quibus multi quidem perinde ac fabulis fidem derogant, cum tamen fidelibus fide digna videantur, cunctis tam fidelibus quam infidelibus qui hoc miraculum quod dicturi sumus oculis suis spectaverunt, verissima esse opere ipso comprobavit. Nam quemadmodum Mosis ac religiosæ quondam gentis Hebræorum temporibus, Deus currus et exercitum Pharaonis projecit in mare, lectissimos milites ex curru pugnantes tristatas submersit in mari rubro, et fluctibus operuit; sic plane Maxentius, et quicumque circa illum erant milites ac stipatores, instar lapidis in altissimum gurgitem ceciderunt. Tunc

A videlicet cum divina virtute Constantini partibus auxiliante in fugam actus, fluvium sibi objectum pertransiret: in quo, ponte ex scaphis firmissime contabulato, ipse machinam quamdam in suam ipsius perniciem construxerat, Deo dilectum principem hujusmodi dolo interceptum iri sperans. Verum huic quidem Deus quem colebat, auxilio adfuit. At impius ille, occultas machinas in suum ipsius caput miser comparavit. Proinde et hoc merito dici potuit: Scrobem aperuit atque effodit, et in foveam quam fecit ipse incidet. Convertetur labor ejus in proprium ipsius caput, et in verticem ipsius injustitia ejus recidet. Sic igitur machinis quæ in ponte constructæ fuerant cum occulta decipula tempore minime sperato dissolutis, transitus quidem subsidere cœpit: B navigia vero simul cum ipsis hominibus repente pessumiere. Et infelix ille omnium primus, deinde cuncti quos circa se habebat protectores ac stipatores, sicut divina prædixerunt oracula, instar plumbeæ massæ in altissimum gurgitem cecidere. Adeo ut milites qui tunc ope divini Numinis victoriam adepti sunt, perinde ac olim Israelitæ quos magnus ille Dei famulus Moses ducebat, merito si non verbis, saltem rebus ipsis eadem quæ illi quondam adversus impium illum Pharaonem cantaturi fuerint in hunc modum: Cantemus Domino: magnifice enim glorificatus est. Equum et ascensorem projecit in mare. Adjutor et protector factus est mihi ad salutem. Et iterum: Quis similis tibi inter deos, Domine, quis similis tibi? Glorificatus in sanctis, admirabilis in gloria, faciens prodigia. C

CAPUT XXXIX.

Ingressus Constantini in urbem Romanam.

Hæc et alia horum germana cum Constantinus eo tempore magnum Dei famulum Mosem imitatus, in laudem Dei universorum principis et victoriæ auctoris factis ipsis cecinisset, Romam triumphans ingressus est. Omnesque pariter tam ex sensu quam ex equestri ordine, tanquam carceris custodia liberati, cum universo populo Romano, læto vultu faustisque acclamationibus cum inexplebili gaudio ex intimo animorum affectu eum exceperunt. Et cuncti tam viri quam mulieres cum liberis et infinita famulorum multitudine, illum liberatorem, servatorem ac bonorum auctorem, incredibili clamore quem nemo cohibere poterat appellabant. Verum ille pietatem in Deum quasi insitam sibi atque innatam gerens, nec hujusmodi acclamationibus, nec laudibus elatus est. Sed cum Dei auxilium sibi adfuisse probe intelligeret, illico victoriæ auctori gratiarum actionem supplex rependit.

CAPUT XL.

De Constantini statua crucem tenente, et de ejus inscriptione.

Et clara voce ac titulorum inscriptionibus, salutare signum cunctis hominibus annuntiavit: hoc tropæum in medio urbis regiæ adversus hostes erecto, atque hoc salutari signo quod imperii Romani ac to-

tius orbis praesidium est, literarum notis nunquam interituris inciso. Statim ergo sublimem hastam in modum crucis, sub manum statuae suae in celeberrimo urbis loco poni iussit, et huiusmodi inscriptionem latino sermone subijci: *Hoc salutari signo quod verae virtutis argumentum est, vestram urbem tyrannicæ dominationis iugo liberatam servavi. Senatui populoque Romano in libertatem asserto pristinum decus nobilitatis splendoremque restitui.*

CAPUT XLI.

Exultatio provinciarum, et largitiones Constantini.

In hunc modum Dei amantissimus imperator victicis crucis confessionem præ se ferens, Filium Dei Romanis libere atque ingenue prædicavit. Et cuncti qui urbem incolebant, tam senatus quam populus, utpote acerba et tyrannica dominatione liberati, respirare quodammodo et purioris lucis radiis perfrui sibi videbantur, atque in novam quamdam vitam renasci. Gentes quoque universæ quotquot occidentali oceano terminantur, pristinis malis liberatæ, festos dies cum omni hilaritate celebrabant; Constantinum victorem, Dei amicum, de omnibus bene meritum continuis laudibus prædicantes. Eum cuncti commune quoddam bonum, Dei benignitate humano generi donatum illuxisse, uno ore atque, una voce testabantur. Sed et imperatoris literæ ubique propositæ legebantur: quibus ii qui bonis suis spoliati fuissent, eorum possessionem beneficio principis recuperabant, et qui injuste relegati essent, penatibus suis restituebantur. Vinculis quoque et omni periculo ac metu liberabantur ii, qui per tyrannicam crudelitatem iis vexati fuissent.

CAPUT XLII.

Honores episcopis delati, et ecclesiarum extructiones.

Porro ipse imperator ministros Dei a se convocatos, omni obsequio atque honore prosequabatur; eos utpote Deo quem colebat consecratos, non verbis modo, verum etiam factis humaniter excipiens. Proinde mensæ ipsius adhibebantur homines, externo quidem habitu ac vestitu despicabiles, sed quos ille minime despicabiles iudicabat: quippe qui non externam hominis speciem quæ oculis subjecta est, sed Deum ipsum introspeceret. Ad hæc quocumque iter faceret, eos secum deducebat; Deum quem illi colerent, ob id etiam propitium sibi adfore pro certo habens. Quin etiam ecclesiis Dei plurima ex thesauris suis beneficia subministravit; partim sacras ædes amplificans et in sublime erigens, partim augusta ecclesiarum sacraria plurimis donariis exornans.

CAPUT XLIII.

De Constantini in pauperes beneficentia.

Variis denique pecuniarum divisionibus egentium inopiam sublevans. Extraneis præterea qui ipsum adirent, humanum se ac liberalem præbebat. Ac miseris quidem illis et abjectis qui in foro mendicant, non pecunias solum et alimenta ad victum necessaria, sed etiam vestem ad tegendam corporis nuditatem suppeditari iussit. Illis vero qui cum ingenui atque

opulenti prius exstitissent, postea mutata sorte in extremas calamitates inciderant, largiora vitæ subsidia commodavit. Prorsusque regio animo magnifica quædam munera in eiusmodi homines conferens, aliis agros donavit, alios variis dignitatibus ornavit. Et eorum quidem qui in orbitatis miserias iucidissent, quasi pater curam gerebat: viduarum autem mulierum solitudinem sublevans, eas patrocinio suo fovebat. Quin etiam virgines parentibus suis orbatas ipse hominibus opulentis ac familiaribus suis in matrimonium dedit. Idque agebat, cum prius dedisset nubentibus, quæcumque ipsas viris suis conferre oportebat. Denique quemadmodum sol supra terras exoriens lucis suæ radios cunctis liberaliter impertit; sic plane Constantinus primo diluculo procedens ex palatio, ac cum cœlesti solis jubare quodammodo exoriens, cunctis adeuntibus beneficentiæ suæ radios impertiebat. Nec ullus unquam ad illum propius accessit, qui fructum alicujus beneficii non retulerit: nec spe sua unquam frustrati sunt, qui ab ipso aliquid auxilii expectassent.

CAPUT XLIV.

Quomodo synodis episcoporum interfuit.

Ac generaliter quidem erga omnes talem se præstitit. Verum Ecclesiæ Dei præcipue curam gerens, cum per diversas provincias quidam inter se dissentirent, ipse velut communis omnium episcopus a Deo constitutus, ministrorum Dei concilia congregavit. Nec dedignatus adesse et considerè in medio illorum conventu, cognitionis particeps fuit; ea quæ ad pacem Dei pertinent, cunctis procurans. Porro sedebat in medio tanquam unus e multis; protectores quidem cunctosque corporis custodes procul amovens, Dei autem timore contextus, et amicorum fidelium benevolentia vallatus. Cæterum quoscumque saniori sententiæ acquiescere, et ad quietem et concordiam propensos esse animadverterat, eos maxime probabat; palam indicans unanimi omnium consensu se in primis delectari. Pertinaces vero et immorigeros aversabatur.

CAPUT XLV.

Quomodo insipientes toleraverit.

Quin etiam nonnullos qui adversus ipsum asperius invecti fuerant, patienter tulit; leni ac sedata voce eis præcipiens, ut modestius agere, nec seditiones excitare vellent. Ex his alii admonitiones ejus reveriti, a pervicacia animi desistebant. Alios qui ad sanam mentem nullo remedio revocari poterant, Deo committens relinquebat; nihil adversus quemquam asperius unquam designans. Hanc ob causam, ut credibile est, qui in Africa seditionem commoverant, eo improbitatis proruperunt, ut abrupta quædam facinora tentarent; dæmone ut videtur ob præsentium bonorum copiam invidia percito, et ad gravia quædam et atrociam facinora homines incitante, quo imperatoris animum contra ipsos accenderet. Verum nihil profecit invidia, cum imperator ea quæ fiebant, ridenda esse duceret; et maligni dæmonis impulsio-

nem agnoscere se affirmaret. Neque enim sanorum A hominum illa esse facinora, sed vel penitus amen- tiam, vel eorum qui nequissimi dæmonis stimulis agitarentur : cujusmodi homines miseratione potius quam supplicio dignos esse. Non enim tantæ justitiæ est, insurgere ad puniendum furorem hominum amen- tum, quantum eorundem vicem dolere, extremæ humanitatis est.

CAPUT XLVI.

Victoriæ de Barbaris relatæ.

Et imperator quidem ad hunc modum in omnibus suis actibus Deo omnium inspectori cultum exhibens, Ecclesiis ejus inconcussa sollicitudine providebat. Deus vero ei vicem rependens, cunctas fere barbaras gentes pedibus illius subjecit; adeo ut tropæa ubique de hostibus erigeret. Illum victorem apud omnes mortales illustri præconio renuntiavit; illum formidabilem inimicis et hostibus reddidit, quamvis suapte natura minime talis, sed potius mansuetissimus, lenissimus atque humanissimus esset omnium mortalium.

CAPUT XLVII.

Mors Maximiani et aliorum quorum insidias Deo revelante Constantinus deprehenderit.

Hæc dum ab eo geruntur, alter eorum qui se imperio abdicaverant, eum insidias in ejus nece compararet, deprehensus turpissimo mortis genere interiit. Primusque hic est cujus utpote impii ac scelerati hominis imagines omnes et statuæ, cæteraque id genus monumenta quæ honoris causa erigi solent, ubique terrarum dejecta sunt. Post hunc alii quoque propin- quitate generis conjuncti, cum occulte ei insidiarentur, deprehensi sunt; Deo scilicet cuncta illorum consilia mirabili quodam modo per visiones famulo suo detegente. Nam et præsentiam suam ei sæpius exhibere dignatus est, divina scilicet specie per sum- mam miraculum ei apparente, ac futurarum rerum præscientiam ipsi suggerente. Et inexplicabilia quidem illa divinæ gratiæ miracula, quæ Deus ipse famulo suo præstare dignatus est, ne comprehensæ quidem dicendo facile possunt. Quibus ille munitus, reliquum tempus ætatis tutissime traduxit; tum ex subditorum benevolentia maximam capiens voluptatem; tum ex eo quod cunctos imperio suo subjectos in summa tranquillitate ac fœticia degere videbat: tum præcipue ob splendorem Ecclesiarum Dei incre- dibili gaudio gestiens.

CAPUT XLVIII.

Constantini decennalia.

Dum in hoc statu esset, decimus imperii ejus annus evolutus est. Cujus rei causa festis diebus per universum orbem Romanum celebratis, preces cum gratiarum actione tanquam puras victimas, ignis et ardoris expertes, Deo omnium Regi obtulit. Et ex his quidem maximam animo capiebat voluptatem: sed non perinde cum oblectabant nuntii illi, qui de provinciarum Orientis vastatione afferebantur.

CAPUT XLIX.

Quomodo Licinius Orientem afflixerit.

Etenim inhumanis quædam bellus tum Ecclesiæ Dei, tum reliquis provinciis illis insidiari nuntiabatur: cum nequissimus dæmon quasi æmulatione succensus, iis quæ ab imperatore Dei amatissimo gerebantur, contraria facere studeret. Adeo ut imperium Romanum duas in partes divisum, nocti ac diei simile esse omnibus videretur. Quippe Orientis quidem incolæ caligo noctis premebat: eos vero qui Occidentis partes habitabant, serenissimos illustrabat dies. Qui cum infinitis bonis a Deo sibi conciliatis fruerentur, non tulit id maligni dæmonis invidia bonis omnibus infesta. Sed neque tyrannus qui alteram partem orbis Romani dominatione sua opprimebat, id ferendum putavit. Qui cum res suas prospero cursu ferri videret tantique principis affinitate esset honoratus; religiosi quidem imperatoris exemplum sequi neglexit: impiorum vero instituta atque improbos mores studuit imitari. Et quorum miserabilem vitæ exitum suis ipse oculis conspexisset, eorum consilia sequi maluit, quam in amicitia et concordia cum eo qui præstantior erat ac potior, permanere.

CAPUT L.

Quomodo Licinius Constantino insidiatus sit.

Bellum igitur inexpiahile homini bene de se merito intulit; nec amicitia jura, nec sacramentorum religionem, nec generis necessitudinem, nec fœdera in memoriam revocans. Nam Constantinus quidem utpote benignissimus princeps, quo sinceræ benevolentia certissimum ei argumentum daret, paternæ stirpis nobilitatem, et imperatorii jam inde a majoribus generis splendorem ei communicaverat, sorore sua in matrimonium data: totiusque imperii Romani consortio eundem frui permiserat. Licinius vero plane his contraria animo volvens, adversus præstantiorem occultis artibus grassabatur; varia subinde insidiarum genera comminiscens, ut bene meritum malis remuneraretur. Ac principio quidem amicitiam simulans, dolo ac fraude cuncta agebat; sperans fore ut consilia sua laterent. Verum Deus insidias quæ clanculo struebantur, famulo suo detexit. At Licinius in primis conatibus deprehensus, ad secundas fraudes se contulit; nunc amicitia fidem præ- tendens; nunc fœderum ac sacramentorum religione fidem sibi concilians: deinde pacta conventa repente violans, rursusque per legatos veniam poscens: ac denuo mendacis fœde illudens. Tandem vero bellum palam indixit, et desperata mentis audacia incitatus, adversus Deum ipsum cujus cultui imperato- rem Constantinum deditum esse cognoverat, arma deinceps ferre instituit.

CAPUT LI.

Licini insidia adversus Episcopos, et prohibitio Synodorum.

Ac primum quidem Dei ministros sub ditione sua degentes, qui nihil unquam criminis adversus impe-

rium ipsius commiserant, obscure et callide circumvenit, varias adversus eos calumnias investigans. Cumque nullum ipsi crimen suppeteret, nec haberet quod viris illis posset objicere, lege lata præcepit ne episcopi uspiam inter se de ulla re conferrent, neve ulli eorum in alterius sibi vicini ecclesiam ventare liceret, et synodos ac concilia de communibus negotiis habere. Verum hæc illi ad nos vexandos occasio quærebatur. Nam si quidem nostri legem violassent, pœnam subire eos oportebat: sin præcepto paruisent, ecclesiasticas leges convelli. Neque enim majoris momenti controversiæ, aliter quam per synodos componi possunt. Et alioqui Deo infestus tyrannus, cum principi Deo amantissimo adversari in omnibus studeret, hæc nostris imperavit. Nam Constantinus quidem sacerdotes Dei, pacis et concordie mutue causa in unum convocabat: idque in honorem ejus cui sacra faciebant. Licinius vero dum optima quæque convellere molitur, concentum Ecclesiarum turbare tentavit.

CAPUT LII.

Christianorum exilia et proscriptiones.

Et quoniam Deo carus Constantinus famulos Dei in palatium libenter admittebat, hostis Dei Licinius contraria omnia sentiens, cunctos Dei cultores qui sub imperio suo debebant, palatio expulit; et quos in comitatu suo habebat fidissimos ac devotissimos, eos præcipue in exilium relegavit. Quique ob egregia facinora vel honore aliquo, vel dignitate ab ipso antehac fuerant ornati, hos aliis servire, et famulorum ministeria obire mandavit. Cumque omnium bona tanquam lucrum aliquod sibi oblatum rapuisset, ad extremum mortem quoque minatus est iis, qui salutare sibi nomen christianæ religionis assumerent. Porro cum in omnem libidinem ac lasciviam effusus esset, multaque adulteria aliaque detestandæ obscœnitatis flagitia committeret, pudicitie et continentie honestatem ab hominibus præstari neutiquam posse censuit; de communi hominum natura ex suomet ipsius morbo pessime judicans.

CAPUT LIII.

Edictum Licinii, ne mulieres una cum viris in ecclesiam convenirent.

Idcirco alteram legem tulit, qua jubebat, ne viri orandi causa in ecclesiam Dei simul cum mulieribus convenirent; neve mulieres ad venerandas virtutis scholas discendi causa ventarent, postremo ne episcopi divinæ religionis præcepta mulieribus traderent, sed ut mulieres ad id electæ, docendis mulieribus præficerentur. Quæ cum ab omnibus riderentur, aliud quidpiam commentus est ad ecclesiarum eversionem. Jussit enim ut solemnes populorum conventus extra portas in aperta planicie celebrarentur; asserens liberum extra portas aerem turbis longe comradiorum esse, quam oratoria intra urbem sita.

CAPUT LIV.

Quomodo eos qui sacrificare renuissent, militia solvit: et carcere inclusos, ali vetuit.

Verum cum ne in hoc quidem obsequi sibi illos videret, tandem rejectis ambagibus, nudo quod aiunt capite, decrevit ut milites qui per singulas urbes apparebant iudicibus, nisi dæmonibus sacrificare mallet, ab apparitione præsidialis officii removerentur. Proinde officia magistratuum per singulas provincias viris piis ac religiosis nudabantur. Sed et ipse qui hanc legem tulerat, nudabatur orationibus sanctorum virorum, quibus semet ipse privaret. Quid præterea commemorare attinet, quo pacto præcepit, ne miseris in carcere detentis alimenta quisquam humaniter subministraret; neve quis homines in vinculis fame contabescentes, miseratione prosequeretur: hoc est, ne quis omnino vir bonus existeret; neve ii qui ad proximorum miserationem natura ipsa ducuntur, boni quidquam præstarent. Fuit hæc profecto quidem lex palam impudens et immanissima; omnemque morum feritatem facile superavit. Quinetiam legi adjecta erat hæc pœna, ut qui inclusis stipem dedissent, pari cum ipsis supplicio plecterentur; utque in carcerem et vincula coniecti eandem cum noxiis pœnam subirent, qui humanitatis officia eis præstitissent.

CAPUT LV.

De iniquitate et avaritia Licinii.

Hujusmodi fuere constitutiones Licinii. Quid vero opus est recensere quæ in nuptiis aut circa morientes innovavit; vetustas Romanorum leges recte et sapienter constitutas ausus abolere, et barbaras quasdam atque immanes planeque illegitimas et iniquas leges illarum loco substituere? Mille præterea exactionum genera adversus subditos excogitavit. Quocirca novas agrorum mensiones adinvenit, ut exigui agri majorem imputaret modum, ob inexplebilem cupiditatem nimiarum exactionum. Ideo rusticorum qui superstites amplius non erant, sed jam pridem obierant, nomina in censualibus tabulis inscribebat, turpis lucri hinc compendium captans. Neque enim sordida hominis parcimonia ullum habebat modum, nec habendi cupiditatem satietas finiebat. Itaque cum auro et argento et immensa opum copia thesauros suos implexisset, gemens de paupertate sua querebatur, Tantalico quodam morbo vexatus. Quid referam exilia quibus viros innocentes damnavit? Quid honorum publicationes? Quid nobiles ac præcipuæ dignitatis homines in carcerem abductos, quorum uxores sceleratis quibusdam mancipiis constuprandas dabat? Quid mulieres nuptas, quid virgines recenseam, quibus ipse licet affecta jam ætate, vim inferre tentavit? Nihil opus est in his commemorandis diutius immorari, cum postremorum ejus facinorum gravitas, ut priora hæc levia ac prope nulla viderentur, effecerit.

CAPUT LVI.

Quomodo persecutionem adversus Christianos tandem excitaverit.

Denique eo furoris processit, ut Ecclesiis bellum inferret, ipsosque episcopos adoriretur, quos maxime sibi adversos esse intelligebat; pro inimicis habens eos qui maximi Deoque carissimi imperatoris amici essent. Ob quam præcipue causam furorem suum in nos exacuit, a recta ratione desciscens. Nec exemplum eorum qui ante ipsum Christianos fuerant persecuti, in memoriam sibi revocavit; nec liborum quorum ob impia facinora ultor ipse atque extinctor fuerat constitutus. Nec animo et cogitatione recolit ea quorum ipse spectator exstiterat; tunc cum illum omnium malorum antesignanum, quisquis ille tandem fuit, inflictæ divinitus plaga percussus suis ipse oculis conspexit.

CAPUT LVII.

Qualiter Maximianus fistuloso ac verminante ulcere perdomitus, pro Christianis legem scripserit.

Nam cum hic Ecclesias oppugnare exorsus fuisset, primusque justorum ac Dei cultorum cædibus animum suum contaminasset; merito eum divina ultio corripuit, ab ipsis exorsa carnibus, et ad animam usque progressa. Repente enim in medio occultiorum corporis partium abscessus ei nascitur: ulcus deinde in imo fistulosum. Utriusque insanabilis morsus intima viscera depascebatur. Ex his incredibilis vermium multitudo scaturiens, letalem exhalabat factorem. Quippe illi tota corporis moles, ob nimiam alimenti copiam in immensam quamdam pinguedinem conversa erat: quæ tunc temporis in talem soluta, horrendum et intolerabile spectaculum instantibus præbuisse fertur. Tot igitur quassatus malis, tandem intelligere cœpit quæ contra Ecclesiam scelera admisisset. Posthæc errorem suum Deo confessus, persecutionem christianorum cohibere, et regalibus edictis ac legibus emissis, ecclesias eorum quantocius ædificari, ipsosque christianos sacra sua solito more peragere, et pro imperatore preces ad Deum fundere jubet.

CAPUT LVIII.

Qualiter Maximianus christianorum persecutor, fugiens servili habitu sese occultaverit.

Verum hic quidem qui persecutionis auctor fuerat, hujusmodi pœnas luit. Is vero de quo nunc loquimur Licinius, qui horum testis ac spectator extiterat, et qui cuncta accurate experientia ipsa docente cognoverat; repente omnium oblitus, nec supplicium prio-

ri huic irrogatum animo reputavit, nec quas divina justitia de posteriore altero sumpserat pœnas. Qui quidem cum priorem illum tanquam in quodam scelerum certamine superare ambitiose contenderet, novorum adversus nostros suppliciorum inventionem gloriabatur. Neque enim ignis aut ferrum; non clavorum suffixiones; non bestiarum laniatus, nec maris altissimi gurgites ei suffecerunt. Sed præter hæc omnia novum quoddam supplicii genus ipse commentus, membra quibus lucis usuram percipimus, mutilari lege lata præcepit. Statim igitur conferta agmina non virorum modo, verum etiam puerorum ac mulierum, dextris oculis et juncturis pedum, partim ferro, partim cauterio debilitatis, trusa sunt ad metalla, ut diuturno labore ibidem vexarentur. Ob quam causam et hunc quoque non multo post ultæ est divina justitia: tunc cum dæmonum (quos quidem ille deos putabat) fiducia, et innumerabili armatorum multitudine fretus, prælium commisit. Quippe tunc omni spe divini nudatus auxilii, imperialem cultum minime ipsi convenientem abjecit: deinde vulgarium turbæ immixtus, timide prorsus atque ignave fuga salutem sibi quæsivit: et per agros ac vicos sese occultans, sub habitu servili latere se posse existimavit. Verum magnum illum et universa spectantem providentiæ oculum subterfugere non valuit. Cum enim salutem suam in tuto jam locatam esse censeret; ardente Dei percussus telo, pronus in terram cecidit: totumque ejus corpus inflictæ cœlitus plaga adeo consumptum est, ut pristinae formæ species omnis aboleretur: solaque ossa arefacta instar simulacri cujusdam superessent.

CAPUT LIX.

Quomodo vi morbi excæcatus Maximianus, legem pro Christianis dedit.

Porro sæviente acrius Dei plaga, oculi tandem ei exilierunt, et ex propria sede avulsi, cæcum eum dimiserunt: eadem justissime perpeccatum supplicia, quæ adversus martyres Dei primus excogitarat. Posthæc nihilominus adhuc spirans, ipse quoque a christianorum Deo veniam poposcit, bellum se divinitati intulisse palam confessus. Nec aliter ac prior ille palinodiam cecinit: legibus et constitutionibus editis, quibus errorem suum in colendis illis quos existimasset deos, ingenuè confessus est, unumque christianorum Deum expertum se nosse testatus. Hæc cum Licinius non aliorum sermone didicisset, sed factis ipsis percepisset, tamen velut densa quadam caligine animo ejus offusa, eadem quæ illi agere instituit.

LIBER II.

ARGUMENTUM. — I. Occulta persecutio Licinii, et cædes episcoporum apud Amasiæ urbem Ponti. — II. Ecclesiæ diruta, et episcopi trucidati. — III. Quomodo Constantinus Christianorum causa quos Licinius persequi parabat, commotus sit. — IV. Quod Constantinus cum precibus, Licinius vero cum vaticiniis, se ad bellum parabat. — V. Quid de simulacris et de Christo Licinius dixerit, dum in loco sacrificaret. — VI. Spectra in urbibus quæ Licinio parebant visa, Constantini militum Licinianus persequentium. — VII. Ubi quæque in præliis signum crucis adfuit, partem esse victoriam. — VIII. Quod quinquaginta viri electi sunt qui crucem portarent. — IX. Quod ex cruciferis is quidem qui fugit interfectus est; qui vero miser permanserat, incolumis evasit. — X. Variæ pugnae, et Constantini victoriæ. — XI. Fuga et magicæ artes Licinii.

— XII. Quomodo Constantinus orans in tabernaculo, victoriam adeptus est. — XIII. Constantini humanitas in milites captos. — XIV. Iterum de oratione in tabernaculo. — XV. Licinii simulata amicitia, et idolorum cultus. — XVI. Quomodo Licinius militibus præceperit, ne adversus crucis signum impetum facerent. — XVII. Constantini victoria. — XVIII. Licinii cædes, et triumphus de eo acti. — XIX. Publica lætitia ac festivitas. — XX. Quomodo pro confessoribus Constantinus leges sanxerit. — XXI. Quomodo etiam pro martyribus, et pro ecclesiarum prædiis leges tulit. — XXII. Quomodo etiam populos recreaverit. — XXIII. Quod Deum bonorum auctorem prædicavit, et de legibus ejusdem. — XXIV. Lex Constantini de pietate in Deum, et de Christiana religione. — XXV. Exemplum a vetustis temporibus. — XXVI. De iis qui persecutionem passi sunt, et de persecutoribus. — XXVII. Quod persecutio bellum gerentibus malorum causa extiterit. — XXVIII. Quod Deus Constantinum bonorum ministrum elegit. — XXIX. Pite in Deum voces Constantini, et laus confessorum. — XXX. Lex solvens exilio et curia, et bonorum proscriptione. — XXXI. Item eos qui in insulas erant relegati. — XXXII. Item eos qui ad metalla et ad publica opera ignominiose damnati fuerant. — XXXIII. De confessoribus qui militaverunt. — XXXIV. De iis qui ad ignem, vel in servitutem daterant liberandis. — XXXV. De successione bonorum martyrum et confessorum, et eorum qui delegati fuerant, et quorum bona in fiscum relata. — XXXVI. Ut deficientibus cognatis Ecclesia hæreditatem capiat, utque legata firma nunciant. — XXXVII. Ut qui hujusmodi loca, ædes, hortos occupaverint, restituant: exceptis fructibus. — XXXVIII. Quomodo super his libellos dari oporteat. — XXXIX. Ut fiscus fundos, ædes et hortos restituat Ecclesiis. — XL. Ut martyria et cæmeteria Ecclesiis reddantur. — XLI. Ut qui res Ecclesiæ emerunt, aut dono acceperunt, eas restituant. — XLII. Sedula exhortatio ad colendum Deum. — XLIII. Quomodo Constantinus ea que legibus sanxerat, factis ipsis confirmavit. — XLIV. Quomodo Christianos ad regendas provincias promoverit, et paganos sacrificare prohibuerit. — XLV. De legibus quibus sacrificia quidem prohibebantur; Ecclesiæ vero construi jubebantur. — XLVI. Epistola Constantini ad Eusebium et reliquos episcopos de Ecclesiis præsidium operantibus, utque vetustæ restituantur et ampliores extruantur. — XLVII. Quod contra idolorum cultum scripserit. — XLVIII. Constantini edictum ad provinciales de falso cultu multorum deorum. Exordium de virtute et vicio. — XLIX. De pio ac Dei mantissimo Constantini patre, et de Diocletiano ac Maximiano persecutoribus. — L. Quod ex Apollinis oraculo qui ob justos homines responsa amplius edere non poterat, mota sit persecutio. — LI. Quomodo Constantinus adhuc adolescens, justos esse Christianos audivit. — LII. Quot tormentorum et suppliciorum genera adversus Christianos excogitata. — LIII. Quomodo Barbari Christianos exceperunt. — LIV. Quomodo divini ultione puniti sint, qui ex oraculo persecutionem commoverant. — LV. Constantinus Deo gloriam tribuit, signum crucis conficitur et precatur pro Ecclesia. — LVI. Quomodo omnes quidem Christianos esse optavit; neminem autem coegit. — LVII. Gloriam tribuit Deo, qui per filium suum errantes illuminavit. — LVIII. Iterum Deo gloriam tribuit ex ministerio totius mundi. — LIX. Deum laudat qui semper bona atque honesta docet. — LX. Adhortatio sub finem edicti, ut nemo alteri molestiam facessat. — LXI. Quomodo ab urbe Alexandria quaestiones commotæ sint propter Arium. — LXII. De Ario et de Meletio. — LXIII. Quomodo legatum cum litteris misit, ad pacem componendam. — LXIV. Constantini epistola ad Alexandrum episcopum, et Arium presbyterum. — LXV. Quod pro pace continue satagebat. — LXVI. Quomodo quaestiones in Africa excitatas compressit. — LXVII. Quod religio ab Orientis partibus coepit. — LXVIII. Quomodo seditionem moleste ferens, pacem suavit. — LXIX. Unde nata sit controversia inter Arium et Alexandrum, et quod talia non erant disquirenda. — LXX. Exhortatio ad concordiam. — LXXI. Quod ob leves quasdam vocales pertinaciter certandum non fuit. — LXXII. Quomodo dolore affectus, præ pietate lacrymas effudit; et iter quod facturus erat in Orientem, ob hanc causam repressit. — LXXIII. Quod post has etiam imperatoris litteras perseveravit contentio.

CAPUT PRIMUM.

Occulta persecutio Licinii, et cædes episcoporum apud Amasiam urbem Ponti.

Ad hunc modum supradictus Licinius in impiorum barathrum præceps ruit: et quorum ob res impie gestas exitum suis ipse oculis aspexerat, eorum exemplum in suam ipsius perniciem æmulatus, persecutionem Christianorum, quasi flammam quamdam jam sopitam denuo excitavit, et multo gravius quam priores impietatis conflavit incendium. Ac primum quidem tanquam mala bestia, et tortuosus quidam serpens in seipsum convolutus, et furorem atque hostiles adversus Deum minas spirans, Ecclesiis Dei sub imperio suo constitutis bellum palam inferre, ob Constantini metum minime ausus est: sed improbitatis virus abscondens, occultas insidias certis duntaxat in locis adversus episcopos comparavit; et ex his probatissimum quemque, compositis per provincialium rectores calumniis interfecit. Porro cædis illorum modus, novus nec unquam antea cognitus fuit. Certe quæ apud Amasiam gesta sunt, omnem crudelitatis modum transcendunt.

CAPUT II.

Ecclesiæ dirutæ, et episcopi trucidati.

Qua in urbe Ecclesiæ Dei, aliæ iterum post priorem illam expugnationem æquatæ sunt solo: aliæ clausæ a præsidibus provincialium; ne quisquam eorum qui eas adire consueverant, eo conveniret, neve clemem cultum Deo exhiberet. Neque enim qui æc jubeat, preces illie pro se fieri opinabatur; eorum scilicet conscientia in eam opinionem ad-

A ductus. Sed nos pro Constantino cuncta agere, ac divino numini supplicare sibi persuaserat. At præsidēs utpote assentatores atque adulatores, cum rem gratam imperatori facere se pro certo haberent, optimos quosque Ecclesiarum antistites capitali supplicio addixerunt. Itaque viri qui nihil mali commiserant, absque ulla causa abducebantur, et puniebantur perinde ac sicarii. Nonnulli novum quoddam mortis genus pertulerunt, corpore in multas partes frustatum conciso; et post atrox illum omnique tragico sfigmento horribilius spectaculum, ut piscibus cibum præberent, in altissimum mare projecti. Post hæc Dei cultores fugam denuo inire coeperunt. Iterum agri, iterum solitudines famulos Dei susceperunt. Quæ dum ad hunc modum tyranno succederent, deinceps B persecutionem adversus omnes Christianos excitare in animum induxit. Ac procul dubio voti sui compositus extitisset, nec ei quicquam obstitisset quominus rem ad exitum perduceret, nisi famulorum suorum propugnator Deus, id quod futurum erat celerrime præveniens, Constantinum famulum suum tanquam splendidum lucis jubar, in profunda caligine et in obscurissima nocte subito ostendisset, eumque quasi manu apprehensum has in partes perduxisset.

CAPUT III.

Quomodo Constantinus Christianorum causa quos Licinius persequi parabat, commotus sit.

Qui cum hujusmodi rerum nuntium ad aures suas perlatum, non amplius dissimulandum esse intelligeret, sobriæ mentis vigorem collegit: et severitatem inorum cum innata miscens clementia, iis qui oppri-

meliantur auxilium ferre properavit; pium sanctum-
que facinus habendum esse judicans, cum uno e
medio sublato totum fere hominum genus incolame
servatur. Sic enim apud se reputabat; si ipse summa
clementia uteretur, et hominis nulla miseratione digni
misereretur, illi quidem nihil id profuturum, quippe
qui a pravis moribus et institutis nullatenus discede-
ret, quin potius rabiem adversus subditos intende-
ret: oppressis vero nullam amplius spem salutis re-
linqui. Hæc imperator cum apud se reputasset, iis
qui in extremas calamitates incidissent, absque ulla
dilatione salutarem dextram porrigere decrevit. Et
militarium quidem copiarum atque armorum ingen-
tem apparatus coegit. Jamque aderant universa tam
equitum quam peditum agmina in unum congregata.
Cunctis vero præbant insignia fiduciæ in Deum; B
signum videlicet illud quod supra memoravimus.

CAPUT IV.

*Quod Constantinus cum precibus, Licinius vero cum
vaticiniis, se ad bellum parabat.*

Cumque precepcionibus, si unquam antea, sese tunc
maxime indigere intelligeret, sacerdotes Dei secum
duxit: eos velut optimos animæ custodes adesse
coram et secum versari debere existimans. Unde
cum tyrannus audiisset, Constantinum non aliter
quam divino auxiliante numine victoriam de hostibus
parare; et eos quos dixi ei perpetuo adesse unaque
versari; salutaris quoque passionis signum, et ipsum
et universum ejus exercitum antecedere; hæc utpote
impius risu digna esse censebat, Constantinum sub-
sannans et contumeliosus appetens verbis. Ipse vero
divinos et vates Ægyptiorum, veneficos et impostores;
sacerdotes denique ac prophetas falsorum quos
colebat deorum sibi adjunxit. Deinde sacrificiis pla-
cans illos quos existimabat deos, sciscitabatur ex
illis quemnam belli exitum esset habiturus. At illi
sine controversia victorem hostium, et superiorem
in bello fore responderunt; cunctis ubique oraculis
uno consensu hæc illi per prolixa et elegantia car-
mina promittentibus. Sed et somniorum interpretes
per somnia; et aruspices per viscerum motum simi-
lia portendi affirmabant. Horum itaque fallacibus
policitationibus inflatus, cum ingenti fiducia pro-
gressus est ad castra, seque ad pugnam ineundam
instruxit.

CAPUT V.

*Quid de simulacris et de Christo Licinius dixerit,
dum in lucis sacrificaret.*

Cum vero bellum jam orsurus esset, ex protecto-
ribus et honoratioribus amicis lectissimos quosque
in quemdam locum qui ab ipsis sacer habebatur, coegit.
Lucus hic erat irriguus et opacus, in quo pluri-
mæ statuæ eorum quos ille deos putabat, sculptæ ex
lapide viscebantur. His cum cereos accendisset et so-
lemni ritu sacrificasset, hujusmodi verba habuisse
dicuntur: Viri amici et commilitones, hi quidem quos
colimus et quos ab ultimis usque majoribus colendos
accepimus, dii sunt patrui. Iste vero qui adversarum

A nobis partium copias ducit, moribus institutisque
majorum violatis, ad impiani nullos credentium deos
opinionem descendit; peregrinum quemdam nescio
unde quasitum temere amplectens Deum. Quia etiam
turpissimo ejus signo exercitum suum dehonestat:
Eoque confusus, non tam adversus nos quam adver-
sus ipsos quos violavit deos, armatus procedit. Præ-
scens igitur dies manifeste arguet, uter nostrum cæco
errore ducatur: et de diis qui apud nos aut qui ab
adversarum partium hominibus coluntur, judicium
feret. Aut enim concessa nobis victoria, deos nostros
vere servatores atque auxiliares esse jure merito
declarabit. Aut si diis nostris qui quamplurimi sunt,
et multitudine nunc utique antecellunt, unus ille nescio
unde profectus Constantini Deus superior existi-
terit, nemo posthæc in dubium revocet quisquam col-
endus sit Deus: sed ad potiorem accedat, cujus
victoriæ præmium deferat. Ac si quidem peregrini-
nus ille quem nunc ludibrio habemus, victor esse vi-
debitur, nos quoque illum agnoscere et colere oport-
tebit: procul abire ac valere posthac jussis iis quibus
cereos frustra accendimus. Sin vero nostri supe-
riores exstiterint, quod quidem nemini dubium esse
potest: post partam hoc loco victoriam impiis deo-
rum contemptoribus bellum inferre aggrediemur. Et
Licinius quidem ante exordium pugnae, ad circum-
stantes hujusmodi verba fecit: Nobis vero qui hæc
scribimus, ipsi illi qui orationi ejus interfuerant, non
multo post eam retulerunt. Hujusmodi igitur oratione
facta, jussit militibus ut prælium inirent.

CAPUT VI.

*Spectra in urbibus quæ Licinio parebant visa. Con-
stantini militum Licinianos persequentium.*

Quæ dum geruntur, spectrum quoddam prorsus
mirabile in urbibus tyranni illius dominationi sub-
jectis apparuisse ferunt. Varia enim Constantini mi-
litum agmina per meridiem visa, quæ tanquam parta
victoria per urbes transirent. Atque hæc cerneban-
tur, reipsa quidem nemine usquam comparente: sed
divina potentia per visionem illam quæ oculis subji-
ciebatur, id quod futurum erat præmonstrante. Porro
cum exercitus congredi jam pararent, is qui concor-
diæ fœdera ruperat, primus pugnam exorsus est.
Tunc vero Constantinus servatore ac supremo om-
nium Deo in auxilium vocato, atque hoc signo mili-
tibus suis dato; hostes primo prælio fudit. Nec multo
post altera commissa pugna, iterum superior disces-
sit, et longe majorem victoriam retulit; cum salutare
crucis tropæum exercitum ipsius antecederet.

CAPUT VII.

*Ubi cumque in præliis crucis signum adfuit partam esse
victoriam.*

Certe ubicumque hoc signum conspectum fuerat,
continuo fuga hostium, victoribus terga illorum pre-
mentibus, sequebatur. Quo imperator comperto,
sicubi agmen aliquod exercitus sui premi animad-
verteret, illico salutare tropæum tanquam efficacissi-
mum quoddam ad parandam victoriam amuletum

inferri jubebat. Quo facto, statim victoria sequebatur, divina utique virtute animos viresque pugnantium confirmante.

CAPUT VIII.

Quod quinquaginta viri electi sunt qui crucem portarent.

Itaque lectis ex protectorum numero quotquot corporis viribus et animi fortitudine ac veræ religionis institutis præstare videbantur, unum hoc munus imposuit, ut signi hujus assidue curam gererent. Erant omnes quinquaginta viri; quorum nullum aliud erat officium quam circumstare et satellitio suo custodire signum; quod singuli humeris suis alternatim gestabant. Hæc imperator ipse nobis qui hanc historiam scribimus, dum in otio ageret, narravit, longo post tempore quam hæc contigerant: simulque rem quamdam adjecit memoratu dignissimam.

CAPUT IX.

Quod ex cruciferis is quidem qui fugit interfectus est: qui vero fideliter permanserat, incolumis evasit.

Nam cum forte, inquit, inter pugnandum ingens strepitus exercitum conturbasset, is qui hoc signum humeris ferebat metu percussus, alteri gestandum tradidit, ut ipse discrimen evaderet. Vix alter ille signum gestandum susceperat, cum ecce is qui se subripiens custodiam signi deseruerat, telo in ventre percussus occubuit. Et hic quidem ignaviæ atque infidelitatis suæ pœnas persolvens, ibidem jacuit exanimis. At salutare crucis tropæum, ei qui ipsum sublime gestabat incolumitatem præstitit. In quem cum tela undique jacerentur, signifer quidem ipse salvus evasit: hasta vero salutaris tropæi, missilia exceptit. Erat id spectaculum omni miraculo majus, cum cuncta hostium tela in brevissimum illum hastæ ambitum caderent. Quæ cum in hastam impacta defligerentur, signifer servabatur incolumis: adeo ut nullo unquam jaculo ferirentur, quicumque hoc ministerium obibant. Neque porro hæc nostra est oratio, sed ipsius imperatoris, qui inter reliqua id etiam nobis commemoravit. Qui cum priores victorias Dei omnipotentis auxilio retulisset, posthæc acie instructa exercitum movens, ulterius processit.

CAPUT X.

Variæ pugnæ et Constantini victoriæ.

Porro adversarum partium antesignani cum primum ejus impetum sustinere non potuissent, abjectis armis sese ad imperatoris pedes prostraverunt. At ille cunctos incolumes servavit, magnam ex salute hominum percipiens voluptatem. Alii vero qui sub armis remanserant, sese ad pugnam parabant. Quos imperator ad deditionem invitans, cum amicis compellationibus nullatenus inflecti videret, exercitum in eos immisit. Illi continuo terga dantes, in fugam vertuntur. Quorum alii comprehensi inter fugiendum, jure belli cæsi. Alii in se mutuo impingentes, suismet gladiis obtruncati sunt.

CAPUT XI.

Fuga et magicæ artes Licinii.

Illorum vero princeps, cum se ministrorum suo-

rum auxilio destitutum esse, et quas collegerat copias tam militum quam auxiliarium, omnes evanuisse cerneret; spemque in diis quos colebat prorsus inanem esse res ipsa convinceret, fugam turpissimam iniiit. Atque hoc modo elapsus, semet discrimine exemiit: cum imperator Dei amantissimus, suos confestim sequi et fugientis terga premere nolisset, quo scilicet fugiens posset evadere. Sperabat enim fore ut Licinius cognito tandem rerum suarum infelicissimo statu, a pristina audacia atque insania discederet, et ad sanio rem mentem rediret. Verum Constantinus quidem pro eximia qua præditus erat humanitate, hæc ita existimabat: et injurias patienter ferre, ac licet non merenti veniam dare, in animum induxerat. At Licinius tantum abest ut a pristina improbitate destiterit, quin potius mala malis exaggerans, pejora in dies aggrediebatur. Quin etiam ad magorum detestandas artes denuo confugiens, efferrè insolentius cœpit. Ac de illo idem merito dici poterat quod de veterè illo tyranno; cor scilicet ipsius a Deo induratum fuisse.

CAPUT XII.

Quomodo Constantinus orans in tabernaculo, victoriam adeptus est.

Licinius igitur hujusmodi scelerum vinculis sese ipse constringens, in exitii barathrum præcipitem dedit. Constantinus vero cum altero prælio sibi opus esse cerneret, Servatoris sui cultui diligenter vacavit. Et crucis quidem tabernaculum fixit extra castra: ubi pure et caste degens, preces ad Deum fundebat; exemplo veteris illius prophetæ, quem extra castra tabernaculum constituisse divina testantur oracula. Aderant autem assidui una cum ipso pauci quidam, fidei, pietatis ac benevolentiae probe compertæ. Atque id semper facere consueverat, quotiescumque certamen esset initurus. Neque enim præceps erat, quippe qui tutiora semper eligeret. Ad hæc Dei consilio cuncta gerere solitus erat. Porro cum sedulo atque impense Deo suo supplicaret, semper Deus ei præsentiam suam exhibere dignatus est. Exinde velut diviniore actus impulsu, prosilire ex tabernaculo solebat: et signo ad proficiscendum dato, statim militibus imperabat ut absque mora gladios stringerent. Qui confestim impetu in hostem facto, obvios omnes sine ullo ætatis discrimine obtruncabant; donec exiguo temporis momento parta victoria, tropæa de victis hostibus erexissent.

CAPUT XIII.

Constantini humanitas in milites captos.

Hoc modo imperator ante pugnæ conflictum, et seipsum gerere, et exercitum suum instituere, etiam antea solitus erat: quippe qui Deum vitæ suæ semper anteponeret, cunctaque ejus nutu et consilio agere studeret, et multorum hominum eadem facere religioni duceret. Quocirca non minus hostium quam militum suorum consulebat salutem. Itaque suis victoriam adeptis præcipiebat, ut victis parcerent, utque homines nati communis hominum naturæ meminis-

sent. Quod si forte militum animos obstinatos ad caedem videret, auri largitione eos reprimebat, jubens ut qui hostem vivum cepisset, certo auri pondere donaretur. Atque hanc illecebram ad salutem hominum conservandam imperatoris excogitavit solertia. Adeo ut plurimi ex ipsis etiam barbaris servati sint, cum imperatoris aurum vitam ipsorum redemisset.

CAPUT XIV.

Iterum de oratione in tabernaculo.

Hæc et alia plurima horum similia imperator etiam alias facitare consueverat. Tunc temporis vero aniequam prælium consereret, seorsum in tabernaculo positus, orationibus, ut solebat, vacavit, ab omni quidem joco et delicatiori vitæ cultu abstinens, jejuniis vero aliisque hujusmodi exercitationibus corpus fatigans, et supplicationibus ac precibus ita Deum placans, ut benignum illum ac propitium suarum partium adiutorem haberet, eaque ageret quæ ille menti suæ suggessisset. Et Constantinus quidem Reipublicæ pervigilem curam gerebat, non magis pro suorum quam pro hostium salute vota faciens.

CAPUT XV.

Licini simulata amicitia et idolorum cultus.

Quoniam vero Licinius qui paulo ante fugam inierat, simulatione utens, iterum amicitiam, ac fœdera renovari poscebat; imperator id e Republica esse, et generi humano conducere ratus, pacem illi sub certis conditionibus indulgere non recusavit. At Licinius, specie quidem ipsa sorgebat leges se libenter amplecti, et fidem jurejurando firmabat. Verum occulte militarem apparatus instruebat, atque iterum bellum inferre, iterum pugnam instaurare meditabatur. Sed et Barbarorum auxilia undique conquirebat, et novos circumquaque investigabat deos: utpote a prioribus in fraudem inductus. Nec memoria repetenda, quæ paulo ante de diis in concione dixisset. Nec Deum qui pro Constantino propugnasset, agnoscere volebat: sed multo plures ac recentiores deos non sine risu ac ludibrio cœpit conquirere.

CAPUT XVI.

Quomodo Licinius militibus præceperit, ne adversus crucis signum impetum facerent.

Posthæc, cum reipsa didicisset arcanam quandam ac divinam potentiam in salutari tropæo inesse, cuius opæ Constantini exercitus victoriam referre consuevisset, milites suos admonuit, ne ex adverso illi congredierentur, neve in illud temere ac fortuito oculos conjicerent. Quippe illud signum incredibili vi pollere, ac sibi privatim infestum adversumque esse sciebat, atque idcirco cavendum esse ne adversus ipsum pugna iniretur. His ita compositis, adversus illum, qui pro Innata clementia cunctabatur, et qui imminens ipsi exitium differebat, præliari constituit. Et Liciniani quidem deorum multitudine confusi, cum ingentibus copiis progrediebantur; nescis quæ mortuorum simulacra et statuas inanimes præsidii causa præferentes. Constantinus vero pietatis lætica contactus, salutare et vivificum crucis signum,

velut terriculamentum quoddam et potentissimum ad depellendam mala munimentum, hostium multitudini objecit. Ac principio quidem sustinebat, parcens interim ferro, ne videretur prior pugnam iniisse, idque ob fœderum quæ pepigerat religionem.

CAPUT XVII.

Constantini victoria.

Sed posteaquam hostes obstinato animo perstare, jamque gladios dstringere animadvertit, indignatione commotus, solo clamore ac minimo temporis momento cunctas hostium copias in fugam vertit, et de dæmonibus pariter atque hostibus victoriam reportavit.

CAPUT XVIII.

Licini cædes et triumphus de illo acti.

Posthæc ipsum Dei hostem ejusque familiares belli jure dijudicatos, congruo supplicio affectis. Abducebantur itaque una cum tyranno, et debitas capitibus pœnas dabant quicumque bellum adversus Deum gerere ei suasissent. Et qui paulo ante vana spe elati erant, reipsa Constantini Deum amplectebantur, eumque unum ac verum Deum agnoscere se tunc demum profitebantur.

CAPUT XIX.

Publica lætitia ac festivitas.

Impiis igitur e medio sublatis, puri deinceps ac liquidi solis radii, cernebantur, quasi nubilo tyrannicæ dominationis depulso. Cunctæque imperii Romani partes in unum corpus coaluerant: orientibus provinciis cum Occidente conjunctis, unoque omnium principe tanquam capite quodam, totum imperii corpus refulgebat, unius dominatione cunctos homines complectente. Et qui prius in tenebris et in umbra mortis sedebant, iis tunc splendidissimi pietatis radii lætos dies præstabant. Nec præteritorum malorum ulla jam supererat recordatio, cum omnes ubique victorem laudibus celebrarent, ejusque servatorem Deum solum se agnoscere profiterentur. Noster vero omni genere pietatis excellens Constantinus victor (hoc enim convenientissimum sibi cognomen comparavit ob victorias de hostibus et inimicis ipsi a Deo ubique concessas) Orientem recepit, et imperium Romanum solidum sicut olim fuerat, et coadunatum, sub suam unius potestatem rededit. Ac Dei quidem unius dominationem primus omnibus prædicavit: ipse vero singulare quoque imperium orbis Romani tenens, universum genus humanum gubernavit. Omnis jam metus malorum quibus cuncti homines oppressi fuerant, penitus exciderat. Et qui prius mœsti fuissent, tunc hilari vultu lætisque oculis sese mutuo intuebantur. Choris præterea et hymnis, primum quidem Deum omnium Regem, prout instituti fuerant; deinde victorem Augustum, et modestissimos Deoque carissimos ejus liberos Cæsares, sine ulla intermissione celebrabant. Nulla jam præteritarum calamitatum, nulla impietatis memoria suppetebat: sed præsentium bonorum fructus cum futurorum spe atque expectatione percipiebatur.

CAPUT XX.

Quomodo pro Confessoribus Constantinus leges sanxerit.

Tunc etiam apud nos, sicut antea apud illos qui alteram orbis partem incolunt, proposita sunt imperatoris edicta plena humanitatis: et leges quæ sinceram ac religiosam Dei observantiam spirarent, varia cujusque generis bona haud dubia spe pollicebantur; cum et provincialibus largirentur quæ ad ipsorum utilitatem spectabant; et Ecclesiis Dei congrua et convenientia statuerent. Ac primum quidem eos qui propterea quod idolis sacrificare nolissent, a rectoribus provinciarum relegati, et ex patria migrare compulsi erant, domum revocarunt. Eos deinde qui eandem ob causam curiis addicti fuerant, publicis functionibus liberarunt: et qui facultatibus spoliati fuissent, iis bona sua restitui præceperunt. Præterea qui persecutionis tempore divina virtute roborati, fortitudinis et constantiæ illustre specimen ediderant, aut ad metalla damnati, ut continuo labore ibi divexarentur, aut in insulam deportati, aut publicis operibus mancipati fuerant, his omnibus subito soluti molestiis libertatem adepti sunt. Sed et quicumque ob egregiam in retinenda religione constantiam honore militiæ spoliati erant, eos imperatoris magnificentia ab hac ignominia revocavit; ipsorum arbitrio ac voluntati permittens, ut vel propria recuperarent officia, et pristino honoris gradu fruerebantur, vel, si quietam vitam degere mallet, ab omnibus deinceps functionibus immunes permanent. Denique quotquot ignominia causa gynæciis mancipati fuerant, eos imperator perinde ac cæteros libertate donavit.

CAPUT XXI.

Quomodo etiam pro martyribus et pro Ecclesiarum prædiis leges tulit.

Et hæc quidem de iis qui ista perpessi essent, imperator scriptis legibus constituit. De bonis autem eorum, lege imperatoris plenissime cautum est. Nam sanctorum Dei martyrum bona qui in ipsa confessione mortem obiissent, ad proximos eorum devolvi jussit. Quod si nullus genere ipsis conjunctus reperiretur, hæreditatem eorum Ecclesiis deferri; bona item quæ ex fisco vel per venditionem, vel per donationem ad alios translata fuerant, aut quæ penes fiscum remanserant dominis restitui debere, indulgentiæ imperialis epistola præcipiebat. Et hujusmodi quidem beneficia in Ecclesiam Dei contulit benignitas principis, legibus per omnes provincias missis.

CAPUT XXII.

Quomodo etiam populos recreaverit.

Populis vero a fide nostra alienis et universis provinciis, multo plura ac majora donavit principis magnificentia. Proinde omnes nostrarum partium incolæ, qui prius audientes ea quæ in altera parte imperii Romani gererentur, beatos prædicabant illos qui tantis afficerentur beneficiis, et qui ardentibus votis optabant, ut iisdem bonis ipsi quoque aliquando fruerebantur, hæc oculis suis spectantes, seipsos jam

A felices prædicare non dubitabant; novum quoddam miraculum et quale nulla unquam sub cælo vidisset ætas, tantum scilicet imperatorem humano generi affulsisse testantes. Atque hi quidem ita sentiebant.

CAPUT XXIII.

Quod Deum bonorum auctorem prædicavit, et de legibus ejusdem.

Imperator autem ipse, ubi cuncta Dei servatoris virtute sub ditionem suam redegit, eum qui hæc ipsi bona præstitisset omnibus palam fecit, illumque victoriarum auctorem fuisse, non autem seipsum, professus est. Idque litteris tum latino tum græco sermone scriptis et ad omnes provincias missis, prædicavit. Porro orationis vim ac virtutem facile cognoscet quisquis epistolas ipsas perlegerit. Sunt autem duæ: altera ad Ecclesias Dei directa, altera ad singularum urbium populos a nostra religione alienos. Quam quidem utpote præsentis argumento convenientissimam hic inserendam esse duxi, tum ut historiarum monumentis prodita ejus exemplaria apud posteros perpetuo conserventur, tum ut narrationis nostræ fides ac veritas confirmetur. Descripta autem est ex authentico exemplari legis imperialis, quod apud nos servatur. Cui principis manu apposita subscriptio orationis nostræ veritatem tanquam sigillo quodam astruit.

CAPUT XXIV.

Lex Constantini de pietate in Deum, et de christiana religione.

(Hanc legem, quæ ab hoc capite xxiv ad xxv extenditur, vides infra, ubi series operum Constantini.)

CAPUT XLIII.

Quomodo Constantinus ea quæ legibus sanxerat factis ipsis confirmavit.

Et hæc quidem prima imperatoris epistola ad nos missa constituit. Cæterum ea quæ lego sancita fuerant continuo executioni mandata sunt: et cuncta iis quæ crudelitas tyrannica præsumperat contraria gerebantur. Fruerentur imperatoris beneficentia hi quibus id lege concessum erat.

CAPUT XLIV.

Quomodo Christianos ad regendas provincias promoverit, et paganos sacrificare prohibuerit.

Posthæc imperator serio manum operi admovit. Ac primum quidem in singulas provincias eos præsidēs ut plurimum misit, qui salutari fidei dicati essent. Quod si qui eorum græcæ superstitioni dediti esse viderentur iis vetitum erat sacrificare. Eadem lex illis etiam imposita est qui dignitate præsidēs anteibant, iisque adeo qui summum honorum fastigium et præfecturæ prætorianæ potestatem obtinebant. Aut enim siquidem Christiani essent, iis concedebat ut nominis sui appellationi convenientia gererent. Aut si aliter affecti essent, ne simulacris sacrificarent præcipiebat.

CAPUT XLV.

De legibus quibus sacrificia quidem prohibebantur, Ecclesiæ vero construi jubebantur.

Exinde duæ leges uno eodemque tempore sunt

emissæ. Altera quæ detestantia idolorum cultus sacrificia, per urbes olim et per agros passim fieri solita, prohibebat; ita ut nullus deinceps nec statuas deorum erigere, nec divinationes et hujusmodi vanas artes attentare nec victimas cædere auderet. Altera lex quæ oratoriorum fabricam in sublime crigi et ecclesias Dei tam latitudine quam longitudine ampliores effici præcipiebat; perinde ac si universi, ut ita dixerim, homines insana multorum deorum observantia e medio sublata, in posterum accessuri essent ad Deum. Hæc imperatorem sentire; hæc ad cujusque provinciæ præsidem scribere, religiosa divini Numinis observantia impellebat. Illud præterea lex continebat, ne pecuniis largiendis parcere; sed ut ex imperialibus thesauris sumptus ad ædium sacrarum extructionem depromerentur. Quia etiam ad cujusque loci ecclesiarum antisites istiusmodi litteræ scribebantur: ejusmodi etiam ad me scribere dignatus est. Easque primas ad me nominatum litteras dedit.

CAPUT XLVI.

Epistola Constantini ad Eusebium et reliquos episcopos de Ecclesiis præsidum opera ædificandis: utque veteres reficiantur, et ampliores extruantur.

(Hæc epistolam videsis infra.)

CAPUT XLVII.

Quod contra idolorum cultum scripserit.

Imperator vero suam erga Deum pietatem atque observantiam quotidie adaugens, ad universos provinciales orationem misit de errore cultus simulacrorum, quo imperatores romani ante ipsius ætatem involuti fuissent. Et subditos suos cum admirabili faciundia exhortatus est, ut summum omnium Deum agnoscerent, ejusque Filium Christum sibi servatorem adesserent. Porro has etiam litteras manu ipsius scriptas, ex latino sermone in græcum transferre, et præsentis operi intexere necessarium duxi, ut ipsum quodam modo imperatorem nobis audire videamur, cunctorum mortalium auribus in hæc verba inclamantem.

CAPUT XLVIII.

Constantini edictum ad Provinciales de falso cultu multorum deorum. Exordium de virtute et vitio.

(Hoc edictum, quod ab hoc capite XLVII ad LXI extenditur, videsis infra.)

CAPUT LXI.

Quomodo ab urbe Alexandria quæstiones commotæ sint propter Arium.

Hæc imperator velut quidam Dei præco maxima præditus voce, cunctis provincialibus per suas litteras inclamavit, dum subditos a dæmonum errore revocare, et ad verum Dei cultum amplectendum incitare ematur. Quas ob res cum singulari gaudio gestiret, nuntius ad eum perlatus est de quodam non mediocri tumultu qui ecclesias occupaverat. Quo audito percussus, remedium excogitare cœpit. Porro tumultus origo hæc fuit: Florebat populus Dei, et cum alacritate quadam ac tripudio honestis actibus incumbere-

bat. Nullus erat fortis metus, qui perturbationem afferret: quippe cum Dei optimi maximi beneficio, amœna et profundissima pax Ecclesiam undique communiret. Sed enim invidia nostris bonis insidias struens subsederat. Quæ primum quidem intro irrepens, postea in medio Sanctorum cœtu tripudiavit. Tandem vero episcopos inter se commisit; tumultum et altercationem inter eos excitans, divinorum dogmatum obtentu. Exinde, tamquam ex levi quadam scintilla, gravissimum exarsit incendium. Quod quidem ab ecclesia Alexandrina velut a capite exorsum, universam posthæc Ægyptum, et Lybiam, et ulteriorem Thebaidem peragravit. Sed et reliquas urbes ac provincias depastum est, adeo ut non solum ipsos Ecclesiarum Antistes verbis inter se digladiantes, verum etiam plebem ipsam discissam cernere liceret; aliis horum, aliis illorum partes amplectentibus. Porro rerum quæ gerebantur spectaculum eo usque processit indignitatis, ut in mediis infidelium theatris, divinæ prædicationis venerabilis doctrina turpissimo risu ac ludibrio traduceretur.

CAPUT LXII.

De Ario et Melitianis.

Et hi quidem in ipsa urbe Alexandria de sublimissimis rebus pertinaciter dimicabant. Alii vero per totam Ægyptum et superiorem Thebaidem, ob controversiam quamdam quæ prius commota fuerat, interim dissidebant, adeo ut ubique discipulæ essent Ecclesiæ. Cum autem Ecclesiæ corpus hujusmodi morbo laboraret, universa Libya simul etiam ægrotavit, et reliquæ exterarum provinciarum partes eodem morbo correptæ sunt. Nam qui Alexandriæ erant, legatos ad singularum provinciarum episcopos dirigebant. Isti vero in alterutram partem discissi, seditioni quoque adjungebantur.

CAPUT LXIII.

Quomodo Legatum cum litteris misit ad pacem componendam.

His auditis imperator gravissimo dolore percussus, eamque rem instar domesticæ calamitatis habendam ratus, confestim ex Dei cultoribus quos circa se habebat, quemdam, quem ob modestiam fidei spectatum, et ob religionis confessionem superiori tempore præ cæteris nobilitatum esse cognoverat, Alexandriam dirigit, ut inter eos qui illic dissidebant pacem componeret; eidemque litteras dat ad contentionis auctores utiles imprimis ac necessarias. Quæ cum illustre specimen exhibeant curæ ac sollicitudinis illius quam pro Ecclesiis Dei gerebat, non absurdum fuerit, huic de illo institutæ narrationi ipsas inserere. Sunt autem ejusmodi.

CAPUT LXIV.

Constantini Epistola ad Alexandrum episcopum, et Arium presbyterum.

(Hæc epistola, quæ ab hoc cap. LXIV ad LXXIII producit; videsis infra.)

CAPUT LXXIII.

Quod post has etiam Imperatoris litteras perseveravit contentio.

Et ad hunc quidem modum imperator Deo carus, missa epistola pacem Ecclesie Dei reformare studuit. Quinetiam vir bonus et Dei cultor eximius, ut supra dixi, non solum in litteris perferendis, sed etiam in

A implenda ejus a quo missus fuerat voluntate, egregiam operam navavit. Verum majus erat negotium quam ut litterarum ministerio sedari posset. Adeo ut contententium rixa magis in dies aucta sit, et cunctas Orientis provincias vis mali pervaserit. Hæc livor invidia, et malignus dæmon Ecclesie felicitatem semper ægre ferens, in nostram perniciem machinatus est.

LIBER III.

ARGUMENTUM. — I. Comparatio pietatis Constantini cum iniquitate persecutorum. — II. Rursus de pietate Constantini signum crucis libere profitentis. — III. De imagine Constantini, cui crux quidem superposita erat, infra autem draco. — IV. Rursus de controversiis in Ægypto excitatis ab Ario. — V. De dissensione ob festum Paschæ. — VI. Quomodo synodum Nicææ fieri jussit. — VII. De universali concilio, ad quod ex omnibus provinciis convenerunt episcopi. — VIII. Quod sicut in Actis apostolorum dicitur, ex variis gentibus convenerunt. — IX. De virtute et ætate ducentorum quinquaginta episcoporum. — X. Synodus habita in palatio, quo ingressus Constantinus, cum episcopis resedit. — XI. Silentium concilii, postquam Eusebius episcopus pauca quædam dixisset. — XII. Constantini ad synodum oratio de pace. — XIII. Quomodo episcopi inter se certantes ad concordiam revocavit. — XIV. Concors synodi sententia de fide et de Pascha. — XV. Quomodo Constantinus vicenariis suis episcopos convivio exceperit. — XVI. Munera episcopis donata et litteræ ad omnes scriptæ. — XVII. Epistola Constantini ad Ecclesias de synodo Nicæna. — XVIII. De consensu in celebratione festi paschalis, et contra Judæos. — XIX. Hortatio ut maximam partem orbis terrarum sequi vellet. — XX. Hortatio ut omnes decretis synodi assentiantur. — XXI. Episcopis discessuris consilium dat ut concordiam servent. — XXII. Quomodo alios quidem hortatus sit, ad alios autem scripserit: et de pecuniarum divisione. — XXIII. Quomodo ad Ægyptios scripserit, eosque ad pacem hortatus sit. — XXIV. Quomodo episcopis et plebibus religiosas litteras sæpius scripsit. — XXV. Quomodo Hierosolymis in sancto Dominice resurrectionis loco templum extrui præcepit. — XXVI. Quomodo impii sepulcrum Domini rudibus et simulacris superpositis obtulerant. — XXVII. Quomodo Constantinus delubri materiam ac rudera longissime projici mandavit. — XXVIII. Manifestatio Sanctissimi Sepulcri. — XXIX. Quomodo de construenda ecclesia ad præsidem et ad Macarium episcopum litteras dedit. — XXX. Constantini ad Macarium epistolam de ædificatione Martyrii Servatoris nostri. — XXXI. Quod hanc ædem mœnium, columnarum, et marmorum venustate ceteras ecclesias superare voluerit. — XXXII. Ut de pulchritudine conchæ et de artificibus ac de Materia Macarius ad præsidem scribat. — XXXIII. Quomodo ecclesia Servatoris exstructa fuerit, quam prophetæ novam Hierusalem appellaverant. — XXXIV. Descriptio ædificii Sancti Sepulcri. — XXXV. Descriptio atrii et porticum. — XXXVI. Descriptio parietum tectique, et ornatus atque inaugurationis ipsius basilicæ. — XXXVII. Descriptio geminarum utrinque porticum, et trium portarum orientalium. — XXXVIII. Descriptio hemisphærii et duodecim columnarum cum crateribus. — XXXIX. Descriptio atrii, exhedrarum et vestibulorum. — XL. De numero donariorum. — XLI. De ædificatione ecclesie apud Bethlehem, et in monte Olivarum. — XLII. Quomodo Helena Augusta Constantini mater, Bethlehem orandi causa profecta, has ecclesias ædificavit. — XLIII. Rursus de ecclesia Bethlehémica. — XLIV. De magnitudine animi et beneficentia Helenæ. — XLV. Quomodo Helena in ecclesiis religiose versata sit. — XLVI. Quomodo octogenaria testamento facto et vita decessit. — XLVII. Quomodo Constantinus matrem deposuit: et qualiter illam coluit dum viveret. — XLVIII. Quomodo Constantinopoli martyria construxit, omnemque idolorum cultum abolevit. — XLIX. Signum crucis in palatio, et imago Danielis in fontibus. — L. De ecclesiis quas Nicomediæ et alibi extruxit. — LI. Quod in Mambre ecclesiam ædificavit. — LII. Constantini epistola ad Eusebium de Mambre. — LIII. Quod Servator noster ibidem visus est Abraham. — LIV. Fana et simulacra ubique diruta. — LV. De Basilica extructa apud Antiochiam. — LVI. Eversio fani apud Aphaca in Phœnice, et impudicitie abolitio. — LVII. destructio templi Esculapii Ægis. — LVIII. Quomodo Gentiles damnatis simulacris Deum agnoverunt. — LIX. Quomodo apud Helioptolim destructio Veneris fano, primus Ecclesiam construxit. — LX. De tumultu Antiochiæ propter Eustathium excitato. — LXI. Constantini epistola ad Antiochenos, ne Eusebium Cæsarea abstraherent, sed ut alium quærerent. — LXII. Imperatoris ad nos epistola post repudiatum Antiochiæ episcopatum. — LXIII. Constantini epistola ad synodum, ne Eusebius Cæsarea abstrahatur. — LXIV. Quomodo hæreses excindere studuerit. — LXV. Constantini Constitutio adversus hæreticos. — LXVI. De tollendis conventiculis hæreticorum. — LXVII. Quomodo nefariis libris apud hæreticos repertis, plurimi eorum ad Catholicam redierint Ecclesiam.

CAPUT PRIMUM.

Comparatio pietatis Constantini cum iniquitate persecutorum.

Hoc modo dæmon bonorum omnium inimicus, qui Ecclesie felicitati semper invidere solet, pacis ac lætitiæ tempore tumultus et intestina bella in ea excitabat. Interim vero Deo carus imperator, quæ sui officii erant minime neglexit, prius contraria iis quæ tyrannica crudelitas paulo ante præsumperat agere studens. Eaque ratione cunctis hostibus atque inimicis superior fuit. Nam primum quidem illi a veri Dei cultu alieni, cunctos mortales ad falsorum numinum cultum variis modis per vim adigebant. Hic vero deos illos neququam esse, tum verbis, tum re ipsa convincens, universos ad ejus qui solus est Deus agnitionem hortatus est. Ad hæc illi Christum Dei impiis vocibus deridebant; hic vero illud ipsum quod impii homines maledictis præcipue

B incescebant, solutis præsidium esse scripsit; Dominicæ passionis tropæo sese efferens. Illi cultores Christi persequebantur, eosque domo ac penatibus exturbabant; hic cunctos ab exilio revocavit, et domiciliis suis restituit. Illi eos notabant infamia; hic honoribus auxit, et felices ac beatos omnium iudicio effecit. Illi Dei cultorum bona injuste publicabant ac diripiebant; hic non solum ipsis bona sua restituit, sed plurimis insuper beneficiis affectos locupletavit. Illi scriptis constitutionibus calumnias adversus Ecclesiarum præsidem divulgabant; hic contra eosdem viros extollens et honore afficiens, edictis ac legibus propositis, illustriores quam antea reddidit. Et illi quidem oratoria funditus evertabant, et ab ipsis culminibus usque ad solum disjecta sternebant; hic vero oratoria quæ adhuc superessent altius erigi, et nova magnifico cultu prolatis ex imperiali ærario sumptibus extrui præcepit. Illi oracula divinitus

Inspirata flammis aboleri jusserunt; hic sacrorum A voluminum exemplaria sumptibus imperialis ærarii propagari, et magnifico apparatu decorari mandavit. Jubebant illi ne episcopi synodos congregare uspiam auderent; hic episcopus ex omnibus provinciis ad se accersivit, neq̄ modo intra palatium et in intimum usque cubiculum admisit, sed etiam mensæ tectique participes esse voluit. Illi dæmones donariis honorabant; hic eorum fraudes aperuit, et materiam ipsam donariorum nullis usibus dicatam, iis qui uti poterant perpetuo est dilargitus. Illi deorum templa magnificè ornari jubebant; hic ea quæ superstitionis hominibus præcipuo honore colebantur funditus subvertit. Illi Dei servos ignominiosis pœnis afficiebant; hic eos quidem qui ista admiserant persecutus debito affecit supplicio; sanctorum autem Dei B martyrum memorias colere nunquam destitit. Illi divino cultui dicatos homines e palatio ejiciebant; hic ejusmodi hominibus præcipue confisus est, quippe quos præ cæteris omnibus benevolos fidosque sibi esse intelligeret. Illi, pecuniæ cogendæ supra modum avidi, Tantalico cuidam affectui animum suum mancipaverant; hic regali magnificentia thesauros omnes recludens, liberali et generosa largitione eos distribuit. Denique illi quidem innumerabiles cædes perpetrabant, ut interfectorum bona diriperent ac publicarent; quamdiu vero imperavit Constantinus, cunctis judicibus gladius otiosus semper atque in- C cruentus pependit: cum in omnibus provinciis populi simul ac decuriones patria quadam potestate potius quam vi ac necessitate regerentur. Quæ si quis attentius consideraverit, merito dicturus est novum quoddam sæculum tandem apparuisse sibi videri; insolito lumine post diuturnas tenebras humano generi repente affulgente. Totumque hoc Dei opus esse fatebitur, qui adversus illam impiorum multitudinem, hunc religiosum imperatorem velut æmulum opposuerit.

CAPUT II.

Rursus de pietate Constantini signum crucis libere profitentis.

Nam cum illi quidem tales existissent, quales nulli unquam visi fuerant, eaque adversus Ecclesiam D admittere ausi fuissent, quæ nemo unquam ab ultima usque hominum memoria facta esse audierat, merito Deus inusitatum quoddam miraculum, Constantinam scilicet, in medium producens, ea per illum gessit quæ nec auditu unquam accepta, nec oculis visa fuerant. Quod enim miraculum magis novum et inusitatum fuit, quam imperatoris nostri virtus, quem Dei sapientia humano generi donavit. Quippe ille cum omni fiducia ac libertate Christum Dei cunctis perpetuo prædicavit, nec salutari vocabulo censeri erubuit. Verum ob eam rem sese magnopere effrens, omnibus se noscendum exhibuit: dum nunc quidem salutari signo vultum consignat, nunc triumphali gloriatur tropæo.

CAPUT III.

De imagine Constantini, cui crux quidem superposita erat, infra autem draco.

Quinetiam in sublimi quadam tabula ante vestibulum palatii posita, cunctis spectandum proposuit salutare quidem signum capiti suo superpositum: infra vero hostem illum et inimicum generis humani, qui impiorum tyrannorum opera Ecclesiam Dei oppugnaverat, sub draconis forma in præceps ruentem. Quippe divina oracula in prophetarum libris, draconem illum et sinuosum serpentem appellarunt. Idcirco imperator draconem telis per medium ventrem confixum, et in profundos maris gurgites projectum, sub suis suorūque liberorum pedibus cera igne resoluta depingi proponique omnibus voluit; hoc videlicet modo designans occultum humani generis hostem, quem salutaris illius tropæi quod capiti ipsius superpositum erat, vi ac potentia in exitii barathrum detrusum esse significabat. Atque hoc quidem imago variis coloribus depicta tacite indicabat. Mihi vero eximiam imperatoris intelligentiam mirari subit, qui divino quodam afflatu impulsus, ea pingendo expressit, quæ prophetarum vocibus de bestia illa multo ante prædicta fuerant: Deum scilicet machæram ingentem et terribilem adacturum esse in draconem serpentemque fugientem, et occisurum esse draconem qui est in mari. Horum igitur figuram expressit imperator, rem ipsam pictura prorsus imitatus.

CAPUT IV.

Rursus de controversiis in Ægypto excitatis ab Ario.

Et hæc quidem ille libenti animo perficiebat. Verum livor invidiæ qui ecclesias Dei in urbe Alexandria etiamtum conturbabat, et Thebæorum atque Ægyptiorum pestilens schisma, non mediocriter animum ipsius angebant. Quippe cum per singulas urbes episcopi adversus episcopos conflictarentur, et populi adversus populos insurgerent, ac mutuis se vulneribus instar Symplegadam collisi conciderent. Adeo ut furore tandem ac desperatione acti, impia quædam admittere, ipsasque imperatoris imagines violare ausi sint. Verum hæc non tam ad iracundiam principem excitare, quam mœstitia animum ejus afficere potuerunt; quippe qui perditorum hominum amentiam magnopere deploraret.

CAPUT V.

De dissensione ob festum Paschæ.

Alius quoque his antiquior suberat morbus longe gravissimus, qui ecclesias jampridem infestabat; dissensio scilicet de salutari festo. Quippe alii consuetudinem Judæorum sequi oportere asserebant: alii tempus ipsum accurate observandum esse aiebant, nec errantibus assentiendum, qui ab Evangelica gratia hac etiam in parte alieni essent. Itaque cum omnes ubique populi jamdudum inter se dissiderent, et sacri religionis nostræ ritus conturbarentur (quippe in uno eodemque festo temporis

diversitas maximum dis-cidium inter feriantes exci-
tabat, cum hi jejuniis et ærumnis seipos atte-
rerent, illi otio ac lætitiæ indulgerent), mortali-
um quidem nemo erat, qui huic malo remedium
posset adhibere; cum utrinque inter dissentien-
tes velut æquata lance controversia penderet. Soli
omnipotenti Deo perfacile erat istis malis me-
deri. Unus porro in terris extabat Constantinus, qui
ad hæc bona perficienda idoneus Dei minister esse
videretur. Qui posteaquam hæc quæ modo dixi au-
ditione accepit, et litteris quas ad Alexandrinos mi-
serat nihil se profecisse cognovit, mentis suæ so-
lertiam ipse excitans, novum sibi bellum adversus
invisibilem hostem Ecclesiæ statum perturbantem
conficiendum esse dixit.

CAPUT VI.

Quomodo synodum Nicææ fieri jussit.

Mox velut divinam quamdam phalangem adversus
eum instruens, generalem synodum convocavit; ho-
norificis litteris episcopos undique invitans, ut quan-
tocius adessent. Nec vero simplex ac nuda erat
jussio: sed præterea multum ad hoc opus contulit
imperatoris benignitas. Qui aliis quidem cursus pu-
blici copiam præbuit: aliis vero jumentorum usum
abunde ministravit. Quinetiam sedes huic synodo
convenientissima assignata est, urbs quæ a victoria
nomen habet Nicæa, in Bithynia sita. Perlato igitur
in omnes provincias imperatoris præcepto, statim
cuncti velut ex transenna emissi, summa cum ala-
critate advolarunt. Alliciebat scilicet eos spes bono-
rum, et præsentis pacis opportunitas; novi deni-
que miraculi, tanti nimirum imperatoris spectacu-
lum. Posteaquam in unum convenerunt, Dei opus esse
id quod gerebatur apparuit. Nam qui non modo ani-
mis, verum etiam corporibus et regionibus ac locis
et provinciis longissime inter se dissiti erant, tunc
in unum congregati cernebantur; et velut maximam
quamdam sacerdotum coronam ex pulcherrimis flo-
ribus contextam, una cunctos civitas capiebat.

CAPUT VII.

*De universali Concilio, ad quod ex omnibus provin-
ciis convenerunt Episcopi.*

Etenim ex omnibus Ecclesiis quæ universam Euro-
pam, Africam atque Asiam impleverant, ii qui
inter Dei ministros principem locum obtinebant, si-
mul convenerunt; unaquæ sedes sacra, velut Dei nutu
dilatata, Syros simul et Cilicas, Phœnices et Arabes
et Palæstinos, Ægyptios præterea, Thebæos et Li-
byas, aliosque ex Mesopotamia advenientes, ambitu
suo complexa est. Quidam etiam ex Perside episco-
pus synodo interfuit: nec vel Scythia abfuit ab hoc
choro. Pontus item, Galatia, Pamphylia et Cappa-
docia, Asia quoque et Phrygia lectissimum quemque
ex suis præbuere. Taraces quinetiam, Macedones,
Achivi et Epirotæ, et qui longissimo intervallo ultra
hos positi sunt, nihilominus adfuere. Ab ipsa quo-
que Hispania vir ille multo omnium sermone cele-
bratus, una cum reliquis aliis consedit. Aberat qui-

dem regis urbis antistes ob senilem ætatem: sed
præsto erant presbyteri qui vices ejus implerent.
Hujusmodi coronam pacis vinculo consortam et
connexam, solus ab omni ævo imperator Constans-
tinus velut divinum grati animi monumentum pro
victoriis quas de hostibus et inimicis retulerat, Christo
Servatori suo dedicavit: hoc amplissimo cœtu, tan-
quam imagine quadam apostolici chori, nostris tem-
poribus convocato.

CAPUT VIII.

*Quod sicut in Actis Apostolorum dicitur, ex variis
gentibus convenerunt.*

Siquidem et Apostolorum temporibus viri reli-
giosi ex omni natione quæ sub cœlo est, in unum
convenisse dicuntur. Inter quos erant Parthi, Medi,
B Elamitæ et qui habitant Mesopotamiam, Judæam et
Cappadociam, Pontum, Asiam et Phrygiam ac Pam-
phylia, Ægyptum et partes Libyæ quæ est juxta
Cyrenem; advenæ quoque, Romani, Judæi et Pro-
selyti, Cretenses et Arabes. Verum apud istos qui-
dem hoc minus fuit, quod non omnes erant Dei
ministri qui convenerant. In præsentem autem choro
episcopi quidem supra ducentos et quinquaginta ad-
fuerunt. Presbyterorum vero qui eos comitati sunt,
diaconorum, acolutorum aliorumque complurium
numerus iniri vix potest.

CAPUT IX.

De virtute et ætate ducentorum quinquaginta episcoporum.

Porro ex his Dei ministris, alii sermone sapien-
tiæ, alii gravitate vitæ et laborum tolerantia emine-
bant: alii modestia et comitate morum erant ornatii.
Ac nonnulli quidem eorum ob proveciam ætatem
maximo in honore erant: nonnulli et corporis et
animi juvenili vigore enitebant. Quidam nuper ad-
modum ministerii sui stadium erant ingressi. Quibus
omnibus quotidie annonas copiose præberi imperator
mandaverat.

CAPUT X.

*Synodus habita in palatio, quo ingressus Constantinus
cum episcopis resedit.*

Cæterum die concilio constituta, qua controver-
sias dirimi oporteret, cum singuli præsto essent
ex quibus Synodus constabat, in ipsa media æde
palatii, quæ reliquas omnes amplitudine superare
videbatur, plurimis sedilibus ad utrumque ædis latus
ordine dispositis, omnes qui accersiti fuerant intro-
gressi, suo quisque loco consedere. Postquam uni-
versa synodus cum decenti modestia resedit, omnes
primus conticuere, imperatoris processum expec-
tantes. Mox unus ex proximis imperatoris, deinde
alter ac tertius ingreditur. Præcedebant quoque alii,
non ut moris est ex militum ac protectorum nu-
mero, sed ex amicis ii soli qui fidem Christi profi-
tebantur. Cumque signo dato quo imperatoris introi-
tus nuntiabatur, omnes assurrexissent, tandem ipse
medius incedens advenit, velut quidam cœlestis Dei
angelus, purpureæ quidem vestis fulgore oculos om-
nium præstinguens, et flammis quibusdam radiis
collucens, ad hæc auri et lapillorum eximio splen-

dore exornatus. Et hujusmodi quidem corporis cultus erat. Quod vero ad animum spectat, satis apparerat eum timore Dei ac religione decoratum esse. Atque id indicabant oculi demissi, rubor in vultu, et motus corporis atque incessus. Sed et reliqua corporis species, proceritas scilicet qua cunctos qui circa ipsum erant longe superabat. Nec statura solum, sed etiam formæ decore, et totius corporis venusta quadam majestate, invicto denique virum robore cæteros anteibat. Quæ quidem omnia admirabili modestia et imperatoria lenitate temperata, eximiam et omni laude majorem mentis illius præstantiam declarabant. Postquam imperator ad caput subselliorum venit, primum medius stetit. Positaque ante eum humili sella ex auro fabrefacta, non prius assedit quam Episcopi ei innuissent. Idem omnes post imperatorem fecere.

CAPUT XI.

Silentium Concilii, postquam Eusebius episcopus paucam quædam dixisset.

Tum ex episcopis is qui in dextra parte primum locum obtinebat, consurgens, modica oratione imperatorem allocutus est, propter illum gratias et laudes pertibens omnipotenti Deo. Postquam ille etiam assedit, mox cuncti defixis in imperatorem oculis silentium fecere. Ille lætis oculis et placido vultu universos intuitus, ac deinde mentem suam in se colligens, leni et moderata voce hujusmodi verba fecit.

CAPUT XII.

Constantini ad synodum oratio de pace.

(Hanc orationem videsis infra.)

CAPUT XIII.

Quomodo episcopus inter se certantes ad concordiam revocavit.

Hæc ille cum latino sermone dixisset, quæ alius quispiam græce interpretatus est, deinceps concilii præsidibus sermonem concessit. Tum vero alii proximos insimulare cœperunt, alii accusantibus respondere et vicissim queri. Multis igitur hunc in modum ex utraque parte propositis, magnaue controversia in ipso principio excitata, imperator cuncta patientissime auscultans, intento animo propositas quæstiones excepit; et quæ ab utraque parte dicebantur, vicissim ausuens atque adjuvans, pertinacius certantes paulatim conciliavit. Cumque omnes placide alloqueretur, et græca uteretur lingua, quippe qui ne hujus quidem linguæ ignarus esset, suavissimus ac jucundissimus fuit: dum alios vi rationum adductos in suam sententiam trahit, alios orat et flectit; eosque qui recte dixissent, laudibus afficit, et universos ad concordiam incitat. Donec tandem eos concordantes in omnibus de quibus antea certabatur, et consentientes effecit.

CAPUT XIV.

Concora synodi sententia de fide et de pascha.

Adeo ut non modo unius fidei consonantia apud omnes obtineret, verum etiam unum idemque tem-

pus in salutaris festi celebratione ab omnibus firmaretur. Porro ea quæ in commune placuerant, scriptis mandata, et singulorum subscriptione roborata sunt. Quibus ita gestis, imperator alteram hanc victoriam de hoste Ecclesiæ se retulisse testatus, triumphalem festivitatem in honorem Dei celebravit.

CAPUT XV.

Quomodo Constantinus vicennialibus suis episcopos convivio exceperit.

Eodem tempore vicesimus imperii ejus annus complebatur. Cujus rei causa cum in omnibus provinciis publicæ festivitates agerentur, imperator Dei ministros ad convivium vocavit; et cum iisdem jam inter se conciliatis epulatus, hoc velut conveniens sacrificium per illos obtulit Deo. Neque ullus episcoporum ab hoc imperiali convivio abfuit. Res porro ipsa omnem dicendi copiam longe superabat. Protectores enim et milites in orbem dispositi, strictis gladiis palatii vestibulum custodiebant. Homines autem Dei per medium illorum absque ullo metu transibant, et ad intima usque palatii penetralia ingrediebantur. Ex his deinde alii una cum imperatore accubuerunt: alii in stibadiis utrinque dispositis discubuerunt. Prorsus imago quædam regni Christi adumbrari, resque ipsa somnio quam veritati propior videbatur.

CAPUT XVI.

Munera Episcopis donata et litteræ ad omnes scriptæ.

Celebratis splendidissimo apparatu convivii, imperator cunctos liberaliter excipiens, id etiam pro sua magnificentia adjecit, ut unumquemque pro meritis ac dignitate muneribus honoraret. Eos quoque qui huic synodo minime interfuissent, de rebus in ea gestis certiores fecit per litteras: quas in hoc opere, tanquam in tabula quadam incisas proponam. Sunt autem hujusmodi.

CAPUT XVII.

Epistola Constantini ad Ecclesias de synodo Nicæna.

(Epistolam hanc hoc et tria seq. cap. complectentem videsis infra.)

CAPUT XXI.

Episcopis discessuris consilium dat ut concordiam servent.

Porro cum Synodus jam dissolvenda esset, imperator sermonem cum Episcopis habuit quo ipsis valdiceret. Quippe omnes certo die in unum convocavit. Cumque adessent, eos admonuit ut pacis inter se servandæ studiosi essent, et pernicaces contentiones fugerent, nec inviderent si quis inter ipsos Episcopus, sapientiæ et facundiæ laude floreret: sed uniuscujusque virtutem commune omnium bonum esse existimarent; neve ii qui præstantiores sunt, supra inferiores sese efferrent; Dei enim esse, de vera cujusque virtute ac præstantia judicare. Decere potius ut præstantiores infirmioribus sese accommodent cum indulgentia quadam ac lenitate; præsertim cum absolutum omnibus numeris quidpiam reperire prorsus difficillimum sit. Itaque ipsos levis

aliorum delicti mutuo veniam indulgere; et quicquid humanitus peccatum sit condonare oportere, magnam semper rationem habentes mutue concordie; ne forte dum ipsi inter se seditiones agitant, iis qui divinam legem maledictis incessere parati sunt, ridendi præbeatur occasio. Quorum tamen maximam rationem ab ipsis habendam esse, quippe cum facile servari possint, si ea quæ apud nos geruntur illis eximia et admiranda videantur. Neque vero ipsis obscurum esse sermonum copiam haudquaquam omnibus hominibus utilitatem afferre. Alii enim tanquam ad vitam sustentandam commoda sibi suppeditari gaudent; alii ad patrocinium solent confugere. Quidam eos a quibus benigne excipiuntur diligunt; nonnulli munusculis honorati, ad amicitiam ineundam impelluntur. Pauci admodum sunt veri sermonum amatores: nec facile invenitur, qui veritatis studiosus sit. Quam ob causam omnibus sese accommodare oportet, et instar medici cujusdam ea quæ ad uniuscujusque salutem utilia sunt subministrare, ut salutaris doctrina omni ex parte ab omnibus honoretur. Et hæc quidem primo loco imperator eis præcepit. Ad extremum vero adjecit, ut pro se quoque preces ad Deum sedulo facerent. Cum in hunc modum eis valedixisset, cunctis posthæc in patriam redeundi potestatem fecit. Illi igitur summa cum hilaritate domum reversi sunt; ac deinceps una apud omnes valuit opinio, sub ipsius imperatoris præsentia, communi omnium consensu firmata; cum il qui jamdudum a se mutuo divulsi erant, in unum veluti corpus coaluissent.

CAPUT XXII.

Quomodo alios quidem hortatus sit, ad alios autem scripserit, et de pecuniarum divisione.

Tanto igitur successu imperator exhilaratus, iis qui synodo minime interfuisent, gratissimum fructum per litteras præbuit. Sed et universis populis, tam iis qui per agros quam qui in urbibus habitabant, magnam pecuniae vim distribui jussit, publicam festivitatem ob vicesimum imperii sui annum hac ratione concelebrens.

CAPUT XXIII.

Quomodo ad Ægyptios scripserit, eosque ad pacem hortatus sit.

Verum cunctis inter se pacem colentibus, apud solos Ægyptios implacabilis contentionis furor ardebat, adeo ut molestiam quidem exhiberent imperatori; non ideo tamen eum ad iracundiam excitarent. Illos enim ut patres, aut potius ut prophetas Dei, omni honore imperator afficiens, iterum ad se vocavit; iterum arbiter eorundem fuit; iterum eos muneribus ac donis honoravit. Sententiam quoque quam arbiter dixerat, per epistolam significavit, confirmans et sanciens ea quæ a Synodo decreta fuerant, eosque adhortans ut concordie studerent, nec Ecclesie corpus distrahere ac discernere vellent, sed futurum Dei iudicium animo reputarent. Et hæc quidem imperator speciali epistola eis suggessit.

CAPUT XXIV.

Quomodo episcopis et plebibus religiosas litteras sæpius scripsit.

Sed et alia plurima ejusmodi scripsit, ac pene innumerabiles exaravit epistolas; nunc episcopis præscribens ea, quæ ad ecclesiarum Dei utilitatem spectabant: nunc ipsas plebes per litteras compellans, fratresque et conservos suos nominans Ecclesie populos, vir beatissimus. Verum hæc separato volumine colligere, alias fortasse otium fuerit, ne hujus historie nostre series interrumpatur.

CAPUT XXV.

Quomodo Hierosolymis in sancto Dominicæ resurrectionis loco templum extrui præcepit.

His ita gestis, imperator Deo carus aliud quiddam imprimis memorabile aggressus est in Palæstina. Quidam vero illud est? Beatissimum illum Dominicæ resurrectionis locum qui est Hierosolymis, illustrem ac venerabilem cunctis mortalibus efficere, officii sui esse existimavit. Confestim igitur oratorium ibidem extrui mandavit: non absque Dei nutu eo inductus, sed ipso Salvatore ejus animum incitante.

CAPUT XXVI.

Quomodo impii sepulcrum Domini ruderibus et simulacris superpositis obtexerant.

Quippe impii quondam homines, seu potius universum dæmonum genus, impiorum hominum opera, venerandum illud immortalitatis monumentum tenebris atque oblivione penitus involvere studuerant. Illud, inquam, monumentum, ad quod angelus olim e cælo delapsus admirabili luce radians, saxum revolverat ex animis eorum qui vere saxei erant, et qui viventem Christum inter mortuos adhuc jacere arbitrabantur: felicem nuntium afferens mulieribus, et incredulitatis lapidem a mentibus earum removens, ut opinionem de vita ejus qui ab illis quærebatur adstrueret. Hanc igitur salutarem speluncam, impii quidam ac profani homines funditus abolere in animum induxerant, stulte admodum opinati se hoc modo veritatem esse occultaturos. Itaque non sine summo labore, plurima humo aliunde advecta aggestaque totum locum opplevire. Quem cum medioeri altitudine extulissent et lapide constravissent, sub hac tanta congerie sacram speluncam obtexerunt.

Dehinc perinde ac si nihil amplius ipsis superesset, supra illud solum, infaustum prorsus animarum sepulcrum extruxerunt, obscuram mortuorum simulacrorum cavernam in honorem lascivi dæmonis quem Venerem vocant ædificantes: ubi execranda sacrificia super profanis et impuris altaribus offerebant. Id enim quod instituerant, ita demum se perfecturos esse opinabantur, si impuris hujusmodi sordibus salutarem speluncam obruissent. Miseri enim illud intelligere non poterant, fieri omnino non posse, ut qui de morte victoriam retulisset, hoc ipsorum facinus occultum relinqueret: quemadmodum nec fieri potest, ut sol supra terras radians, et consuetum in cælo cursum peragens, totius generis humani noti-

tiam subterfugiat. Quippe Servatoris nostri potentia longe præstantiori luce resplendens, nec ut sol corpora, sed animos hominum illustrans, totum jam terrarum orbem radiis implebat. Sed nihilominus ea quæ impii ac profani homines adversus veritatem machinati fuerant, longo temporis spatio permanserunt. Nec ullus ex præsidibus, aut ex ducibus, aut ex ipsis etiam imperatoribus, qui ad tantum scelus evertendum idoneus foret, inventus est præter unum Deo omnium regi acceptissimum principem. Qui divino animatus Spiritu, cum supra memoratum locum, omnibus purgamentis ac sordibus ab adversariis fraudulentè obstructum, et oblivioni penitus traditum esse indigne ferret, nec improbitati eorum qui id moliti fuerant cedendum esse arbitraretur, Dei adjuvantis sui numine invocato, purgari præcepit: ratus eam maxime soli partem, quam adversarii contaminassent, sua opera ac ministerio divina frui magnificentia oportere. Simul atque hoc ab imperatore præceptum est, continuo opera illa ad fraudem comparata, e sublimi ad solum dejecta sunt, et ædificia ad decipiendos homines constructa, cum ipsis statuis ac dæmonibus diruta sunt ac dissipata.

CAPUT XXVII.

Quomodo Constantinus templi materiam ac rudera longissime projici mandavit.

Neque tamen hic conquievit imperatoris alacritas. Sed præterea tolli ruta cæsa, et quam longissime extra fines regionis projici mandavit. Quod itidem præceptum protinus executioni mandatum est. Hucusque vero progressus imperator, nequaquam sibi satisfecit. Sed, divino quodam æstu incitatus, jussit ut loco altissime effosso, solum ipsum utpote dæmonum piaculis contaminatum, simul cum egesta humo quam longissime exportaretur.

CAPUT XXVIII.

Manifestatio sanctissimi sepulcri.

Nec mora; istud quoque, ut jussum erat, impletum est. Postquam aliud solum, locus scilicet qui in imo erat, apparuit; tunc vero ipsum augustum sanctissimamque dominicæ resurrectionis monumentum præter omnium spem refulsit; et spelunca illa quæ sancta sanctorum vere dici potest, resurrectionis Servatoris nostri quamdam expressit similitudinem, cum post situm ac tenebras quibus oblecta fuerat, rursus in lucem prodiiit, et miraculorum quæ ibi quondam gesta fuerant, historiam iis qui ad spectandum confluerant manifestissime videndam exhibuit; rebus ipsis quæ omni voce clarius sonant, Servatoris nostri resurrectionem testata.

CAPUT XXIX.

Quomodo de construenda ecclesia ad præsides et ad Macarium episcopum litteras dedit.

His ad hunc modum gestis, confestim imperator emissis constitutionibus et liberali sumptu suppeditato, circa salutarem speluncam Deo dignum templum regali magnificentia extrui jubet. Quippe jam pridem hoc apud se constituerat, idque quod erat fu-

turum, divina quadam alacritate præviderat. Ac rectoribus quidem provinciarum per Orientem præcepit ut, impensis copiose subministratis, ingens amplumque et magnificentum opus illud efficerent. Ad episcopum vero qui tunc temporis Hierosolymorum regebat ecclesiam ejusmodi litteras dedit, quibus salutaris fidei doctrinam apertissimis verbis adstruebat, ita scribens:

CAPUT XXX.

Constantini ad Macarium epistola de ædificatione Martyrii Servatoris nostri.

(Hanc epistolam hoc et duo seq. cap. complectentem videsis infra).

CAPUT XXXIII.

Quomodo ecclesia Servatoris extracta fuerit, quam prophetæ novam Hierusalem appellaverant.

Et hæc quidem ab imperatore scripta sunt. Cæterum effectus verba ipsa statim subsecutus est: et in ipso Servatoris nostri martyrio nova fabricata est Hierusalem, ex adverso veteris illius celeberrimæ, quæ post nefariam Domini cædem ultimam vastitatem experta, pro incolarum impietate pœnas persolverat. Contra hanc igitur imperator tropæum victoriæ, quam Servator noster de morte retulerat, ambitioso cultu erexit. Atque hæc forsitan fuerit recens illa ac nova Hierusalem, prophetarum vaticiniis prædicata, de qua in sacris voluminibus tot præconia ab ipso divino Spiritu pronuntiata leguntur. Primum igitur sacram illam speluncam, utpote totius operis caput, exornavit: divinum scilicet monumentum, juxta quod olim cœlesti luce radians Angelus, regenerationem quæ per Servatorem ostendebatur, omnibus nuntiaverat.

CAPUT XXXIV.

Descriptio fabricæ sancti sepulcri.

Hoc, inquam, monumentum tamquam totius operis caput, imperatoris magnificentia eximiiis columnis et maximo cultu primum omnium decoravit, et cujusquemodi ornamentis illustravit.

CAPUT XXXV.

Descriptio atrii et porticum.

Transgressus inde est ad vastissimum locum libero patentem cœlo. Cujus solum splendido lapide constravit, longissimis undique porticibus ad tria latera additis.

CAPUT XXXVI.

Descriptio parietum tectique et ornatus atque inaurationis ipsius Basilicæ.

Quippe lateri illi quod e regione speluncæ positum solis ortum spectabat, conjuncta erat basilica; opus plane admirabile, in immensam altitudinem elatum, et longitudine ac latitudine maxima expansum. Cujus interiora quidem versicoloribus marmoris crustis oblecta sunt: exterior vero parietum superficies, politis lapidibus probe inter se vinctis decorata, eximiam quamdam pulchritudinem, nihilo inferiorem marmoris speciei, præferbat. Ad culmen

vero et cameras quod attinet, exteriora quidem tecta plumbo tamquam firmissimo quodam munimento ad libernos imbres lacunaribus consertum, et instar vasti cujusdam maris compactis inter se tabulis per totam basilicam dilatatum, totumque auro purissimo coopertum, universam basilicam velut quibusdam radiis splendere faciebat.

CAPUT XXXVII.

Descriptio geminarum utrinque porticum et trium portarum orientalium.

Porro ad utrumque latus geminæ porticus, tam subterraneæ quam supra terram eminentes, totius basilicæ longitudinem æquabant, quarum concamerationes auro perinde variatæ sunt. Ex his quæ in fronte basilicæ erant, ingentibus columnis fulciebantur: quæ vero interiores, pennis magno cultu extrinsecus ornatis sustinebantur. Portæ tres ad orientem solem apte dispositæ introeuntium turbam exceperunt.

CAPUT XXXVIII.

Descriptio hemisphærii et duodecim columnarum cum crateribus.

E regione harum portarum erat hemisphærium, quod totius operis caput est, usque ad culmen ipsius basilicæ protentum. Cingebatur id duodecim columnis, pro numero sanctorum Servatoris nostri apostolorum. Quarum capita maximis crateribus argenteis erant ornata, quos imperator tamquam pulcherrimum donarium Deo suo dicaverat.

CAPUT XXXIX.

Descriptio atrii, exhedrarum et vestibulorum.

Hinc ad eos aditus qui ante templum sunt progredientibus, aream interposuit. Erant autem in eo loco primum atrium, deinde porticus ad utrumque latus, ac postremo portæ atrii. Post has totius operis vestibula in ipsa media platea in qua forum est rerum venalium, ambitioso cultu exornata, iter forinsecus agentibus, aspectum earum rerum quæ intus cernebantur non sine quodam stupore exhibebant.

CAPUT XL.

De numero donariorum.

Hoc igitur templum tamquam salutiferæ resurrectionis testimonium imperator exstruxit, et magnifico planeque regio apparatu decoravit. Nec dici potest quot quantisque ornamentis ac donariis, partim ex auro et argento, partim ex gemmis, illud diversimode venustavit. Quorum apparatus summo artificio elaboratum, et magnitudine, et numero, et varietate insignem, hic singillatim exponere haud vacat.

CAPUT XLI.

De ædificatione Ecclesiæ apud Bethlehem et in monte Olivarum.

Alia quoque ejusdem regionis loca duabus sacris speluncis nobilitata ambitioso cultu exornare aggressus est. Et speluncam quidem illam in qua Servator noster divinam præsentiam suam primum

A exhibuit, et in carne nasci sustinuit, imperator convenienti honore affectit. In altera vero spelunca, ascensionis dominicæ quæ in montis vertice olim contigerat, memoriam honoravit. Atque hæc loca magnifico cultu exornans, simul nomen matris suæ, cujus opera ac ministerio tantum bonum humano generi procurabatur, ad æternam posterorum memoriam consecravit.

CAPUT XLII.

Quomodo Helena Augusta Constantini mater, Bethlehem orandi causa profecta, has Ecclesias ædificavit.

Nam, cum illa debitum piæ affectionis munus Deo omnium Regi persolvere decrevisset, et pro filio suo tanto scilicet imperatore, ac pro filiis ejus Cæsaribus Deo carissimis, nepotibus suis, gratias cum supplicationibus agendas sibi esse statuisset, quamvis affecta jam ætate, tamen juvenili animo properavit, mulier singulari prudentia, ut terram veneratione dignam perlustraret, et Orientis provincias, urbesque ac populos cum regali quadam sollicitudine ac providentia inviseret. Postquam vero Servatoris nostri vestigia debito cultu venerata est, prout olim propheticus sermo prædixerat: Adoremus, inquit, in loco ubi steterunt pedes ejus, continuo pietatis suæ fructum posteris etiam dereliquit.

CAPUT XLIII.

Rursus de Ecclesia Bethlehemitica.

Etenim Deo quem adoraverat duo statim templa dedicavit: alterum ad speluncam in qua natus est Dominus; alterum in eo monte ex quo in cælum ascenderat. Nam et Emmanuel, quod est nobiscum Deus, sub terra pro nobis nasci sustinuit, et locus nativitatis ipsius Bethlehem ab Hebræis est appellatus. Ideoque Dei amantissima Augusta, deiparæ Virginis partum eximiiis monumentis ornavit, sacram illam speluncam omni cultus genere illustrans. Nec multo post imperator eandem Domini nativitatem regalibus donariis honoravit, variis ex auro et argento monumentis, velisque acu pietis, matris suæ cumulans magnificentiam. Præterea imperatoris quidem mater in memoriam ascensionis Christi omnium Servatoris, in monte Olivarum sublimia exstruxit ædificia, in ipso montis vertice sacram erigens ædem cum templo. Hic porro Servatorem omnium Christum, arcanis mysteriis discipulos suos in ipsa spelunca initiasse verax testatur historia. Imperator vero hoc etiam in loco, variis ornamentis ac donariis summum omnium Regem veneratus est. Atque hæc duo augusta ac pulcherrima monumenta, immortalis memoria digna in duabus sacris speluncis, Helena Augusta, religiosi imperatoris mater religiosissima, piæ devotionis argumenta Deo Servatori suo dedicavit, cum filius imperialis potentiae subsidium ei conferret. Nec multo post grandæva mulier dignum laboribus suis præmium retulit. Nam, cum totum vitæ suæ tempus usque ad prima senectutis limina in summa felicitate traduxisset, et divinorum mandatorum uberes fructus tum verbis tum operibus protu-

lisset, ac propterea vitam doloris expertem cum summa mentis et corporis sanitate peregisset, tandem exitum pietati suæ convenientem et mercedem bonorum operum in hac etiam vita a Deo consecuta est.

CAPUT XLIV.

De magnitudine animi et beneficentia Helenæ.

Quippe dum totum Orientem cum regali magnificentia peragraret, tum civitatibus, tum privatis qui ipsam adibant, innumera beneficia acervatim contulit, innumera quoque militaribus numeris liberali manu distribuit. Pauperibus autem ac nudis et omni ope ac solatio destitutis quamplurima donavit, illis pecuniam, his vestem, ad tegendam corporis nuditatem prolixè suppeditans. Alios item vinculis, aut metallorum ærumnis afflictos exsolvit; quosdam violentia potentiorum oppressos liberavit; nonnullos etiam ab exilio revocavit.

CAPUT XLV.

Quomodo Helena in ecclesiis religiose versata sit.

Hujusmodi operibus cum magnam sibi gloriam comparasset, pietatem erga Deum minime neglexit: nam et assidue, cunctis videntibus, in ecclesiam ventitabat, et sacras ædes eximiis ornamentis decorabat, ne minimarum quidem urbium sacella despiciens. Itaque videre erat mulierem prorsus admirabilem, modesto ac decenti habitu una cum reliqua multitudine versantem, suamque erga Deum religionem omni piorum operum genere declarantem.

CAPUT XLVI.

Quomodo octogenaria, testamento facto, e vita decessit.

Jam vero cum satis longo vitæ spatio decurso ad feliciorē sortem vocaretur, annum ætatis agens circiter octogesimum, in ipso mortis confinio posita, testamento facto, ultimam voluntatem declaravit, hæredem relinquens unicū filium, solum imperatorem ac dominum orbis terrarum, cum filiis nobilissimis Cæsaribus nepotibus suis. Quorum singulis, bona quæ per universum orbem possidebat, divisit. In hunc modum, testamento facto, diem ultimum clausit, præsentē et adstantē ipsi tali tantoque filio, et omni obsequiorum genere matrem fovente, manusque ejus amplectente. Adeo ut nequaquam mori mulier beatissima, sed potius caducam hanc vitam cum immortalī vitæ commutare, recte sentientibus videretur. Anima igitur illius in incorruptibilem et angelicam substantiam reformata, ad Deum Servatorem suum assumpta est.

CAPUT XLVII.

Quomodo Constantinus matrem deposuit et qualiter illam coluit dum viveret.

Cadaver autem ipsius honore haudquaquam vulgari affectum fuit. Nam cum ingenti satellitum numero in regiam urbem pervectum, ibidem in regali monumento depositum est. Hoc modo imperatoris mater vivendi finem fecit; mulier sempiterna memoria dignissima, tum ob religiosos actus quibus enituit,

tum ob præstantissimum illum et admirabilem factum qui ex illa ortus est. Quem quidem ob cæteras res, maxime vero ob pietatem in matrem, beatum convenit prædicare. Quippe illam, cum antea Dei cultrix non esset, tam piam ac religiosam præstitit, ut a communi omnium Servatore instituta fuisse videretur. Regalibus autem honoribus ita eandem ornavit, ut in omnibus provinciis, tum a paganis, tum a militibus Augusta et imperatrix nuncuparetur, et aurei nummi ejus imagine signarentur. Quinetiam thesaurorum regalium potestatem ei Constantinus concesserat, quibus pro arbitrio et ex animi sui sententia, prout libitum esset uteretur. Nam et in hac parte matrem suam conspicuam et beatam omnium judicio reddidit. Quocirca ex iis quæ ad memoriam illius illustrandam pertinent, non immerito hæc etiam assumpsimus, quæ imperator pro singulari sua pietate in honorem matris suæ gessit, dum divinis obtemperat legibus, quæ filiis debita in parentes officia injungunt. Hujusmodi pulcherrima opera in Palæstina imperator, uti diximus, extruxit. Sed et in reliquis provinciis novas a fundamentis ædificans ecclesias, multo augustiores quam quæ antea erant effecit.

CAPUT XLVIII.

Quomodo Constantinopoli martyria construxit, omnemque idolorum cultum abolevit.

Cum vero civitatem nominis sui ad summam gloriam extollere instituisset, plurimis eam oratoriis exornavit, amplissimisque martyriis et splendidissimis ædibus, partim in suburbiis, partim in ipsa civitate constructis. Atque hoc modo simul martyrum honoravit memoriam, simul civitatem suam ipsi martyrum Deo consecravit. Totus denique sapientia Dei exæstuans, urbem illam quam appellatione nominis sui insignire decreverat, omni idolorum cultu usque adeo vacuam esse voluit, ut nusquam in illa falsorum numinum simulacra in templis colerentur; ac ne aræ quidem victimarum eruore contaminatæ, nec hostiæ igne consumptæ cernerentur, nec dæmonum festivitates, nec quidquam eorum quæ apud supersticiosos vulgata sunt ibidem ageretur.

CAPUT XLIX.

Signum crucis in palatio, et imago Danielis in fontibus.

Vidisses igitur in fontibus qui sunt in medio foro, boni pastoris imagines, divinatorum oraculorum peritis notissimas, Danielis item effigiem una cum leonibus ære expressam, et auri bracteis refulgentem. Tantus porro divini numinis amor imperatoris animum occupaverat, ut in totius palatii eminentissimo cubiculo, in maxima tabula, quæ in medio lacunarum inaurati expansa est, signum dominicæ passionis ex auro pretiosisque lapidibus elaboratum infixerit. Atque hoc tanquam præsidium ac tutelam imperii piissimus princeps statuisse mihi videtur.

CAPUT L.

De ecclesiis quas Nicomediæ et alibi extruxit.

His igitur ornamentis civitatem nominis sui deco-

ravit. Urbem vero primariam Bithyniæ, pulcherrimæ et magnificentissimæ ecclesiæ monumento exornavit, erectis proprio sumptu in honorem Servatoris sui, eo etiam in loco tropæis victoriæ quam de hostibus et de adversariis Dei retulerat. In reliquis etiam provinciis, præcipuas ac nobilissimas quasque urbes oratoriorum magnificentia illustravit: exempli gratia urbem totius Orientis metropolim, quæ ab Antiocho nomen traxit. In qua tamquam in vertice omnium ejus regionis provinciarum, singulare quoddam opus, seu amplitudinem, seu decorem spectes, Deo consecravit. Quippe universum templum longissimo extrinsecus ambitu circumscripsit. Interius vero basilicam ipsam ad summam erexit altitudinem; figura quidem octaedri constructam, plurimis vero circumquaque cubiculis et exhedris, et tam subterraneis locis quam solariis undique circumdatam. Quam quidem basilicam auro plurimo et ære, aliisque pretiosis speciebus copiosissime exornavit.

CAPUT LI.

Quod in loco dicto Mambre ecclesiam ædificavit.

Et hæc quidem sunt præstantissima monumenta, quæ imperator Deo consecravit. Cum autem didicisset illum ipsum Servatorem, qui nuper in terris versatus fuisset, jampridem viris quibusdam Dei amatissimis præsentiam Divinitatis suæ in Palæstina exhibuisse juxta Quercum quæ dicitur Mambre, illic etiam basilicam ædificari præcepit. Proinde ad rectores quidem provinciarum missa est imperatoris auctoritas, datis ad singulos litteris quibus jubebatur ut inunctum sibi opus ad exitum perducere maturarent. Nobis vero qui hanc historiam scribimus, plenam sapientiæ direxit prædicationem. Cujus exemplum, hoc loco mihi inserendum videtur, quo principis Dei amatissimi cura ac diligentia certius possit agnosci. Exprobrans igitur nobis ea quæ in memorato loco geri acceperat, hæc ad verbum scripsit.

CAPUT LII.

Constantini epistola ad Macarium de Mambre.

(Hanc epistolam, hoc et sequenti capite contentam, vides infra).

CAPUT LIV.

Fana et simulacra ubique diruta.

Hæc omnia imperator ad gloriam salutiferæ Christi virtutis omni studio peragebat, ac Deum quidem Servatorem suum hac ratione colere non cessabat. Gentilium vero superstitiosum errorem omnibus modis studebat convincere. Itaque quorundam in urbibus sanorum vestibula nudabantur, valvis jussu imperatoris orbata; aliorum tectum corrumpebatur, tegulis amotis. Nonnullorum veneranda ex ære simulacra, quæ error majorum multis jam annis magnifice jactabat, per foras urbis ab imperatore cognominatæ omnium oculis subjecta sunt. Adeo ut ad ludibrium et contumeliam spectantium paterent expositi, hic Pythius Apollo, illic Sminthius, et in ipso quidem circo tripodes Delphici; Musæ autem Heliconides in palatio. Denique civitas illa imperatori co-

gnominis, tota passim repleta est signis æneis, quæ eleganti opere elaborata, per singulas provincias olim dedicata fuerant. Quibus cum homines morbo erroris oppressi, longo temporis spatio centenas victimas et holocausta incassum perinde ac diis immolavissent, sero tandem sapere didicerunt, postquam imperator iisdem ad risum et oblectamentum spectantium uti cœpit. Simulacra vero ex auro fabrefacta, alio quodam ultus est modo. Nam, quoniam imperitam hominum multitudinem, infantium instar, hujusmodi erroris larvas ex auro argentoque fabrefactas frustra contremiscere cognoverat, eas e medio tollendas esse censuit; quippe quæ velut fragmenta quædam lapidum essent, ante pedes hominum in mediis tenebris ambulantium projecta, planumque deinceps et æquabile iter viæ regiæ cunctis esse aperiendum. Quæ cum apud se reputasset, non militari manu, nec exercitu ad hæc reprimenda sibi opus esse existimavit; sed unus aut alter ex familiaribus, ad hoc munus ei suffecerunt, quos ille solo propmodum nutu in omnes provincias direxit. At illi et imperatoris pietate, et sua ipsorum erga Deum religione confisi, per confertissimam turbam et per numerosam plebem iter facientes, passim per urbes et agros vetustum errorem aboleverunt. Ac primum quidem sacerdotes ipsos, non sine risu ac dedecore ex obscuris quibusdam recessibus deos suos proferre jubebant. Dehinc eosdem deos exteriore nudantes cultu, interiorem deformitatem quæ sub picta latebat effligie, omnium conspectui subjiciebant. Postremo abrasa utiliore materia et in ignem conjecta atque conflata, ipsi quidem id quod commodum ac necessarium esse videbatur, sepositum reservabant. Quidquid vero superfluum ac prorsus inutile erat, ad perpetuam opprobrii memoriam superstitiosis reliquerunt. Aliud etiam præstitit princeps omni admiratione dignus. Eodem enim tempore quo mortuorum simulacra ex pretiosa materia confecta, eo quem diximus modo spoliabantur, cæteraque ex ære fabrefacta erant, convehenda curavit. Itaque dii illi delirantibus Græcorum fabulis celebrati, circumjectis restibus vincti trahebantur.

CAPUT LV.

Eversio fani apud Aphaca in Phœnice, et impudicitiae abolitio.

Posthæc imperator velut lucidissimam facem ex specula quadam attollens, undique regalibus oculis circumspiciebat, sicubi forte aliquæ adhuc erroris reliquiæ abditæ superessent. Ac veluti Aquila pennis in cœlum usque subvecta, cum acutissimo visu prædita sit, ea quæ in terris longissime distant, ex sublimi facile despicit; sic ille, dum in pulcherrimæ urbis suæ palatio versatur, perniciosam quamdam animarum decipulam in Phœnice latere, tamquam e specula prospexit. Lucum scilicet ac templum, quod non in media urbe, nec in foro aut plateis positum erat, cujusmodi multa visuntur in civitatibus ornamenti causa ambitiose ædificata; sed devium, procul a triviis et pu-

Micro calle, foedissimo dæmoni quem Venerem appellant, in parte verticis Libani montis apud Aphaca consecratum. Erat illic schola quædam nequitiae, omnibus impuris hominibus, et qui corpus suum omni licentia corruperant, aperta. Quippe effeminati quidam, et foeminae potius dicendi quam viri, abdicata sexus sui gravitate, muliebria patientes, dæmonem placabant. Adhæc illegitimi mulierum concubitus et adulteria, foedaque ac nefaria flagitia in eo templo tamquam in loco ab omni lege ac rectore vacuo, peragebantur. Nec quisquam erat qui ea quæ illic gerebantur observaret, propterea quod nemo vir gravis ac modestus eo accedere audebat. At non etiam imperatorem maximum latere potuerunt quæ ibi perpetrabantur scelera. Sed cum ea ipsemet imperatoriae providentiæ oculo inspexisset, hujusmodi templum indignum censuit quod solis radiis illustraretur. Proinde illud una cum simulacris ac donariis totum fonditus everti jussit. Confestim igitur protervi erroris machinamenta imperatoris præcepto dissipata sunt, militibus ad purgandum locum operam suam præstantibus. Et qui lasciviae antea dediti fuerant, imperatoris minis conterriti, modeste se gerere didicerunt. Pari modo superstitiosi Gentiles illi, qui sibi multum sapere videntur, modestius agere sunt adocti. Qui quidem etiam ipsi suam stultitiam ac vanitatem reipsa didicerunt.

CAPUT LVI.

Destructio templi Æsculapii Ægis.

Nam cum maximus ac vulgatissimus superstitionis error circa illum Ciliciæ dæmonem vanissimos homines occupasset, ac prope infiniti eum tamquam servatorem ac medicum admirarentur; quippe qui nunc in templo dormientibus appareret, nunc morbos ægrotantium curaret (erat tamen ille revera seductor animarum, utpote qui homines decipi faciles, a vero Salvatore abductos ad falsum impietatis errorem pertraheret) imperator pro more atque instituto suo: quippe qui zelatorem ac vere Servatorem Deum sibi colendum proposuerat, hoc etiam templum solo æquari præcepit. Nec mora, ad unum imperatoris autum humi jacuit manu militari subversum templum, quod nobiles philosophi tantopere suspexerant: et una cum templo ille ipse qui intus latitabat, non dæmon aut Deus, sed deceptor quidam animarum, qui longissimi temporis spatio homines in fraudem induxerat. Sic igitur ille qui malis et calamitatibus alios liberaturum se esse spondebat, nullum ipse sibi remedium reperit quo sese tueretur; non magis quam cum fulmine percussus eum fuisse fabulæ fingunt. At non item fabulosa fuerunt imperatoris nostri facinora Deo imprimis accepta; sed per manifestissimam ipsius Servatoris vim atque virtutem, hoc templum una cum cæteris radicibus eversum est, adeo ut pristinæ insanix ne vestigium quidem ullum ibidem remanserit.

CAPUT LVII.

Quomodo gentiles damnatis simulacris Deum agnoverunt.

Itaque quotquot antea superstitioso dæmonum cultui addicti fuerant, cum errorem suum confutatam oculis suis viderent, et omnium ubique templorum ac simulacrorum vastitatem intuerentur, alii ad salutarem Christi doctrinam se conferebant; alii, licet idem facere nollent, majorum tamen cæremonias utpote vanas atque inanes condemnabant; et quos antea pro diis habuissent deridebant. Quidni vero ita sentirent, cum sub externa simulacrorum specie tantam intus latentem spurcitiem cernerent. Nam aut cadaverum ossa, aut aridæ calvariae suberant, impostorum fraude subreptæ, aut sordidi panni turpi immunditia referti, aut denique fœni ac stipulæ acervus. Quæ cum in penetralibus simulacrorum anima carentium congesta aspicerent, et suam et parentum suorum summam dementia incensabant: maxime cum animadverterent, in suis illis adytis, atque in ipsis simulacris nullum esse intus habitantem, non dæmonem oracula fundentem, non Deum prædicentem futura, quemadmodum sibi antea persuaserant, immo ne obscurum quidem ac tenebrosum spectrum. Atque idcirco quodvis vel obscurissimum antrum et abditissimi quique recessus, iis qui ab imperatore missi erant facile patuerunt, adita quinetiam et inaccessa prius loca, ipsaque templorum penetralia, militum vestigiis terebantur, ex quo deprehensa et cunctorum oculis exposita est cæcitas mentis, quæ Gentiles omnes jampridem involutos tenebat.

CAPUT LVIII.

Quomodo apud Heliopolim destructo Veneris fano, primus ecclesiam construxit.

Atque hæc inter præclara imperatoris facinora merito recenseantur, sicut et illa quæ singillatim in variis provinciis constituit. Cujusmodi illud est quod in urbe Phœnices Heliopoli ab eo gestum vidimus. Qua in urbe Gentiles quidem qui obscenam libidinem dæi Veneris vocabulo afficiunt, uxoribus ac filiabus suis stupri impune admittendi licentiam concesserant. Nunc vero nova lex ab imperatore directa est plena modestiæ, qua cavetur ne quidquam eorum quæ prius in more posita erant, in posterum præsumatur. Atque his rursus scriptas misit institutiones, utpote hanc præcipue ob causam a Deo destinatus, ut universos mortales temperantiæ præceptis imbueret. Quocirca ne ad hos quidem concionari per litteras dignatus est, exhortans ut ad cognitionem Dei celeriter accederent. Statimque facta dictis consentanea ibidem adjecit, constructa eo etiam in loco Christiani cultus ingenti basilica. Adeo ut quod ab ultima usque hominum memoria nullibi fuerat auditum, tunc primum opere ipso completum sit, et civitas hominum superstitioso dæmonum cultui addictorum, Ecclesiam Dei et presbyteros ac diaconos habere meruerit, et episcopus summo omnium Deo consecratus, ejus loci hominibus præfuerit. Ad hæc imperator provida mente

prospiciens ut quamplurimi ad fidem Christi accederent, plurima ibidem ad sublevandos pauperes largitus est; hac etiam ratione ad salutarem doctrinam homines alliciens atque invitans, ac tantum non verba ipsa proferens Pauli dicentis, sive per occasionem, sive per veritatem Christus annuntietur.

CAPUT LIX.

De tumultu Antiochiæ propter Eustathium excitato.

Verum enimvero cum ob hæc omnes in summa hilaritate vitam agerent, et Ecclesia Dei apud eunctos ubique gentes omnibus modis extolleretur, rursus dæmonis livor qui bonis semper insidias struit, adversus tantam rerum nostrarum felicitatem cœpit insurgere, ratus imperatorem tumultibus nostris et insolentia exasperatum, alienato tandem erga nos animo fortassis futurum. Maximo igitur incendio conflato, Antiochenorum Ecclesiam tragicis quibusdam calamitatibus implevit, adeo ut parum abfuerit quin tota funditus civitas subverteretur; quippe cum populus quidem Ecclesiæ duas in partes divisus esset, reliqua autem civitas simul cum magistratibus ac militibus, hostili modo inter se dissideret. Ventumque esset ad gladios, nisi divini providentia et imperatoris metus plebis impetum repressissent. Atque hic rursus principis clementia, instar Servatoris et animorum medici, ægris hominibus medicinam orationis adhibuit. Quippe unum ex iis quos circa se spectatos habebat, comitis honore decoratum, hominem fidelissimum, eo mihi, plebem quasi legatione blanda compellans. Aliisque super alias scriptis litteris hortatus est eos ut paci studerent, docens qua ratione divinæ religioni congruentia gererent. Ac tandem iis persuasit, excusavitque eos in suis litteris, asserens se coram audisse ipsam qui totius seditionis auctor fuisset. Atque has ejus epistolas non vulgari doctrina et utilitate refertas, hoc loco apposuissem, nisi reis ignominia notam inurerent. Quocirca has quidem in præsentia omittam, quippe qui malorum memoriam haudquaquam renovare decreverim; eas vero solas hic inseram quas ille de aliorum pace et concordia gaudens et gratulans conscripsit. Quibus quidem litteris hortatur eos, ut alterius loci antistitem, cujus interventu pacem inter se fecissent, nequaquam sibi vindicare velint; sed potius juxta Ecclesiæ ritum, eum episcopum eligant, quem ipse communis omnium Servator designaverit. Scribit autem tum ad populum, tum ad episcopos hæc quæ sequuntur.

CAPUT LX.

Tres epistolæ Constantini: prima ad Antiochenos ne Eusebium Cæsarea abstraherent; secunda ad Eusebium. Quod Antiochiam recusaverit; tertia ad Synodum Antiochenam, ne Eusebium a Cæsarea abstrahatur.

(Hæc epistolas, hoc et duab. seq. capit. contentas, vide sis infra.)

CAPUT LXIII.

Quomodo hæreses excindere studuerit.

Hæc imperator præsulibus Ecclesiarum præcipiens, hortabatur eos ut ad laudem divinæ religionis propagandam cuncta agerent. Postquam vero, sublatis e

A medio dissensionibus, Ecclesiam Dei ad concordiam et unanimum doctrinæ concentum revocavit, inde transgressus, aliud impiorum genus, utpote pestilens humani generis venenum, abolendum esse censuit. Erant hi perniciosi quidam homines qui sub falsa modestiæ et gravitatis specie urbes vastabant. Quos pseudoprophetas et rapaces lupos alicubi Servator appellat his verbis: Cavete a falsis prophetis qui venient ad vos in vestimentis ovium, intus autem sunt lupi rapaces. Ex fructibus eorum cognoscetis eos. Igitur, misso ad provinciarum præsides præcepto, hujusmodi hominum genus abegit ac fugavit. Præter ipsam autem legem, imperator salutarem quoque institutionem ad eos nominatim direxit, exhortans homines ut quantocius pœnitentiam agerent, Ecclesiam enim B Dei ipsis portum salutis fore. Audi ergo quomodo in suis ad eos litteris concionatur.

CAPUT LXIV.

Constantini constitutio adversus hæreticos.

(Hanc constitutionem, hoc et seq. cap. contentam, vide sis infra.)

CAPUT LXVI.

Quomodo nefariis libris apud hæreticos repertis, plurimi eorum ad Catholicam redierint Ecclesiam.

Hoc igitur modo hæreticorum cubilia imperiali præcepto dissipata sunt, et feræ iysæ, id est impietatis illorum auctores in fugam acti. Eorum vero qui ab istis decepti fuerant, alii quidem imperatoris minis perterriti, spurio quodam et adulterino sensu in C Ecclesiam irreperunt, pro tempore callide dissimulantes. Nam quoniam libros eorum perquiri lex jubebat, quicumque vetitis artibus operam dabant, deprehendebantur. Quam ob causam simulatione utebantur, cuncta agentes ut salutem sibi compararent. Alii vero sincere atque ex animo ad spem meliorum transfugerunt. Porro Ecclesiarum antistites in utroque sollicita inquisitione facta, eos quidem qui ovium pellibus oblecti simulanter accedere tentarent, procul abigebant. Eos vero qui sincere id agerent, aliquanto tempore exploratos, post idoneam probationem in numerum eorum qui ad sacros conventus admittentur retulerunt. Et hoc quidem modo cum abominandis hæreticis agebatur. Cæterum ii qui nullam in dogmatibus suis impietatem præferrent, sed quorundam schismaticorum culpa a communi societate se juncti essent, sine mora in Ecclesiam sunt admissi. Hi ergo gregatim tamquam ex peregrina regione redeuntes, patriam suam postliminio recuperarunt, matremque Ecclesiam agnoverunt. A qua cum diutissime aberrassent, tandem læti atque hilares post longum temporis spatium ad eam remeabant. Totius ergo corporis membra communi inter se vinculo jungentur, et una compages coalescebat. Solaque catholica Dei Ecclesia, apte sibi cohærens refulgebat, nullo aut hæreticorum aut schismaticorum collegio usquam gentium relicto. Atque hujus præclari facinoris, solus omnium qui unquam extiterunt imperator noster Deo acceptissimus, auctor fuit.

LIBER IV.

ARGUMENTUM. — I. Qualiter donis ac promotionibus plurimos cohonestavit. — II. Remissio quartæ partis censuum. — III. Peræquatio et relevatio censuum. — IV. Quomodo in pecuniariis causis, iis qui causa ceciderant ipse de suo largiebatur. — V. Scytharum per signum crucis devictorum subactio. — VI. Sarmatarum subactio, cum servi adversus dominos rebellassent. — VII. Variorum barbarorum legationes et munera eis ab imperatore donata. — VIII. Quod Persarum regi qui legatos ad ipsam miserat, scripsit in gratiam Christianorum illic agentium. — IX. Epistola Constantini ad Saporem Persarum regem, summa cum pietate Deum et Christum confitentis. — X. Contra simulacra, et de glorificatione Dei. — XI. Contra tyrannos et persecutores, et de captivitate Valeriani. — XII. Quod persecutorum ruinam viderit, quodque jam ob Christianorum pacem letatur. — XIII. Exhortatio ut Christianos in Perside agentes complectatur. — XIV. Quomodo assiduis Constantini precibus pax data est Christianis. — XV. Quod in munus et imaginibus, precantis habitu effingi se jussit. — XVI. Quod imagines suas in templis idolorum poni lege lata prohibuit. — XVII. Precationes in palatio, et recitatio sacrarum Scripturarum. — XVIII. Ut diem Dominicum et sextam feriam honorari præceperit. — XIX. Quomodo etiam gentiles milites diebus dominicis orare docuerit. — XX. Forma precationis a Constantino militibus tradita. — XXI. In armis militum signum dominicæ crucis exprimi jubet. — XXII. Studium precandi, et cultus festi paschalis. — XXIII. Quomodo idolorum cultum prohibuit, martyrum autem festa honoravit. — XXIV. Quod verum externarum quasi episcoporum se esse dixit. — XXV. De prohibitione sacrificiorum et initiationum, et de abolitis gladiatoribus et impuris sacerdotibus niti. — XXVI. Correctio legis adversus orbos, et legis de testamentis. — XXVII. Quod legem tulit ne Judæi Christianum in ancipiti haberent, utque conciliorum decreta rata essent, et cætera. — XXVIII. Dona in ecclesiis collata, et p. cunctis virginibus ac pauperibus erogata. — XXIX. Lucubrationes et declamationes Constantini. — XXX. Quod cuidam avaro sepulchri moenum delineavit, ut ei pudorem inculceret. — XXXI. Quod ob nimiam clementiam irrisus est. — XXXII. De Constantini oratione quam ad sanctorum cætum scripsit. — XXXIII. Quomodo Eusebii de Servatoris sepulcro panegyricas orationes suas audierit. — XXXIV. Quod de Pascha et de sacris codicibus ad Eusebium scripsit. — XXXV. Epistola Constantini ad Eusebium, in qua orationem de pascha laudat. — XXXVI. Constantini ad Eusebium epistola de conficiendis sacris Codicibus. — XXXVII. Quomodo confecti fuerint Codices. — XXXVIII. Quomodo Emporium Græcorum, ob Christianismum urbs facta et Constantia cognominata est. — XXXIX. Quod in Phœnice urbs facta est Constantina, et in aliis urbibus idola diruta et Ecclesiæ extractæ. — XL. Quod cum trinis decemalibus tres filios Cæsares creavisset, dedicationem martyri Hierosolymis celebravit. — XLI. Quod inter hæc Synodum Tyri haberi consiliit ob quasdam in Ægypto controversias. — XLII. Epistola Constantini ad Synodum Tyri congregatam. — XLIII. Quomodo ad dedicationem ecclesiæ Hierosolymorum, Episcopi ex omnibus provinciis convenerunt. — XLIV. Quomodo per Marianum notarium excepti sint, et pecuniæ pauperibus erogata; et de donariis ecclesiæ. — XLV. Episcoporum in conventibus sermones, et ipsius qui hæc scripsit Eusebii. — XLVI. Quod descriptionem martyrii, et orationem de tricemalibus, coram ipso imperatore postea recitavit. — XLVII. Quod Nicæna quidam synodus vicemalibus Constantini; dedicatio vero basilicæ Hierosolymorum contigit tricemalibus. — XLVIII. Quomodo immortales cujusdam laudes æque tulit. — XLIX. Nuptiæ Constantii Cæsaris, ejus filii. — L. Legatio et munera ab Iudis missa. — LI. Quomodo Constantinus diviso in tres filios imperio, eos regnandi arte et pietatis officiis instituit. — LII. Quomodo eos viriliter ætatem ingressos, pietatem docuerit. — LIII. Quod cum duobus ac tringinta annis regnaverit, et plusquam 60 annis vixerit, integra semper sui valetudine. — LIV. De iis qui eximia ejus humanitate ad avaritiam et pietatis simulationem abusi sunt. — LV. Quomodo usque ad ultimum vite diem orationes scripsit. — LVI. Quomodo ad bellum Persicum proficiscens episcopos sibi adjunxit, et tentorium in speciem ecclesiæ paravit. — LVII. Quomodo susceptis Persarum legatis, festo paschæ die cum aliis pernoctavit. — LVIII. De constructione martyrii apostolorum Constantinopoli. — LIX. Descriptio ejusdem martyrii. — LX. Quod etiam in eo templo sepulcrum sibi edificavit. — LXI. Imperatoris ægritudo et orationes Heleopoli: item de ejus baptismo. — LXII. Quibus verbis Constantinus postulavit ab episcopis, ut baptismum sibi conferrent. — LXIII. Quomodo post baptismum Deum laudavit. — LXIV. Constantini mors die festo Pentecostes circa meridie. — LXV. Militum et tribuorum plangens. — LXVI. Quomodo funus Niconedia Constantinopolim deductum est in palatium. — LXVII. Quomodo etiam post mortem a comitibus et reliquis turbide ac vivus honoratus est. — LXVIII. Quomodo exercitus judicio, filii ejus Augusti suam nuncupati. — LXIX. Romæ luctus ob mortem Constantini, et imagines ei decrete. — LXX. Quomodo funus Constantinopoli depositum sit a Constantio. — LXXI. Missa in apostolorum martyrio celebrata in exequiis Constantini. — LXXII. De Phœnice ave. — LXXIII. Quomodo in munus Constantinum velut in cælum ascendentem expresserunt. — LXIV. Quod cum Deum coluisset, merito etiam a Deo honoratus est. — LXXV. Quod superiores omnes imperatores pietate superavit.

CAPUT PRIMUM.

Qualiter donis ac promotionibus plurimos
cohonestavit.

Tot tantasque res ad amplificationem et gloriam Ecclesiæ Dei imperator cum ageret, cunctaque eo consilio administraret ut Servatoris nostri doctrina summis omnium laudibus exciperetur, civilia interim negotia haudquaquam neglexit. Verum hæc quoque in parte omnium provinciarum incolas variis et continuis beneficiis aspicere nunquam desistit; nunc quidem publice erga omnes paternam quamdam exhibens sollicitudinem, nunc privatim singulos ex familiaribus suis variis ornans dignitatibus, et prolixæ animi magnitudine omnia omnibus largiens. Nec eveniebat unquam ut a scopo aberraret qui ad imperatore beneficium petebat; nec ullus qui bonum aliquod ab eo speravisset, spe sua frustratus discederet. Quippe alii pecunias, alii prædia impetrabant. Alii consulari, alii senatoria dignitate ornabantur. Nonnulli consulares, plures præsides designabantur. Comites vero, alii primi ordinis fiebant, alii secundi,

A alii tertii. Porro perfectissimam et aliis plurimis ejusmodi dignitatum titulis innumerabiles alii donabantur. Namque imperator quo plures honore afficeret, varias dignitates excogitaverat.

CAPUT II.

Remissio quartæ partis censuum.

Quantopere vero studuerit ut universo hominum generi hilarem ac tranquillam vitam præstaret, vel ex hoc uno exemplo perspicitur, quod ad vitam hominum imprimis utile, et generaliter ad omnes propagatum, etiamnum communi omnium sermone celebratur. Ex annuis tributis quæ terræ nomine conferebantur, quartam detrahens partem, agrorum possessoribus donavit: adeo ut si hujus annuæ detractionis rationem inieris, quarto quoque anno fructuum Domini a præstatione tributaria immunes essent. Quod quidem lege sancitum et in futurum tempus confirmatum, non præsentibus modo, verum etiam liberis posterisque eorum, perpetuam nullaque oblivione delendam imperatoris beneficentiam præstitit.

CAPUT III.

Peræquatio ac relevatio censuum.

Jam vero cum nonnulli terræ descriptiones et jugationes a superioribus principibus factas reprehenderent, agrosque suos nimium oppressos esse quererent, hic etiam princeps, justitiæ legibus obtemperans, peræquatores mittebat qui a supplicantibus damnum depellerent.

CAPUT IV.

Quomodo in pecuniariis causis, iis qui causa ceciderant, ipse de suo largiebatur.

Quinetiam quoties inter duos litigantes sententiam pronuntiaverat, ne forte is qui causa ceciderat tristior eo secundum quem lis dicta erat abscederet, ex propriis bonis donabat victis, interdum prædia, nonnumquam pecunias; hac ratione efficiens ut victus non minus quam is qui causam obtinuerat lætus domum rediret, utpote qui in conspectum principis venire meruisset. Neque enim fas esse existimabat ut qui coram tanto principe stetisset, mœstus unquam ac tristis recederet. Proinde uterque litigantium læto ac renidenti vultu ex judicio redibat: et imperatoris animi magnitudo cunctis admirationi erat.

CAPUT V.

Scytharum per signum crucis devictorum subactio.

Quid hic necesse est quasi obiter commemorare, quomodo ille barbaras gentes sub imperii Rom. ditionem redegit, qualiter indominatas antehac, nec ulli unquam parere suetas Scytharum Sarmatarumque nationes primus sub jugum misit, ac per vim eo adegit, ut vel inviti dominos agnoscerent Romanos? Scythis quidem superiores etiam imperatores tributa pendebant, et barbaris Romani re ipsa serviebant, annuam solventes pecuniam. Verum imperator hanc indignitatem ferre non potuit, nec victori principi decorum esse existimavit eadem pendere quæ priores principes pependissent. Itaque, Servatoris sui auxilio fretus, triumphali signo ac tropæo in eos etiam illato, brevi cunctos subegit. Ac resistentes quidem et contumaces armis domuit, reliquos prudentibus legationibus mitigans, a ferina legumque experte vita ad humanam civilemque traduxit. Hoc modo Scythæ Romanis tandem parere didicerunt.

CAPUT VI.

Sarmatæ subacti, cum servi adversus dominos rebellassent.

At Sarmatas Deus ipse Constantini pedibus substravit, et homines barbarico fastu intumescentes hoc subegit modo. Nam cum Scythæ bellum eis intulissent, Sarmatæ servos suos ut hostibus resisterent, armaverant. Servi, parva de hostibus victoria, arma in dominos vertere cœperunt, cunctosque patriis sedibus expulerunt. Hi vero nullum alium salutis portum quam Constantinum reperere. Qui servare homines assuetus, universos intra fines imperii Romani recepit. Et eos quidem qui idonei essent mi-

A litaribus copiis adscripsit, reliquis ad necessaria vitæ subsidia agros colendos assignavit. Adeo ut feliciter sibi cessisse calamitatem suam ipsi faterentur, quippe qui barbaricam feritatem Romana libertate mutassent. Hac ratione Deus plurimas barbarorum gentes ejus adjunxit imperio.

CAPUT VII.

Variorum Barbarorum legationes et munera eis ab Imperatore donata.

Quippe ex omnibus locis legati continue ad eum accedebant, quæcumque apud ipsos pretiosissima habentur dona ei offerentes. Adeo ut nos ipsi pro foribus palatii, varias formas atque habitus Barbarorum ordinè stantium aliquando conspexerimus, quorum et vestitus et ornatus dispar erat, coma item et barba longe dissimilis. Torvus aspectus et barbarus ac terrorem incutiens; corporum enormis proceritas. Et aliorum quidem rubicundi vultus, aliorum vero nive ipsa candidiores. Nonnullis media quædam coloris inerat temperatura. Quippe Blemmyes et Indi atque Æthiopes, qui, ut ait Homerus, bifariam divisi in extimo terrarum degunt, inter illos quos dixi barbaros conspiciabantur. Horum singuli quemadmodum in tabulis vulgo pingi videmus, seorsum quisque ea ad imperatorem afferebant, quæ apud ipsos in pretio sunt. Alii coronas aureas, alii diademata gemmis conserta, alii pueros flava cæsarie conspicuos, quidam barbaricas vestes auro et floribus intextas; hi equos, illi clypeos, et hastas longas, et sagittas, et arcus. Atque his donis significabant obsequium ac societatem armorum offerre se imperatori si vellet. Ille vero a singulis oblata accipiens ac seponens, tot tantaque eis vicissim donabat, ut momento temporis ditissimos redderet eos qui dona attulissent. Sed et ex eorum numero nobilissimos quosque Romanis dignitatibus ornabat; adeo ut plerique illorum, obliti reditus in patriam, hic apud nos manere maluerint.

CAPUT VIII.

Quod Persarum Regi qui legatos ad ipsum miserat scripsit in gratiam Christianorum illic agentium.

Jam vero cum rex etiam Persarum per legatos notitiam ambiret Constantini, donaque ad eum misset, pacis et amicitiae signa; id agens scilicet ut cum illo fœdus iniret; hic etiam imperator, excellenti quadam animi utens magnitudine, eum qui prior honore ipsum affecerat, munerum magnificentia longe superavit. Cumque apud Persas crebras esse Ecclesias Dei accepisset, et numerosam populorum multitudinem intra Christi ovilia congregari; hoc nuntio magnopere delectatus, utpote communis quidam omnium ubique agentium hominum tutor et curator, ad illa etiam loca providentiam suam pro cunctorum commodis laborantem extendit.

CAPUT IX.

Epistola Constantini ad Saporem Persarum Regem, summa cum pietate Deum et Christum confitentis.

(Hanc epistolam, quam hoc et quatuor seq. cap. continent, videsis infra).

CAPUT XIV.

Quomodo assiduis Constantini precibus pax data est Christianis.

In hunc modum cum omnes ubique gentes instar navis cujusdam, unius gubernatoris regerentur industria, et imperium ac religionem famuli Dei libentissime amplecterentur; nec ullus amplius Romanum imperium perturbaret, cuncti posthac tranquillam et quietam vitam agebant. Imperator vero cum piorum hominum preces ad salutem reipublicæ plurimum conferre existimaret, eas quoque necessario conciliandas sibi putavit. Itaque et ipse supplex Dei opem imploravit, et præsidibus Ecclesiarum præcepit ut pro se preces ad Deum funderent.

CAPUT XV.

Quod in nummis et imaginibus precantis habitu effingi se jussit.

Quanta porro divinæ fidei vis ac virtus in ejus animo insederit, vel ex hoc uno conjici facile potest, quod in aureis nummis exprimi se jussit vultu in cælum sublato, et manibus expansis instar precantis. Et hujus quidem formæ nummi per universum orbem romanum cucurrerunt. In ipsa vero regia juxta quasdam januas in imaginibus ad ipsum vestibuli fastigium positus depictus est stans, deflexis quidem in cælum oculis, manibus autem expansis precantis in modum.

CAPUT XVI.

Quod imagines suas in templis idolorum poni lege lata prohibuit.

Sic igitur ille se Deo supplicantem etiam in tabulis pictis exhibuit. Quin etiam lege lata vetuit imagines suas in idolorum templis dedicari, ne forte errore vetitæ superstitionis vel inani specie tenus inquinaretur.

CAPUT XVII.

Precationes in palatio, et recitatio sacrarum Scripturarum.

Verum his longe augustiora perspiciet quicumque attendere voluerit qualiter ille in palatio quamdam velut ecclesiam Dei constituit. Ac diligentia quidem et alacritate præibat cunctis qui in ecclesiam illam erant adscripti: et sacros codices in manus sumens oracula a Deo edita attento animo meditabatur. Posthac solemnes preces cum universo aulicorum cœtu recitabat.

CAPUT XVIII.

Diem Dominicum et sextam feriam honorari præcipit.

Diem vero precationibus congruum haberi constituit eum qui primus est et caput cæterorum, et qui revera dominicus est ac salutaris. Præterea diaconos et Deo consecratos ministros, qui vitæ gravitate et reliquis virtutibus ornatissimi essent, totius domus custodes ordinavit. Denique protectores et stipatores ludi, benevolentis et fidei armis instructi, imperatorem ipsum pietatis magistrum habebant; et salutarem ac dominicum diem perinde honorabant; eoque die

PATROL. VIII.

A preces imperatori gratas ad Deum fundebant. Reliquos etiam mortales ad idem faciendum incitavit princeps beatissimus; utpote qui id maxime in votis haberet, ut universos homines paulatim Dei cultores efficeret. Atque ob hanc causam cunctis sub imperio romano degentibus præcepit, ut dominico die feriantur, utque diem qui est pridie sabbati similiter honorarent, in memoriam, ut videtur, earum rerum quæ a communi omnium Salvatore illis diebus gestæ esse perhibentur. Porro cum exercitum omnem ad salutaris diei, qui lucis ac solis appellatur nomine, religiosum cultum institueret, iis quidem qui fidem divinitus inspiratam amplexi erant, exercendi se ex more institutoque Ecclesiæ Dei tempus atque otium indulisit, quo absque ullo impedimento orationibus vacarent.

CAPUT XIX.

Quomodo etiam gentiles milites diebus dominicis orare docuerit.

Reliquis vero qui divinæ fidei doctrinam nondum susceperant, altera lege præcepit ut dominicis diebus in campum purum procederent, et precationem quam antea didicissent, simul omnes signo dato ad Deum funderent. Neque enim hastis et armatura, nec corporis viribus confidere eos oportere, sed summum omnium Deum, auctorem bonorum omnium ipsiusque adeo victoriæ agnoscendum esse, eique solemnes preces persolvere debere, manibus quidem in cælum sublatis, mentis autem oculis altius ad ipsum usque cæli regem erectis; hunc victoriæ auctorem, hunc servatorem custodemque et adiutorem invocare in precationibus eos debere. Ipse porro precationis formam cunctis militibus tradidit, jubens ut latino sermone omnes pronuntiarent ad hunc modum.

CAPUT XX.

Forma precationis a Constantino militibus tradita.

Te solum agnoscimus Deum; te Regem profite-mur; te adiutorem invocamus. Tui muneris est quod victorias retulimus, quod hostes superavimus. Tibi ob præterita jam bona gratias agimus, et futura a te speramus. Tibi omnes supplicamus, utque imperatorem nostrum Constantinum, una cum piissimis ejus liberis incolumem et victorem diutissime nobis serves, rogamus. Hæc die solis a militaribus numeris fieri, et hæc verba inter precandum ab iis proferri præcepit.

CAPUT XXI.

In armis militum signum dominicæ crucis exprimi jubet.

Quin etiam in ipsis armis salutaris tropæi signum jussit effingi. Utque ante instructum armis exercitum, non aurea signa et simulacra, ut antea moris erat, sed solum crucis tropæum præferretur, mandavit.

CAPUT XXII.

Studium precandi et cultus festi paschalis.

Ipse vero utpote sacrarum mysteriorum particeps, in intimis palatii sui penetralibus quotidie statim

horis sese includens, remotis arbitris solus cum solo colloquebatur Deo; et in genua provolutus, ea quibus opus haberet supplici prece postulabat. In ipsis autem salutiferæ festivitatis diebus, disciplinæ atque exercitationum vigorem intendens, cunctis animi et corporis viribus collectis pontificis atque hierophantæ munere fungebatur. Et ipse quidem cæteris omnibus præibat ad festi celebrationem. Sacram autem vigiliam in diurnum splendorem converterat, accensis tota urbe cereorum quibusdam columnis per eos quibus id operis erat injunctum. Lampades quoque accensæ cuncta passim loca illustrabant; adeo ut hæc mystica vigilia quovis vel splendidissimo die splendidior redderetur. Simul vero ac dies illuxerat, Servatoris nostri beneficentiam imitari studens, universis gentibus, provinciis ac populis largam manum porrigebat; opulentissima donans omnibus munera.

CAPUT XXIII.

Quomodo idolorum cultum prohibuit, martyrum autem festa honoravit.

Hoc igitur modo ipse Deo suo sacra faciebat. Cæterum cunctis sub romano imperio degentibus, tam plebis quam militibus, oclusæ erant fores cultus simulacrorum, et quodvis sacrificiorum genus interdictum. Missa quoque lex est ad præsides provinciarum, ut diem dominicum etiam ipsi venerarentur. Idem festos martyrum dies jussu principis observabant, et ecclesiasticarum festivitatum tempora debito honore prosequerentur. Quæ quidem omnia summo cum imperatoris peragebantur gaudio.

CAPUT XXIV.

Quod rerum externarum quasi episcopum se esse dixit.

Quocirca non absurde, cum episcopos aliquando convivio exciperet, se quoque episcopum esse dixit, his fere verbis usus nobis præsentibus. Vos quidem, inquit, in iis quæ intra Ecclesiam sunt episcopi estis, ego vero in iis quæ extra geruntur episcopus a Deo sum constitutus. Itaque consilia capiens dictis congruentia, omnes imperio suo subjectos episcopali sollicitudine gubernabat; et quibuscumque modis poterat, ut veram pietatem consecrarentur, incitabat.

CAPUT XXV.

De prohibitione sacrificiorum et initiationum, et de abolitis gladiatoribus et impuris sacerdotibus Nili.

Hinc est quod crebris legibus et constitutionibus interdixit omnibus, ne simulacris sacrificarent; ne vates curiose consulerent; neve simulacra erigerent, aut arcana sacra peragerent; postremo ne eruentis gladiatorum spectaculis urbes contaminarent. Cumque Ægyptii et Alexandrini fluvium suum ministerio quorundam hominum effeminatorum colere consuevissent, lex quoque ad eos data est, ut omnis Androgynorum natio tanquam adulterina e medio tolleretur; nec usquam conspicerentur ii qui hujusmodi impudicitie morbo laborassent. Sed quoniam super-

stitiosi homines existimabant Nilum posthac more solito agros suos minime irrigaturum, imperatoris legi favens Deus, contrarium prorsus quam speraverant præstitit. Nam illi quidem qui urbes obscœnitate sua polluebant esse desierunt. Ipse autem fluvius, quasi expiata purgataque ipsi tota regione, uberius quam unquam antea affluit, et largiore aquarum copia exundans, agros omnes irrigavit: stultos homines reipsa docens atque admonens, impuros quidem aversari oportere; soli autem Deo omnium honorum auctori prosperos casus esse adscribendos.

CAPUT XXVI.

Correctio legis adversus orbos, et legis de testamentis.

Verum enimvero cum hujusmodi res pene innumerales in singulis provinciis ab imperatore gestæ sint, quicumque eas curiosius scribere aggressi fuerint, amplissimam certe materiam habituri sunt. Cujusmodi est quod plurimas leges ad majorem sanctitatem traducens, pro antiquis novas fecit. Atque hujus rei forma uno aut altero exemplo declarari potest. Orbos antiquæ leges hæreditatis patrum ademptione plectebant. Eratque lex hæc sane atrocissima; quippe quæ homines liberis destitutos, tanquam alicujus criminis reos, pœna afficeret; imperator vero, hoc abrogato jure, sanctam ac religiosam legem tulit. Eos enim qui sponte ac dedita opera peccarent congruo supplicio afficiendos esse aiebat. At vero multis natura liberos denegavit; qui cum numerosam sobolem sibi optassent, tamen ob corporis infirmitatem liberis caruerunt. Alii sine liberis ideo vixerunt, non quod successores habere liberos nollent, sed quod muliebrem copulam aversarentur, præ ardentissimo amore philosophiæ id continentis genus amplexi. Multæ præterea mulieres divino cultui consecratæ, castitatem atque omnimodam virginitatem coluerunt; et tam animos suos quam corpora purissimæ ac sanctissimæ vitæ mancipaverunt. Quid ergo? utrum hoc supplicio, an potius admiratione et approbatione dignum haberi oportuit? Et enim hujus rei vel conatus ipse maximam laudem meretur: effectus vero naturæ humanæ vires excedit. Eos igitur quibus naturalis infirmitas, licet maxime cupientibus, liberos denegavit, miseratione D prosequi potius quam pœna afficere decet. Qui vero sublimioris philosophiæ amore ducitur, is non muleta, sed admiratione omnium dignus est. Ad hunc modum imperator summa cum æquitate legem illam correxerat. Præterea antiquis legibus cautum fuerat, ut morientes ei ultimum, ut ita dicam, ducentes spiritum, certis quibusdam verbis testamenta scrupulose componerent; præscriptæque erant formulæ et solemnitates, ac verba quæ addi oporteret. Ex quo plurimæ fraudes admittebantur ad circumscribendam morientium voluntatem. Quod imperator cum animadvertisset, hæc etiam legem emendavit; statuens ut nudis verbis et qualicumque oratione testamentum condere morientibus liceret, et supremam voluntatem quovis

scripto declarare; aut si mallent sine scripto testari, A id facerent adhibitis duntaxat testibus idoneis, qui fidem servare absque mendacio possent.

CAPUT XXVII.

Quod legem tulit ne Judæi christianum mancipium haberent, utque conciliorum decreto rata essent, et cætera.

Quinetiam legem tulit, ne Christianus ullus serviret Judæis. Neque enim fas esse, ut ii qui a Domino redempti essent, prophetarum ac Domini interfecto-ribus servitutis iugo subderentur. Quod si quis christianæ religionis, servus penes Judæum deprehenderetur, illum quidem libertate donari, Judæum vero mulctari pecunia jussit. Jam vero episcoporum sententias quæ in conciliis promulgatæ essent, auctoritate sua confirmavit; adeo ut provinciarum rectoribus non liceret episcoporum decreta rescindere. Cuius enim iudici præferendos esse sacerdotes Dei. Hujus modi pene innumeras leges subditis suis promulgavit: quas quidem peculiari volumine tradere, ad perspicendam hæc etiam in parte imperatoris prudentiam, majoris otii fuerit. Quid nunc attinet commemorare, quemadmodum summo omnium Deo sese applicans, a prima luce ad vesperam quos ex omni hominum numero beneficiis afficeret, sollicitè inquirebat; seque erga omnes æquum ac civilem, bene de cunctis merendo, præbebat.

CAPUT XXVIII.

Dona in Ecclesias collata, et pecuniæ virginibus ac pauperibus erogata.

Sed præcipue in ecclesias Dei plurima contulit dona, nunc agros, nunc annonas in alimoniam pauperum et viduarum ac pupillorum largiens. Denique etiam vestes nudis hominibus fieri sollicita provisione curavit. Præ cæteris vero eos maxime honorabat, qui se totos divinæ philosophiæ addixissent. Ipsum quidem sanctissimum perpetuarum Dei virginum cœtum tantum non venerabatur, cum ipsum cui se consecraverant Deum, in earum mentibus habitare, pro certo haberet.

CAPUT XXIX.

Lucubrationes et declamationes Constantini.

Quia et totas interdum noctes vigil traducebat, nam ipse mentem divinarum rerum meditatione D instruens. Et per otium scribendis orationibus vacans, crebras habebat conciones: quippe qui officii sui esse existimaret, populos sibi subjectos præceptis rationis regere, et principatum suum rationis imperium efficere. Quocirca ipse quidem concionem advebat. Cæterum innumerabilis accurrebat multitudo, principem philosophantem auditora. Quod si forte inter dicendum, de theologia loquendi aliqua sese obtulisset occasio, stans illico contracto vultu ac demissa voce, cum singulari religione ac modesta divinæ doctrinæ mysteriis initiare auditores videbatur. Cumque universi faustis vocibus ei applauderent, ipse se eis innuebat ut sursum oculos atollerent,

unumque illum summum omnium Regem præcipuo cultu et admiratione prosequerentur. Porro orationum suarum partitionem ita faciebat, ut primum quidem refutationem erroris gentilium in multis diis colendis, quasi fundamentum substerneret; certis rationibus adstruens, superstitionem illorum meram fraudem esse, et impietatis propugnaculum. Post hæc de singulari imperio Dei disserebat. Tum sermonem faciebat de providentia, qua et universa reguntur et singula. Hinc ad salutarem progrediens dispensationem, hanc quoque necessario et convenienti ratione factam fuisse ostendebat. Inde orationis cursum promovens, disputationem de divino iudicio aggrediebatur. Quo in loco auditorum animos gravissime perstringebat; raptos coarguens, et violentos, et eos qui se pecuniarum inexplebili cupiditati mancipassent. Nonnullos etiam e familiaribus suis qui aderant, quodam quasi orationis flagello verberans, conscientiæ stimulis agitados, demittere oculos cogebat. Quibus clara voce contestans denuntiabat ipsos actorum suorum rationem Deo esse reddituos. Quippe sibi quidem imperium orbis terrarum a Deo traditum esse: se vero divini numinis exemplo, partes imperii regendas ipsis commisisse: cæterum omnes rationem gestorum suorum supremo regi tandem reddituros. Hæc ille contestabatur assidue; hæc suggerebat; his illos documentis imbuebat. Verum ipse quidem sinceritate fidei suæ confusus, talia et sentiebat et prædicabat. Illi autem indociles ac velut obsurdescentes adversus pulcherrima documenta perstabant: lingua quidem ipsa plausuque et acclamationibus dicta comprobantes; sed re ipsa ob inexplebilem cupiditatem ea negligentes.

CAPUT XXX.

Quod cuidam avaro sepulcri modum delineavit, ut ei pudorem incuteret.

Proinde quemdam ex familiaribus manu apprehensum his aliquando verbis compellavit. Quousque tandem, heus tu, cupiditatem extendimus? Deinde cum hasta quam præ manibus habebat, humani corporis staturam humi delineasset: Etiam si, inquit, cunctas hujus sæculi divitias, totumque adeo orbem terrarum tibi comparasses, tamen nihilo plus quam hoc a me descriptum terræ spatium ablaturus es, si modo etiam hoc tibi concessum fuerit. Neque tamen beatissimus princeps, cum hæc et ageret et diceret, quemquam a pristina pravitate revocavit. Verum ipso rerum eventu manifestissime comprobatum est, imperatoris monita divinis oraculis potius, quam nudis sermonibus similia extitisse.

CAPUT XXXI.

Quod ob nimiam clementiam irrisus est.

Porro cum nullus esset extremi supplicii metus, qui malos homines a sceleribus deterreret, imperatore prorsus in clementiam propenso, et ex provinciarum rectoribus nemine crimina coercente, eo factum est, ut publica administratio non mediocrem reprehensionem subierit; utrum jure, an injuria

statuat quisque prout videbitur. Mihi interim fas sit A
rerum veritatem scriptis prodere.

CAPUT XXXII.

De Constantini oratione, quam ad Sanctorum cœtum scripsit.

Et imperator quidem latino sermone orationes componebat. Eas vero in græcam postea linguam convertebant interpretes, quibus id munus erat injunctum. Ex his orationibus græco sermone translatis, exempli gratia unam huic operi subjeciam, quam ille ad sanctorum cœtum inscripsit, Ecclesiæ Dei lucubrationem illam nuncupans: ne cui forte nostrum super his rebus testimonium vana atque inanis fabula esse videatur.

CAPUT XXXIII.

Quomodo Eusebii de Servatoris sepulcro panegyricas orationes stans audierit.

Illud vero quod nobis præsentibus gessit princeps mirabilis, nequaquam mihi videtur silentio prætereundum. Nam cum singulari ejus in Deum pietate confisi, rogassemus aliquando ut nos de Servatoris nostri sepulcro dicentes audire vellet, libentissime aures nobis commodavit. Cumque maxima audientium multitudo intus in ipsa regia circumstaret, stans ipse una cum cæteris orationem audivit. Nobisque ab eo postulantes, ut in regali solio quod juxta positum erat sedere vellet, numquam adduci potuit ut sederet: sed intento animo quæ dicebantur expendens, theologorum dogmatum veritatem suo testimonio comprobabat. Cum vero nullam jam temporis consumpsissemus, et prolixior esset oratio, nos quidem finem dicendi facere volebamus. At ipse hortabatur nos, ut pergeremus donec ad metam perducta esset oratio. Nobis rursus ut sederet supplicantes, ipse obluctans benigne persuadebat: cum nunc quidem diceret nefas esse, ubi de Deo instituta sit disputatio, remisse ac molliter auscultare: nunc vero id sibi utile et commodum esse affirmaret. Pium enim ac religiosum est, inquit, ut de rebus divinis stantes audiant. His peractis, nos quidem domum reversi consuetis nos studiis et exercitationibus reddimus.

CAPUT XXXIV.

Quod de Pascha et de sacris codicibus ad Eusebium scripsit.

At ille Ecclesiis Dei provida semper mente consulens, de conficiendis sacris codicibus, et de festo paschali ad nos epistolam scripsit. Nam cum nos librum quemdam quo arcana illius festi ratio erat exposita, ei nuncupassemus, quomodo nos responsionis suæ honore vicissim remuneratus sit, ex his ejus litteris perspicere potest.

CAPUT XXXV.

Epistolæ duæ Constantini ad Eusebium, prior in orationem Eusebii de Pascha, altera de conficiendis sacris codicibus.

(Has epistolas quæ hoc et sequenti capite continentur, videsis infra.

CAPUT XXXVII.

Quomodo confecti fuerint codices.

Et hæc quidem imperator præcepit. Cæterum ejus dicta continuo opus ipsum exceperit, cum nos in voluminibus magnifice exornatis terniones et quaterniones ad eum misissemus. Quod ipsum altera imperatoris responsio testabitur; in qua, cum forte ei nuntiatum fuisset urbem apud nos Constantiam, quæ antea simulacrorum cultui addicta fuerat, impetu quodam sacrosanctæ religionis impulsam, pristinum superstitionis errorem abjecisse, gaudere se et factum magnopere probare significavit.

CAPUT XXXVIII.

Quomodo Emporium Gazæorum, ob Christianismum urbs facta est et Constantia cognominata.

B Jamtum siquidem in Palæstina urbs Constantia salutarem religionem amplexa, tum a Deo, tum ab imperatore summi honoris prærogativa decorabatur. Nam et civitatis nomen accepit, cum antea vicus esset; et pristinum nomen cum præstantiore vocabulo, religiosissimæ videlicet sororis Principis, commutavit.

CAPUT XXXIX.

Quod in Phœnice urbs facta est Constantina, et in aliis urbibus idola diruta et Ecclesiæ exstructa.

Idem quoque pluribus in locis factitatum. Verbi gratia in urbe quadam Phœnicæ, quæ imperatoris nomine appellatur: cujus incolæ conjectis in ignem innumerabilibus simulacris, salutarem religionem amplexi sunt. Sed et in reliquis provinciis, innumeri confertim ad salutarem Dei cognitionem sese transferentes, per urbes et agros varia simulacra ex omni generis materia fabrefacta, quæ prius pro sacris habuerant, aboleverunt: templa eorum ac delubra in immensam altitudinem sublata, nullo jubente destruxerunt. Ecclesias vero a fundamentis ædificantes, pristinam suam sententiam aut potius errorem mutaverunt. Verum Deo amabilis imperatoris res gestas singillatim commemorare, non tam nostrum est, quam illorum qui assidue cum eo versari meruerunt. Nos vero quando ea quæ ad nostram notitiam pervenerant, in hoc opere breviter exposuimus, ad extremum ejus vitæ tempus transgrediemur.

CAPUT XL.

D *Quod cum trinis decennialibus tres filios Cæsares creavisset, dedicationem Martyrii Hierosolymis celebravit.*

Annus jam imperii illius tricesimus peragebatur. Tres autem ejus filii variis temporibus consortes imperii fuerant renuntiati. Primus qui patri erat cognominis, decimo circiter paterni imperii anno, hunc honorem sortitus. Secundus avi sui nomen referens, circa parentis sui vicennialia Cæsar est declaratus. Tertius Constans, qui præsentiam et stabilitatem suo nomine designat, tricesimo circiter paterni principatus anno ad hoc fastigium est evectus. Ita cum ad quamdam Trinitatis similitudinem tres filios Deo amabiles sustulisset, eosdemque sin-

gnis decenniis ad consortium imperii cooptasset, A tempus deinceps tricennialium suorum opportunissimum esse existimavit, quo summo omnium Regi gratias ageret. Et ipse quidem optimum factu esse judicabat, si ejus martyrii quod singulari studio ac magnificentia Hierosolymis construxerat, dedicationem celebraret.

CAPUT XLI.

Quod inter hæc synodum Tyri haberi constituit ob quasdam in Ægypto controversias.

Verum invidus dæmon bonorum omnium inimicus, instar densissimæ cujusdam nubis splendidissimis solis radiis sese opponentis, hujus celebritatis nitorem turbare conatus est; Ecclesiarum Ægypti statum contentione suis iterum concutiens. Sedenim Deo carus imperator collectam rursus plurimorum antistitum synodum, velut divinum quemdam exercitum in prælium educens, malevolo dæmoni objecit: episcopis ex universa Ægypto, et Libya, Asia item et Europa convenire jussis; primum quidem ad dirimendam controversiam, exinde vero ad supradicti martyrii dedicationem. Proinde mandavit iis ut obiter in civitate quæ totius Phœnicæ caput est, controversias dissolverent. Neque enim fas esse, ut cum mutua animorum dissensione ad divinum cultum accederent: cum divina lex vetet, ne dissentientes, antequam compositis inter se controversiis pacem atque amicitiam pepigerint, dona sua offerant Deo. Hæc salutaria Servatoris nostri documenta imperator assidua cogitatione volvens, cum omni animorum consensione et concordia propositum opus aggredi monuit, per literas quæ sic se habent:

CAPUT XLII.

Epistola Constantini ad synodum Tyri congregatam.
(Hæc epistolam, videsis infra.)

CAPUT XLIII.

Quomodo ad dedicationem Ecclesiæ Hierosolymorum episcopi ex omnibus provinciis convenere.

Cum hæc præcepta executioni mandarentur, alius ab imperatore nuntius supervenit, qui oblati imperialibus litteris, synodum hortatus est ut, nulla inposita mora, omnes quamprimum Hierosolyma properarent. Cuncti igitur ex Phœnicæ provincia digredientes, publico cursu contendere eo quo jussum erat cœpere. Totusque ille locus maximo Dei cœtu tandem refertus fuit, cum ex universis provinciis insignes episcopi Hierosolymis in unum convenissent. Nam et Macedones primæ apud se sedis episcopum miserant; et Pannonii ac Mœsi ex tyronibus Dei lectissimum florem ac præcipuum gentis suæ decus direxerant. Aderat etiam episcoporum Persidis ornamentum, vir sanctus et in divinis Scripturis apprime exercitatus. Bithyni quoque et Thræces præsentia sua conventum ornabant. Nec deerant ex Ciliciæ episcopi clarissimi quique. Ex Cappadocia item qui doctrina et eloquentia præstabant, in medio consessu

enituerunt. Adhæc Syria omnis, Mesopotamia, Phœnicæ, Arabia et Palæstina ipsa; Ægyptus quoque et Libya, et qui Thebaidem incolunt, omnes in unum congregati magnum illum Dei chorum implebant. Quos ex omnibus provinciis innumerabilis hominum multitudo sequebatur. Aderat porro his omnibus regalis cujusdam apparitionis obsequium; et ex imperii palatio missi quidam spectatæ probitatis viri, qui sumptibus ab imperatore subministratis festivitatem illustrarent.

CAPUT XLIV.

Quomodo per Martianum notarium excepti sint, et pecuniæ pauperibus erogatæ: et de donariis Ecclesiæ.

His autem omnibus præerat vir imperatori comprimis utilis; fide, religione et sacrarum litterarum peritia conspicuus. Qui cum tyrannicis temporibus pro pietatis defensione multis confessionibus inclauisset, non immerito harum rerum dispositionem sibi commissam accepit. Ille igitur omni cum sinceritate imperatoris jussibus obsecutus, episcoporum quidem cœtum singulari comitate, et magnificentissimis epulis atque convivii honorifice excepit. Egentibus vero ac nudis, et pauperum utriusque sexus infinitæ multitudini, cibi ac reliquarum rerum inopia laboranti, magnam pecuniæ vim et plurimas vestes distribuit. Postremo basilicam omnem regalibus donariis magnifice exornavit. Et hic quidem hujusmodi functus est ministerio.

CAPUT XLV.

Episcoporum in conventibus sermones, et ipsius qui hæc scripsit Eusebii.

At sacerdotes Dei partim præcationibus, partim sermonibus festivitatem ornabant. Alii siquidem comitatem religiosi imperatoris erga omnium Servatorem laudibus celebrabant, et martyrii magnificentiam oratione persequabantur. Alii sacris theologiæ dogmatibus ad præsentem celebritatem accommodatis, spiritale quoddam epulum audientibus præbebant. Quidam sacrarum voluminum lectiones interpretabantur, arcanos et mysticos sensus in lucem proferentes. Qui vero ad hæc aspirare non poterant, incruentis sacrificiis et mysticis immolationibus Deum placabant; pro pace communi; pro Ecclesia Dei; pro imperatore tot honorum auctore, ejusque piissimis liberis, preces Deo suppliciter offerentes. Ibi nos quoque, quibus majora quam pro meritis nostris bona contigerant, variis sermonibus publice habitis sollemnitate decoravimus; nunc regalis fabricæ decorem ac magnificentiam scriptis enarrantes; nunc prophetarum oraculorum sensus apte et accommodate ad præsentem figuram atque imagines interpretantes. Hoc modo dedicationis sollemnitas ipsis imperatoris tricennialibus summa cum hilaritate celebrata est.

CAPUT XLVI.

Quod descriptionem Martyrii et orationem de tricennialibus, coram ipso imperatore postea recitavit.

Cæterum qualis forma basilicæ Servatoris; qualis sacræ speluncæ species sit; quanta operis venustas et

elegantia; quot denique donaria partim ex auro et argento, partim ex gemmis fabricata, peculiari opere executi, librum illum imperatori nuncupavimus. Quem quidem librum opportune ad calcem hujus operis edituri sumus; adjuncta etiam oratione illa de tricennialibus, quam paulo post profecti Constantinopolim, coram ipso imperatore recitavimus; secundo tum in palatio summum omnium Deum ac Dominum laudibus prædicantes. Quam cum audiret Deo amabilis imperator, gestire præ gaudio videbatur. Atque id ipse finita oratione confessus est, cum episcopos qui aderant convivio exciperet, omnique eos genere honoris afficeret.

CAPUT XLVII.

Quod Nicæna quidem synodus vicennialibus Constantini, dedicatio vero basilicæ Hierosolymitanæ contigit tricennialibus.

Hanc secundam synodum, omnium quas quidem novimus maximam, imperator Hierosolymis congregavit, post primam illam quam in urbe Bithyniæ nobilissima collegerat. Sed illa quidem triumphalis erat; in imperii vicennialibus preces ac vota pro victoria de hostibus parva, in urbe victoriæ cognomine persolvens. Hæc vero tricennialium festivitatem ornavit, cum imperator Deo omnium honorum auctori, martyrium, velut quoddam pacis donarium, in ipso Servatoris nostri monumento dedicaret.

CAPUT XLVIII.

Quomodo immodicas cujusdam laudes ægre tulerit.

His omnibus confectis, cum imperatoris virtus cunctorum sermonibus prædicaretur, quidam ex numero sacerdotum, illum coram beato pronuntiare non est veritus: quippe qui tum in hac vita summum totius orbis Romani imperium consequi meruisset; tum in futuro ævo una cum Filio Dei esset regnaturus. At ille hujusmodi voces ægre admodum passus, hominem admonuit, ne his verbis uti præsumeret, sed potius supplex Deo vota faceret, ut tam in hac quam in futura vita, censeri inter famulos Dei mereretur.

CAPUT XLIX.

Nuptiæ Constantii Cæsaris, ejus filii.

Absoluto jam tricesimo imperii anno, secundi filii nuptias celebravit, cum majoris natu nuptias dudum antea celebravisset. Epula igitur et convivia præbebantur, imperatore ipso filium sponsum deducente, et magnifico apparatu seorsum virorum, seorsum mulierum cœtum excipiente. Sed et munera splendidissima civitatibus ac populis divisa.

CAPUT L.

Legatio et munera ab Indis missa.

Eodem tempore Indorum qui ad orientem solem incolunt, legati advenere, dona afferentes; varias videlicet gemmas exquisiti fulgoris ac pretii; feras quoque forma atque indole penitus a nostris discrepantes. Quæ omnia imperatori offerentes, testabantur ad ipsum usque Oceanum imperium ejus exten-

di, gentisque Indorum principes ac regulas pietatis tabulis et statuis in honorem ejus erectis, imperatorem ac regem se illum agnoscere profiteri. Ac in ipso quidem principatus ejus exordio, primi omnium Britannii ad occidentalem oceanum positi, sese illius ditioni subjecerunt: nunc vero Indi ad orientem solem incolentes, idem fecere.

CAPUT LI.

Quomodo Constantinus divisio in tres filios imperio, eos et regnandi arte et pietatis officiis instituit.

Cum igitur utrumque terminum orbis terrarum sub potestatem suam redegisset, totius imperii summam, velut paternam quamdam hæreditatem necessitudinibus suis dispertiens, in tres filios divisit. Et avitam quidem sortem maximo natu; alteri vero Orientis imperium; mediam inter has portionem regni, tertio filio tribuit. Jam vero cum optimam liberis suis hæreditatem, et ad animæ salutem imprimis utilem parare vellet, pietatis semina eorum mentibus inspersit; partim divinis documentis ipse eos imbuens; partim magistros eis apponens compertæ religionis viros. Sæcularium quoque disciplinarum peritissimos doctores iisdem præfecit. Alii bellicæ artis scientia; alii civilium rerum præceptis eos informabant; alii denique jurisprudentia. Porro singulis tributus erat regalis apparatus, scutarii, hastati, protectores, et legiones ac numeri militares, eorumque rectores, centuriones, tribuni ac duces, ii quos pater in rebus bellicis exercitatissimos et præcipua erga filios fide ac benevolentia præditos esse cognoverat.

CAPUT LII.

Quomodo eos virilem ætatem ingressos pietatem docuerit.

Porro dum infirma adhuc ætate Cæsares essent, ministri et consilarii iis adjuncti rempublicam gubernabant. Verum ubi ad virilem ætatem pervenisissent, solius patris magisterium eis suffecit. Qui nunc præsentibus privatis admonitionibus ad æmulationem sui provocabat, exemplum pietatis suæ ad imitandum ipsis proponens: nunc absentibus imperatoria præcepta per litteras suggerebat. Quorum primum illud et maximum erat, ut Dei summi omnium regis notitiam cultumque, divitiis omnibus ipsique etiam imperio anteferrent. Tandem vero, ut per seipsos quæ utilia essent reipublicæ agerent, eis permisit: et ante omnia id diserte præcepit, ut Ecclesiæ Dei curam gererent, seque palam Christianos profiterentur. Atque hoc quidem modo filios instituebat. Illi vero non tam paternis monitis, quam sua sponte incitati, præcepta parentis sui alacritate animi superarunt, quippe qui divinæ religionis observantiam semper præ oculis haberent, et sanctos Ecclesiæ ritus in ipso palatio cum universis domesticis custodirent. Nam et hoc paternæ providentiæ opus fuerat, ut non alios domesticos et contubernales filiis suis, quam Christianos traderet. Primorum quoque numerorum rectores, quibus reipublicæ cura commissa fuerat, Dei cultores erant. Qui ppe hominibus fidem in Deum professis, tanquam

firmissimis quibusdam muris confidebat. Cum beatissimus princeps hæc quoque ita constituisset, Deus bonorum omnium dispensator, utpote cunctis reipublicæ negotiis optime ab imperatore dispositis, opportunum tempus tandem adesse statuens quoad meliorem sortem transferretur, fatalem ejus vitæ finem imposuit.

CAPUT LIII.

Quod cum duobus ac triginta annis regnaverit, et plusquam sexaginta annis vixerit, integra semper fuit valetudine.

Ac imperii quidem curriculum duobus et triginta annis explevit, exceptis mensibus ac diebus paucis: vitæ vero spatium duplo fere longius fuit. Qua in ætate, corpus ei ab omni morbo et labe vacuum, expers cujuslibet vitii, et quovis juvenili corpore firmius constitit, et tum decorum aspectu, tum ad quidvis agendum viribus pollens. Adeo ut militaribus exercitationibus proluderet, equitaret, ambularet, dimicaret, tropæa de hostibus victis erigeret, et incruentas illas more suo victorias reportaret.

CAPUT LIV.

De iis qui eximia ejus humanitate ad avaritiam et pietatis simulationem abusi sunt.

Animus similiter ad summum humanæ perfectionis culmen pervenerat; quippe qui omnibus præclaris dotibus ornatus esset, præcipue vero humanitate. Quam tamen multi reprehendebant; ob exuberantem malitiam improborum, qui nequitiam suam imperatoris adscribebant patientiæ. Certe hæc duo vitia illis temporibus maxime invaluisse, nos quoque ipsi conspeximus; violentiam scilicet pessimorum hominum et insatiabili cupiditate flagrantium, qui universos fere mortales infestabant, et fraudulentam simulationem eorum qui callide in Ecclesiam irrepebant, et Christianorum nomen falso ac specie tenus præferabant. Verum insita imperatori humanitas ac bonitas, et fidei mortuæ sinceritas, eo ipsum adduxit, ut crederet fictæ in speciem pietati hominum illorum qui pro Christianis habebantur, et qui sinceram erga ipsum benevolentiam callida mente simulabant. Quibus ille cum semetipse credidisset, interdum fortasse in ea quæ parum decora essent, impegit; maligni demonis invidia hanc velut maculam reliquis ejus laudibus adspergente.

CAPUT LV.

Qualiter ad ultimum usque vitæ diem orationes scripsit.

Verum illos divina justitia non multo post merito supplicio affecit. Imperator vero tanta sermonum scientia animum instruxerat, ut ad ultimum usque diem vitæ, orationes conscriberet more solito, et conciones haberet, et divina documenta auditoribus insinuaret: leges item ferret assidue, nunc de civilibus negotiis, nunc de re militari: cuncta denique ad commodum atque utilitatem humani generis excogitaret. Illud vero haudquam silentio prætereundum est, quod cum extremus vitæ dies ipsi jam impenderet, funebrem quamdam orationem in consueto auditorio recitavit.

A Cumque sermonem longius produxisset, in ea disseruit de animorum immortalitate, deque his qui vitam pie traduxissent, et de bonis quæ amicis Dei apud ipsum Deum recondita essent. Contra vero, quem finem essent habituri illi qui contrariam videndi rationem instituissent, multis rationibus evidenter astruxit; interitum et cladem impiorum describens. Quod quidem cum graviter et serio affirmaret, proximos et familiares suos perstringere videbatur. Adeo ut quemdam ex illis vana sapientiæ opinione inflatis, interrogaverit, quid sentiret de iis quæ dicta essent. At ille verissima esse cuncta testatus est; et quamvis invitus, disputationes adversus multorum numinum cultum magnopere laudavit. Hujusmodi conciones ad familiares suos ante mortem cum habuisset, viam sibi ipse complanare ad meliorem vitam videbatur.

CAPUT LVI.

Quomodo ad bellum Persicum proficiscens, episcopos sibi adjunxit, et tentorium in speciem Ecclesiæ paravit.

Illud quoque neutiquam prætereundum est, quod circa hæc tempora, cum de motu barbarorum ad orientem solem degentium nuntius allatus esset: hanc adhuc de illis victoriam superesse sibi testatus, Persis bellum inferre statuit. Quod cum facere decrevisset, militares copias undique excivit: et cum episcopis quos circa se habebat, de perfectione consilium communicavit, provida mente prospiciens, viros ad divinum cultum necessarios secum assidue versari oportere. Illi vero, libenti animo secuturos se esse affirmarunt, nec ab illo discessuros, sed continuis apud Deum supplicationibus militaturos una cum illo et pugnaturos. Quo ille nuntio vehementer delectatus, viam illis qua proficiscerentur, descripsit. Deinde tabernaculum in speciem Ecclesiæ ambitioso cultu ad hujus belli usum præparavit; in quo preces ad Deum victoriæ auctorem una cum episcopis fundere decreverat.

CAPUT LVII.

Quomodo susceptis Persarum legatis, festo Pasche die cum aliis pernoctavit.

Interea Persæ cum imperatorem bellum parare comperissent, et cum illo congregari vehementer reformidarent, missis legatis pacem ab eo postulaverunt. Itaque imperator pacis amantissimus, Persarum legatione benigne suscepta, pacem et amicitiam cum eis libenter pepigit. Aderat jam magna paschalis festi solemnitas: in qua imperator vota Deo persolvens, una cum cæteris pernoctavit.

CAPUT LVIII.

De constructione martyrii apostolorum Constantinopoli.

Posthæc in memoriam apostolorum martyrium ædificare cœpit in urbe sibi cognomine. Cumque templum omne in immensam altitudinem extulisset, vario lapidum genere splendidum reddidit, a solo ad cameram usque marmoreis crustis illud operiens. Porro

cameram lacunaribus minutissimi operis obducens, totam auro imbracteavit. Et supra quidem, æs regularum loco impositum, universo ædificio monumentum adversus imbres præbebat. Quod itidem auro plurimo superfusum resplendebat; adeo ut procul spectantium oculos fulgore præstingueret, solis radiis æris objectu repercussis. Totum vero solarium reticulatis quibusdam anaglyphis ex ære et auro fabrefactis erat circumdatum.

CAPUT LIX.

Descriptio ejusdem Martyrii.

Ac templum quidem ipsum maximo imperatoris studio hunc in modum exornabatur. Circa ipsum templum ingens erat area, libero ac patente desuper cælo. Cujus ad quatuor latera, porticus erant sibi invicem conjunctæ, quæ arcem in medio sitam una cum ipso templo circumcingebant. Præterea basilicæ; lavacræ, diversoria et alia plurima habitacula ad usum eorum qui locum custodiebant, porticibus applicita, earum longitudinem æquabant.

CAPUT LX.

Quod etiam in eo templo sepulcrum sibi ædificavit.

Hæc omnia dedicavit imperator eo consilio, ut apostolorum Servatoris nostri memoriam posteris in perpetuum commendaret. Sed et aliud quidpiam in mente habens, ædem illam construxit: quod initio quidem obscurum, tandem vero omnibus sub finem innotuit. Quippe ipse hunc sibi locum post mortem designaverat; incredibili fidei alacritate prospiciens, ut corpus suum communem cum apostolis appellationem post obitum sortiretur: quo scilicet precationum quæ in honorem apostolorum ibi celebrandæ erant, etiam mortuus particeps fieret. Cum igitur duodecim illic capsas, quasi sacras quasdam columnas in honorem ac memoriam apostolici collegii erexisset, suam ipsius arcem in medio constituit, quæ senas utrinque apostolorum capsas dispositas habebat. Atque id in eo loco ubi corpus ipsius post mortem decenter deponendum esset, solertissime providit. His ille diu antea sagaci mente dispositis, ædem apostolis consecravit; pro certo sibi persuadens, horum memoriam non parum utilitatis animæ suæ esse allaturam. Nec vero Deus eum voto atque expectatione sua frustratus est. Nam cum primas paschalis festi exercitationes obiisset, ipsumque Servatoris nostri diem, tum sibi tum aliis omnibus lætum atque hilarem reddidisset; is illum rebus intentum, et in hujusmodi operibus perstantem usque ad exitum vitæ, Deus cujus auxilio cuncta gerebat, opportune tandem eum ad meliorem sortem transferre dignatus est.

CAPUT LXI.

Imperatoris ægritudo, et orationes Helenopoli. Item de ejus baptismo.

Principio quidem inæqualis corporis intemperies; posthæc morbus eum invasit. Itaque ad aquas calidas civitatis suæ progressus, inde Helenopolim delatus est, urbem matris suæ nomine appellatam: ibique in

A templo martyrum diu commoratus, supplicationes et preces obtulit Deo. Cumque extremum vitæ diem sibi jam imminere sentiret, tempus tandem adesse existimavit, quo totius vitæ delicta expiaret; firmissime credens, quæcumque humanitus peccavisset, arcanorum verborum efficacia et salutari lavacro penitus esse delenda. Hæc cum apud se reputasset, genu flexo humi procumbens, veniam a Deo suppliciter poscit, peccata sua confitens in ipso Martyrio: quo in loco manuum impositionem cum solemnibus precatione primum meruit accipere. Hinc ad suburbana Nicomediæ digressus; convocatis episcopis, sic ad eos verba fecit.

CAPUT LXII.

Quibus verbis Constantinus postularit ab episcopis ut baptismum sibi conferrent.

B « Hoc erat tempus quod jam dudum sperabam, cum incredibili cupiditate arderem, votisque omnibus desiderarem salutem in Deo consequi. Jam tempus est, ut signum illud quod immortalitatem confert, nos quoque percipiamus; tempus est, ut salutaris signaculi participes fiamus. Equidem olim statueram id agere in flumine Jordane, in quo Servator ipse ad exemplum nostrum, lavacrum suscepisse memoratur. Sed Deus qui optime novit ea quæ nobis utilia sunt, hoc in loco nobis id ipsum exhibere dignatur. Proinde omnis removeatur dubitatio. Nam si quidem Deus vitæ mortisque arbiter, hic me diutius vitam agere voluerit; idque semel decretum est, ut in posterum una cum populo Dei permiscear, et in Ecclesiam adscitus cum reliquis omnibus orationum particeps fiam; eas vivendi leges mihi præscripturam me esse spondeo, quæ sint Deo dignæ. » — Hæc cum dixisset, illi solemniter divinas ceremonias peregerunt. Injunctisque ei quæcumque necessaria erant, sacrarum mysteriorum participem eum fecere. Solus igitur ex omnibus qui unquam fuerunt imperatoribus Constantinus, in Christi martyriis renatus et consummatus est: et divino donatus signaculo, exultavit spiritu renovatusque est, ac divina luce repletus. Et animo quidem maximam capiebat voluptatem ob fidei excellentiam; evidentissimam autem divinæ potentiæ magnitudinem attonitus mirabatur. Postquam omnia rite impleta sunt, candidis ac regiis vestibus lucis instar radiantibus est amictus, et candidissimo in lecto recubuit; nec purpuram contingere amplius voluit.

CAPUT LXIII.

Quomodo post baptismum Deum laudavit.

Posthæc sublata altius voce, precabundus gratias egit Deo: et finita precatione hæc subjecit. « Nunc me revera beatum esse; nunc immortalis vita dignum; nunc divinæ compotem lucis factum esse cognosco. » Miseros quoque et infelices esse aiebat, qui tantis bonis privarentur. Cumque tribuni ac duces militarium copiarum introgressi, vicem suam dolerent quod orbos ipsos relinqueret, et longiorem ipsi vitam comprecarentur; his etiam respondens, nunc demum veram se vitam adeptum esse dixit, seque unum optime

nosse, quantorum honorum particeps factus fuisset. A Proinde properare se, et protectionem ad Deum suam nulla tergiversatione differre. Singula deinde pro arbitrio suo disposuit. Ac Romanis quidem regiam urbem incolentibus annua quædam munera legavit. Suis autem liberis imperium velut paternam hæreditatem reliquit; cuncta prout ipsi videbatur, constituens.

CAPUT LXIV.

Constantini mors die sexto Pentecostes, circa meridiem.

Porro hæc omnia gerebantur in maxima illa solemnitate venerandæ et sacratissimæ Pentecostes: quæ septenario hebdomadam numero decorata, unitate obsignatur. In qua et communis Servatoris ascensum in cælos, et sancti Spiritus in terras descensum contigisse sacræ litteræ testantur. In ea igitur solemnitate Imperator hæc quæ diximus consecutus, ultima tandem die, quam si quis omnium festivitatum maximam vocet, haudquaquam meo iudicio aberraverit, circa meridiem migravit ad Dominum; mortalibus quidem partem sui mortalem relinquens: eam vero animæ partem quæ intelligentia et amore Dei prædita erat, Deo suo jungens. Hic Constantino exitus vitæ fuit. Sed pergamus ad reliqua.

CAPUT LXV.

Militum et tribunorum planctus.

Et protectores quidem omnisque stipatorum turba, confestim discerptis vestibus pronos se in terram abicientes caput solo illidebant, ejulatus et lamenta cum planctu et clamoribus edentes; eumque dominum atque Imperatorem, nec ut dominum sed ut parentem piissimè liberi inclamantes. Tribuni vero et centurionis servatorem, præsidem, bene meritum prædicabant. Reliqui exercitus tamquam greges quidam, cum omni modestia ac reverentia optimum pastorem desiderabant. Plebs quoque, per universam civitatem discurrebat, intimum animi sui dolorem vociferatione et clamoribus abunde significans. Multi præ dolore, attoniti similes videbantur; singulis hæc propriam calamitatem reputantibus, seque ipsos plangentibus, ut pote communi omnium bono ex hac vita sublato.

CAPUT LXVI.

Quomodo funus Nicomedia Constantinopolim deductum est in palatium.

Post hæc milites sublato e lecto corpus in arca aurea deposuerunt, eamque purpurea oblectam veste Constantinopolim deportarunt, atque in præcipuo imperialis palatii cubiculo sublimem collocaverunt. dehinc aurea super candelabra luminibus undique accensis, admirabile spectaculum intuentibus præbebatur, et quale in nullo unquam mortalium ab ipso orbis conditu visum in terris fuerat. Quippe in medio conclavi regalis palatii, funus imperatoris in arca aut arca sublime jacens, regis insignibus, purpura scilicet et diademate exornatum, multi circumdantes nocturne interdum vigiles custodiebant.

CAPUT LXVII.

Quomodo etiam post mortem a comitibus et reliquis, perinde ac vivus, honoratus est.

Cæterum totius exercitus duces, comites quoque et reliqui iudices ac magistratus, qui etiam antea imperatorem adorare soliti erant, pristini moris observantiam nullatenus mutant, statis horis ingrediebantur; et imperatorem in arca depositum, perinde ac vivum et spirantem, genu flexo post obitum salutabant. Post primores autem illos, idem deinceps et senatores et honorati omnes introeuntes fecere. Innumeralis deinde vulgi multitudo cum pueris ac mulieribus ad hujus rei spectaculum accessit. Atque hæc longi temporis spatio assidue gesta sunt; cum militares funus ad hunc modum jacere et custodiri decrevissent, donec imperatoris filii eo advenientes, ipsi paternum funus honoris causa prosequerentur. Solus denique etiam post mortem imperavit princeps beatissimus: cunctaque more solito administrata sunt, quasi adhuc in vivis esset. Qui honos uni illi post hominum memoriam a Deo concessus est. Quippe cum solus ille præ cæteris imperatoribus, Deum omnium regem Christumque ejus Filium, variis cujusque generis actibus honorasset, jure merito his honoribus solus affectus est: idque illi tribuere dignatus est summus omnium Deus, ut cadaver ejus in terris imperium obtineret. Quo quidem iudicio iis qui non plane stulti atque hebetes essent, perspicue significavit Deus, animam illius perpetuo et immortalis imperio frui. Et hæc quidem gesta sunt in hunc modum.

CAPUT LXVIII.

Quomodo exercitus iudicio, filii ejus Augusti sunt nuncupati.

Interea tribuni lectos quosdam ex militaribus numeris, qui fidei ac benevolentie causa olim principi accepti fuissent, ad Cæsares mittunt, cuncta eis que gesta erant nuntiaturos. Et hæc quidem illi tunc egerunt. Omnes vero ubicumque exercitus, quasi divino quodam spiritu incitati, simul atque de imperatoris morte nuntiatum est, uno consensu decreverunt, prorsus quasi maximus imperator adhuc superesset, neminem se præter ejus liberos Imperii Romani principem habituros. Nec multo post, eosdem non Cæsares appellari voluerunt, sed Augustos; quod nomen summi imperii velut quoddam insigne est. Et exercitus quidem suffragia sua atque acclamationes sibi mutuo per litteras significarunt: et unanimis legionum consensus, uno eodemque temporis momento cunctis ubicumque agentibus innotuit.

CAPUT LXIX.

Romæ luctus ob mortem Constantini, et imagines ei decretæ.

At in urbe regia, senatus populusque Romanus comperta imperatoris morte, gravissimum hunc nuntium et quavis calamitate acerbiorum rati, nullum luctui modum fecere. Quippe balnea et fora rerum venalium clausa: publica item spectacula, et quæcumque aliæ vitæ oblectamenta homines in otio degentes

consectari solent, remota. Et qui prius deliciis diffluxerant, mœsti tunc per vias incedebant. Omnes imperatorem beatum, Deo carum, et prorsus imperio dignissimum prædicabant. Neque hæc voce tantum nuda declarabant, sed imaginibus dedicatis mortuum perinde ac superstitem honorabant. In quibus cum cœli similitudinem expressissent in tabula, ipsum supra cœlestes fornices, in æthereo domicilio requiescentem pinxere. Quinetiam ipsi liberos ejus, imperatores atque Augustos solos sine cujusquam alterius consortio nuncupabant: magnisque clamoribus postulabant, ut imperatoris sui funus apud se haberent, et in regia urbe deponerent.

CAPUT LXX.

Quomodo funus Constantinopoli depositum sit a Constantio.

Hunc principi a Deo honorato, etiam Romani honorem exhibuerunt. At secundus ex filiis ad patris funus cum advenisset, in urbem patri cognominem illud devexit, ipse exequias præcedens. Præibant per catervas et agmina dispositi numeri militares. Pone sequebatur innumerabilis hominum multitudo. Hastati vero et scutarii ipsum Imperatoris corpus medii cingebant. Postquam ad apostolorum Servatoris nostri ecclesiam perventum est, arcam illic deposuerunt. Hunc in modum novus imperator Constantius, tum adventu suo, tum reliquis officiis patri honorem exhibens, justa ut par erat persolvit.

CAPUT LXXI.

Missa in apostolorum Martyrio celebrata in exequiis Constantini.

Ubi vero ille cum militaribus numeris abcessit, ministri Dei cum turbis et tota fidelium plebe, in medium prodire, et divini cultus cæremonias precationibus peregerunt. Ac beatus quidem princeps alto in suggestu jacens, laudibus tum celebrabatur. Innumerabilis autem populus una cum sacerdotibus Dei, non sine gemitu ac lacrymis, pro imperatoris anima preces offerebant Deo, gratissimum pio principi officium exhibentes. Porro in hoc etiam Deus prolixam erga famulum suum benevolentiam declaravit: quippe qui carissimis ac germanis ejus filiis paterni imperii successionem tribuerit; et quod maxime ambierat, locum juxta apostolorum memoriam ei concesserit; ut scilicet beatissimæ illius animæ tabernaculum apostolici nominis atque honoris consortio frueretur; et populo Dei in ecclesia sociaretur; divinisque cæremoniis ac mystico sacrificio, et sanctarum precum communione potiri mereretur: ipse vero etiam post mortem imperium retinens, quasi redivivus universum orbem gubernans, Victor Maximus Augustus, suo adhuc nomine rempublicam regeret.

CAPUT LXXII.

De Phœnice ave.

Non quemadmodum avis illa Ægyptia, quæ cum

A ejus generis unica sit, super aromatum cumulo emori dicitur, seipsam quasi victimam immolans: moxque ex ipsis favillis renasci, et pennis in altum subvecta, eadem qua prius specie cerni: sed potius exemplo Servatoris sui, qui instar tritici sati, ex uno semine in multa sese diffundens, ope ac benedictione Dei spicam protulit, et universum terrarum orbem fructibus suis implevit. Ad hunc modum beatissimus princeps per successionem liberorum multiplex factus est ex uno: adeo ut passim in omnibus provinciis imagines ei simul cum filiis honoris causa statuatur, et familiare nomen Constantini etiam post ejus obitum usurpetur.

CAPUT LXXIII.

B *Quomodo in nummis, Constantinum velut in cœlum ascendentem expresserint.*

Quinetiam nummi hujusmodi forma signati sunt, anteriore quidem parte beatum principem oblecto capite præferentes: altera vero parte in quadrijugo curru aurigæ instar sedentem; et porrecta ipsi cœlitus dextra ad Superos assumptum.

CAPUT LXXIV.

Quod cum Deum coluisset, merito etiam a Deo honoratus est.

Hæc miracula summus omnium Deus in Constantino, qui solus ex omnibus retro imperatoribus christianum se palam professus fuerat, nostris oculis proponens, satis superque declaravit, quantum interesset inter eos qui ipsum Christumque Filium ipsius colere meruissent, atque inter illos qui contrariam sectam ac sententiam amplexi essent. Qui cum Ecclesiæ Dei bellum intulissent, Deum sibi hostem atque inimicum reddiderunt. Ac profecto uniuscujusque illorum interitus, quantum erga eos esset divini numinis odium, certissimo argumento declaravit: quemadmodum Constantini obitu, Dei erga ipsum benevolentia quædam quasi pignora, omnibus manifesto apparuerunt.

CAPUT LXXV.

Quod Constantinus superiores omnes imperatores pietate superavit.

D Qui cum solus ex Romanis imperatoribus, Deum omnium Regem excellenti quadam pietate coluisset; solusque doctrinam Christi universis ore libero prædicasset: cumque Ecclesiam Dei honore et gloria in tantum auxisset quantum antea nemo, et errorem hominum plures colentium deos solus evertisset, omnesque hujusmodi superstitionis ritus ac modos confutasset: solus quoque tum in hac vita, tum post mortem, ea consequi meruit, qualia nullus unquam nec apud Græcos nec apud Barbaros adeptus esse perhibetur. Sed neque apud priscos illos Romanos, ab ultimis usque temporibus quisquam recenseri potest, qui cum hoc nostro sit comparandus.